

LOOMING



APRILL 1968

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

4



Õ. Eelma

Suvel (Lito) 1967

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK/
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

4 APRILL 1968

Seosed

1

*tuleks või tulista lunda
sajaks raudasta raheta*

**kõik on ammugi teada ja tunda
ainult tunda ja teada ei taheta**

parastage mis parata

*parem mul karjas karata
memme lehma leluda
kui kadunud kodukohata
ohulasa ohata
oh seda endista eluda*

2

**karjapoiss marsib karja märsiga
värsisepp valvab karja värsiga
mõlemad vihmavarjused
kuhja all kükkivad karjused**

nii käib sügisel karjase käsi

3

**aga ammu ei ammu kirjud karjad
mälumine on mõnusam mälule**

**noppimatult magusad marjad
karjapoiss jättis närtsima maasikavälule**

*liigu linnukeelekene
mõlgu marjameelekene*

täis kui pukk
 räästasse punane kukk
 lõksti püssilukk
 vait nagu sukk

nii on tulnud kõik hingekarjased
 või kel *kuklas kuldiharjased*
 kamandanud karja kisama
 isamaa
 isamaa

igal karjusel oma kari on
 igal karjal oma vari on

karja varju end peita
 on söimatul võimatu
 söimatule ette heita
 söimu võib samasugune söimatu
 aga iga vaga hinge varjus
 oma hingekarjus
 laiali laotab õnnistavad käed

tulge minu juurde kõik kes te

ja mitte issanda vaid inimeste
 viinamäed on nagu näed

kellele kisamaa
 kellele isamaa
 kellele emamaa
 kellele tema maa

ja peale karjamaa
 ja peale marjamaa
 jääb eikellegimaa

kuid sellegi maa
 riisuks meeeldi
 mõni mõnasõnaga manamees
 enne Toone Toomast

tere tere toomast
 manalamees

olen juba küllalt vana mees
ja mõndagi mõtelnud kaua ma
et mõista kõik piua paua maa
kuue kirstulaua maa
ükskord on üksnes hauamaa

oh suve- või taliharja maa
karjamaa
marjamaa
maa all on see päris maa
mida võtta ei saa

Pärast maru

Ei seisa su laane aulas ma,
Laulasmaa, Laulasmaa.
Risti ja põiki haljana maas
laastatud, murdunud, langenud laas.
Vaikne kui äsjane lahingupaik.
Vaigulõhn. Ja ta mõrkjas maik.
Hiiud ei kannu trotslikult päid.
Hiiud maru ees jõuetuks jäid.
Oksad veel haaramas õhku kui käed.
Laipade mäed. Laipade mäed.
Harvemaks rüüstatud puuderead.
Mets, mida tunnend, või mida sa tead?
Vaikivad süngena haljad puud.
Need on ju puud, ei midagi muud.

August 1967

ALKÜOONILISED * PÄEVAD on möödunu müüt.
190 valgusaasta kauguselt
sirab see veel üksnes kui mälestus
vastu Plejaadidest
neile, kes oskavad vaadelda
tähistaevast.

Tuulevaikust ei tunnista
tormi ja lärmi sajand —
tuuma- või poliitiline reaktsioon

* Kreeka mütoloogia järgi hüppas tuulevalitseja Aiolose tütar Alcyone pärast mehe surma merre, kus muudeti koos abikaasaga jäälindudeks. Pesitusajal laskis Aiolos vaikida tuutel, millest on tuletatud rahulikke ja õnnelikke päevi iseloomustav mõiste «alküoonilised päevad». Plejaadides leidub Alcyone-nimeline täht.

prahvatab maailmas,
paneb vappuma väljakud,
aktusesaalid, ühis- ja üksikelamud
ja südamekojad.
Võimu ja vaimu(gi) huntad
organiseerivad putše,
kehtestavad oma diktatuuri
ka müütide suhtes.

Hämarusest ronivad päevavalgele
kääbustest suurusehullud,
ideede hiromandid,
monoteismi sajanäolised prohvetid,
et kõnelda hulkade nimel
nendesamade hulkade hirmutamiseks,
ähvardamiseks või marutamiseks.

Maa- ja börsiväringud sagenevad,
aktsiate hind langeb,
varisevad väärtused ja vääringud.
Mere-, õhu- või raadiolainetele
on 12-palline torm naljamäng,
ja ehkki tammid peavad veel vastu
(esiotsa),
levivad vaimseis saiasabadēs,
neis privaatparlamentides,
visalt meteoroloogilised dispuudid
nukloni, aerodünaamika ja rakettide kahjulikkusest
(täiesti ebateaduslikud, nagu lehest loeme).

Nõnda siis isegi jäälindude pesitusajal
ei rahune tänapäeval meri,
sest Aioloski on ju müüt
ja müüditegelased
ei saa ometi sekkuda
mõistusepäraseisse reaalidesse,
liiati suudab siis mingi müüt ise
vastu panna raevukale sõnatulvale,
kui määratseb torm.

Mu tindipotti setib vimm
keele- ja sulesügajate vastu,
kes karjuvad ja kirjutavad,
sisisevad ja kribistavad
aina kõrvust ja silmist mööda.
Mööda.

Kõik läheb mööda.

Süda nagu sibulaklops
on vintske.
Aga küll ta annab järele,
kui hammastega hästi purra.

**Jõudu hammastele
ja jaksu lõugadele!**

**Ainult vaimuroad
kriipsutame maha menüüst.**

**Müütide aeg on ammugi möödas.
Alküoonilisi päevi
võib meenutada veel ainult üks täht
kuskil Sõnni loomaringis.**

Täiskuu öö



sa olad vajusid üha madalamale, otsekui oleks talle keegi nähtamatut koormat selga ladunud. See hakkas silma akna taustal, mille all vana talupoeg istus, käed süles, meenutades suurt inimahvi. Ta oli juba tükk aega keelt hammaste taga ja kustunud piipu peos hoidnud.

Poeg lamas selili asemel ja vahtis üksisilmi lakke. Ta ei näinud oma isa esimest korda sel moel istumas. See oli vana metsatöölina ja turbalõikaja, kes seal niimoodi omaette põrnitses.

«Kurat sinu ja su lipakate sisse,» ütles isa äkki. «Ega sa pole enam tita — ela minu pärast kuidas tahad. Aga ema! Mis ma ütlen, kui ma koju lähen? Tuleksid räägiksid siis ise... Miks te lahku läksite?»

«Minu lipakad jäta rahule, kui sa tahad, et ma sinuga üldse veel räägin.»

«Ära karda, mina ei tule sinult neid üle lööma.»

Poeg heitis isale põgusa pilgu täis põlgust.

«Hea küll, ma räägin, kuid ainult ema pärast,» ütles ta silmi sulgedes. «Kas mäletad seda puskaripudelit, mis sa hankisid mulle siis, kui me kevadel Irmaga maal käisime?»

«Miks ma seda ei mäleta.»

«Sellest kogu see vastik supp algaski. Irmal oli sukki tarvis. Me läksime puskariga Paksu Poisi juurde. Sa peaksid teda tundma — minu koolivend.»

«Oota ikka, oota.»

«Noh, noorhärira Lont. Seesama, kes pärast keskkooli lõpetamist maal ringi käis ja igasugust agentti mängis. «Singeri» masinaid müüdas, päevapilte suurendada võttis ja tüdrukuid tripperiga õnnistas. Jahukaupmehe poeg.»

«Nonoh, ma tean küll. Aga vana Lont oli karske mees.»

«Ei ole see võsugi sopajoodik. Kui võtab, siis ainult peenemaid marke. Prantsuse konjakit. Tema äri käib laiemalt kui papal. Tema on Geschäftsmann. Papa õiendas matsidega, aga poja uksest käivad sisse ja välja aina Hitleri marketendrid. Või, munad ja pekk — see on Paksu Poisi valuuta. Raha ta ei tunnista, ei mingisugust. Aga noh, puskari eest võib juba üht-teist osta: karbiidi, petrooli, tallanahka... Irma

sai seekord sukad. Kuid kaotas oma arunatukese — kõigest sellest, mis ta seal nägi. Me läksime koju ja samal õhtul, esimest korda meie kooselu kestel, ma söimasin teda nagu voorimees. Muidugi tegin ma sellega ülekohut nii lehmale kui märele.»

Poeg jäi vait ja vaatas ringi nagu sülitamiseks kohta otsides.

Isa kõhatas kuidagi nõutult. Ja ütles siis:

«Ega meie, taluinimesedki, üksteist alati ei paita, aga sina ajad mulle küll hirmu peale. Sa oled ju haritud inimene, või pidid seda vähemalt olema, minu arvates.»

Haritlasest poeg hakkas küüniliselt naerma.

«Mis kurat teil siis juhtus?» küsis isa.

«Ma ei kannatanud välja, vastik praegugi mõtelda, kuidas ta korraga seda pätti ülistama kukkus. Mitu tundi mossitas ja vaikis, mitu tundi võttis hoogu, et oma vasikavaimustusega lagedale tulla. Pärast seda kui olin ta läbi söimanud, muutus tagasihoidlikumaks. Ja salalikumaks. Aga mina olen mees, kes ei lase end petta. Kurat võtku, kas pidin ma siis uskuma, et ta sõbrataride juures käis? Ja peale selle need lõhnaõlid, kreemid ja huulepulgad... Küsisin talt kord, kust ta need välja võtab — ega ta ometi ei ole Pariisi vallutanud. Ja kujuta ette, see kana solvus: kuidas ma võivat teda kahtlustada.»

«Noh?» küsis isa, kui poeg vait jäi.

«Siis ma palusin teda üsna viisakalt, et ta mind rahule jätaks ja oma Londi juurde läheks. Ta läks. Ja tühi temaga.»

Nad vaikisid hulk aega.

«Sa oleksid pidanud teda kuidagimoodi takistama,» arvas viimaks isa.

«Katsusin,» vastas poeg. «Ütlesin, et see tema jumaldatu pödes juba keskkoolis suguhaigust. Sellest polnud kasu. Nüüd olen mõtelnud, et see tegi asja tema jaoks veelgi huvitavamaks.»

«Minu arvates on siis ikkagi Irma süüdi. Aga see meie ema...»

Enne kui isa lõpetada jõudis, puhkes poeg naerma. See oli koletu ja ajas vanale talupojale hirmu peale. Kuidas võib inimene end niimoodi ära salata? Või nikastas ta telefoniposti otsast kukkudes tõesti oma mõistuse? Suu kiskus tal kaua aega viltu.

Poeg kargas püsti ja naeris nagu meeletu; ta käis mööda tuba edasi-tagasi ja hirnus ikka veel.

«Süüdi!» ütles ta viimaks isa ette seisma jäädes. «Olete aga teie emaga seal maal imelikud inimesed: peaaegu kogu maailm põleb, rahvad on üksteisel kõrist kinni, kõik on ära teotatud, ja teie murrate pead, kes on süüdi, et üks abielupaar lahku läks, et üks naine oma mehe huulepulcade ja sukkade vastu ära vahetas.»

Isa tõusis üles ja hakkas vaikides lambanahkset kasukat selga ajama.

«Hobune külmetab väljas,» lausus ta siis. «Ja kaua ma ikka ootan — sinust ei saa asja.»

«Ütle emale, et ma tulen mõne päeva pärast. Kui hästi läheb, siis võib-olla juba homme.»

«Ja miks sa täna ei saa?» küsis isa. «Tahaks teada, mis püha asi sind siin veel kinni peab, kui kõik on ära teotatud. Alati, kui öhtu tuleb, vaatabaidu aknalt linna poole ja muud sa ei kuulegi kui ohkamist: «Jumal, jumal, kus on meie Kalle?» Sama lugu on ka öösiti, kui tal silma lahti läheb. Ja juhtub siis veel mõni lennuk põrisema! Elaksid veel kusagil mujal, kaugemal nende leivaahjudest. Ei, ära muiga midagi. Ka ema teab; sa ju ise rääkisid, kui sitad naabrid sul on.»

«Täna tuleb ka selge öö,» arvas poeg aknast välja vaadates.

«Nii mõnigi mees külas peab sind punaseks,» jätkas isa. «Võib olla, et sa punast kätt oledki, aga ega sellepärast ei maksa veel nende pomme alla kippuda. Pommid on vaenlaste jaoks, sina hoia end kõrvale.»

«Nii mõnigi mees külas ja nii mõnigi mees linnas.»

«Või ka siin?»

«Ka siin. Mis sa arvad, vana, miks ma Irma nii kergesti vabaks andsin? Ma oleksin võinud ju neid kiusata, aga kui see paks pätt oleks tundnud, et ma talle kuidagi hädaohtlik olen...»

«Ei tea.»

«Selles võivad kahelda ainult need, kes elavad kusagil metsakuruse ja oma loomi talitavad. Seal on nii mõnigi asi teisiti: kanad munevad, emised toovad põrsaid, lambad tallesid ja lehmad vasikaid.»

«Sinu lood on siis üsna sandid, kui sa nõnda mõtled.»

«Mis seal mõtelda; mu oma elu — Irma ei tahtnud last.»

Vanamees ohkas.

«Ära muretse, taat,» ruttas poeg teda lohutama. «Vähe küll, aga mõni asi on mullegi veel pühaks jäänud. Näiteks küülikupraad. See ongi põhjus, miks ma sinuga täna ei tule. Ei midagi rohkemat ega vähemat.»

«Ehk aga loeb ka hästi tehtud ase?» küsis isa.

«Noh, ega ma seda praadi ise ei küpseta.»

«Kes ta on?»

«Üks minu kooliõde. Sina ei tunne teda. Ja miniat te temast ei saa — liiga suur lits.»

«Kõiki naisi ei kõlba selle nimega ristida.»

«Hea küll, taat, hea küll. Aitab selleks korraks. Tulen koju, noomid edasi. Nüüd oleks aeg minema hakata. Hobune külmetab ja ema ootab. Oledki kaua aega viitnud — päike on veeremas ja sealt tõuseb juba kuu. Vaata, nagu munarebu lillas supis. Varsti hakkavad inimesed linnast põgenema.»

«Ainult sina oled see julge mees, kes jääb — siia tuikongi.»

«Ei, ka mina lähen siit, ka mina olen argpüks. Küülikupraad ootab mind kusagil paemurdude taga. Seal ei ole pomme karta.»

Kui isa oli toast lahkunud, läks poeg akna alla ja vaatas välja. Nähes wana-kreskuga rege, millega oli seotud nii palju mälestusi, ja härmas

karvaga hobust, kes endale rangid oli pähe ajanud, ei pidanud Kalle trotslik künism vastu. Kartes oma tunnetega koolipoisi tasemele langeta, läks ta akna alt ära, enne kui isa hoovist välja sõitis. Võib-olla vaatas vana veel üles akende poole, võib-olla — ta ei tahtnud seda näha. Pealegi oli tal endalgi nüüd aeg Helde Ruthi juurde minna.

Sellistel selgetel veebruari täiskuu öhtutel muutub päev märkamatult ööks. Värvivid, mis loojangu ajal lakkamatult vaheldudes ehivad taevast, kahvatavad ja kustuvad kiiresti. Korruga märgatakse, et varjud on maas ja et kuuvalgus on need asetanud päevastele vastupidises suunas. Kui Kalle tänavale astus, olid esimesed öövarjud just tekkimas. Miks need talle tol öhtul kord ämblikke, kord nahkhiiri meenutasid?

Oli kellaäeg, mil selle rindelähedase väikelinna elanikud ööseks oma kodudest lahkusid. Mõnda aega lillana püsinud taevas vallseljandiku taga tõmbus järjest tumedamaks. Varsti ei läidetud tänavatel enam sigarette. Haaratuna igaöhtusest kabuhirmust võisid iga hetk liikuma hakata rasked veomasinad. Ja kõiki pidi päästvalt vastu võtma linnalähedane kuusik.

Kalle vaatas linnast pagevaid inimesi ja tundis rõõmu oma eelisolukorrast. Ja mis siis veel oleks pidanud teda õndsaks tegema: teised tammugu pakasega väljas, teda ootavad soe tuba ja praad. Ruth oli lubanud tappa Lemmiku, oma kõige rammusama angoora, kellele Kalle kord sügisel porgandipealseid oli söötnud.

Aga viimaks on selles midagi kõlvatut, et ta Helde Ruthi juurde läheb?

Kalle esitas selle küsimuse endale nimme — selleks, et naerda. Kümme aastat tagasi, kui Ruth lodevate elukommete pärast keskkoolist välja visati, oleks suhtlemine niisugusega skandaaliks kujunenud. Sel ajal olid mõned koolivennadki öelnud: «Mis sa voorimehe tütrelt ikka tahad.»

Ajad olid muutunud, aga Ruth oli jäänud endiseks Ruthiks.

Niisiis eksisid ka vanad roomlased ja nende tarkussõnad ühes nendega. Kui oleks käepärast mõni tore sõber, kellega saaks naerda — küüniliselt, kõike eitavalt. Küll oleks kosutav!

Kuu oli kõrgemale tõusnud ja muutus järjest jumekamaks.

Nahkhiired olid ära lennanud.

Kalle oleks pürgermeisteri majast äärepealt mööda läinud, märkamata uktsel seisvat inimest. Siis ta aga jäi seisma ja hüüdis: «Oo, see on ju proua Inna. Tere öhtust. Ja mina pidasin sind varjuks.»

Inna oli keskkooli cum laude lõpetanud. Üks neist vähestest. Voorimehe tütardele ja Kalle-taolistele maalt tulnud matsidele oli ta kooliõena üsna ligipääsmatuks osutunud. Jõukas, endast lugupidav, kombekas. Siis oli ta abiellunud ja seejärel ka emaks saanud. Mitte vastupidi, vaid ikka korralikult. Nüüd seisis ta oma majatrepil nagu raidkuju ja vastas väarikalt:

«Tere. Ma ootan siin juba tükk aega.»

«Keda? Ega ometi mitte mind?»

«Kaks tütarlast lubasid läbi tulla. Me pidime seltsis minema.»

«Ahaa. Jah. Muidugi kuuvalgust nautima.»

«Praegune aeg ei ole naljatamiseks.»

«Ega ma naljatagi. Aga kuidas sa sel tõsisel ajal üksinda oled jäänud? Ma mõtlen, kus on su isand ja käskija?»

«Kutsuti välja tähtsale nõupidamisele.»

«Tallinna?»

«Jah.»

«Kätt tõstma?»

Oma viimasele küsimusele Kalle ei oodanudki vastust. Ta kavatses sedamaid edasi minna, ent samal silmapilgul ilmusid tütarlapsed põiktänavana nurga tagant nähtavale. Nad seisatasid vaid hetkeks ja panid siis vallatute sälgudena jooksuma.

Asjade selline käik tuli proua Innale ootamatult. Ta otsekui lendas trepist ja hakkas hingeldades hüüdma:

«Anne! Anne! Urve! Tüdrukud, kuhu te ruttate? Miks te mind ei oota?»

Neiud ei jäänud seismagi.

«Proual endalgi saatja,» hüüdis üks neist, kuna arvatavasti ta noorem sõbratar seepeale naerma turtsatas.

Korraga Inna ei mäletanud enam, kas ta välja tulles oli majaukse lukustanud või mitte. Ähmi täis, jooksis ta trepist üles. Uks oli siiski lukus. Tagasi tulles ütles ta ikka veel tänaval seisvale Kallele vihaselt:

«Teie süü. Nüüd pean ma üksinda minema.»

Ent vaevalt oli ta põiktänavani jõudnud, kui õhuhäire algas. Sireen hakkas undama, ammudes pikalt ja kaeblikult otsekui hiigelveis. Ja äkki oli kõik muutunud: kuuvalgus polnud enam see; taevast sootuks teine; äsjalausutud sõnad omandasid tähenduse, millist neil varem polnud. Kõige üle laotusid rahutus ja hirm. Ainult varjud mõjusid kuidagi rahustavalt.

Inna jooksis maja juurde tagasi.

«Teie süü!» hüüdis ta veel kord.

«Ma võin ju oma süü heaks teha,» arvas Kalle ja läks kiiresti Inna juurde. Kui ta nägi lähedalt naise silmi, mis niisama kartlikult kui vihaselt karusnahkade seest välja vaatasid, ajas teda naerma küüniline-assotsiatsioon — talle meenus küülikupraad.

Tänavad olid inimtühjad, sireen huilgas ikka veel ja neid kaitses ainult majaesine vari.

«Mismoodi?» küsis naine ettevaatlikuks muutudes.

«Ma võin sind saata.»

«See veel puudub!»

«Meid ei näe keegi; lähme vanasse veinikeldrisse. See on madal, võlvitud laega. Sa tead ju küll, seal karjamaal, allika taga.»

«Sinna võid sa minna oma naisega.»

«Või oma naisega!»

«Jah, Irmaga.»

«Oled väga mürgine. Ei tea, kas sinu suudlus oleks surmav? Nagu mao hammustus.»

«Seda ei saa sa iialgi teada.»

«Miks siis? Kardad vist poolikuid suudlusi? Tead, see on iganenud hirm — minu viltune suu kestis ainult paar aastat. Nüüd see asi on jälle kombes. Tahad, proovime?»

«Mine. Hoia oma käpad eemale.»

«Hea seegi, et kooliõde jälle sinatab.»

«Vabandage.»

Inna tõmbus Kallest kaugemale. Aga just siis hakkas läbi sireeni hädakisa kostma pommitajate raskepärast mõminat. Olnuks tegemist ainult kahe heliga, siis oleks viimane mõjunud rahustavalt, kui mitte isegi uinutavalt.

«Kui pommid langema hakkavad, on kasulik pikali heita,» ütles Kalle. «Sa võib-olla ei tea. Olgu nii, minul on aeg astuma hakata.»

Inna ei vastanud musta ega valget; talle tundus, et Kalle naerab tema argust ja ühtlasi tahab teda veelgi rohkem hirmutada.

Sireeni huilgamine katkes kusagil suures kõrguses. Hoiataja põgenes või heitis hinge. Silmapiiril vallseljandiku taga oleks keegi nagu rohelist silma pilgutanud. Oli see kustuv eha? Ja pommitajad lähenesid.

«Noh, huvasti siis,» lausus Kalle.

Kui ta ikka veel vaikivale Innale käe sirutas, süttis linna kohal jõulupuud.

Inna haaras mehe käest kinni.

«Ära mine! Palun sind, ära mine.»

«Oi kurat, kuidas nüüd tahaks suitsu teha,» ütles mees vastuseks.

«Oh jumal, lähme sisse.»

Nad jooksid trepist üles.

«Siin võib?» küsis Kalle vööruses.

«Jah,» vastas naine hingeldades.

Kuigi nad viibisid akendeta ruumis, hoidis Kalle sigaretti läites tikku ometi peopesade kausis. Tõmmanud mõne mahvi, ulatas ta sigareti Innale: «Tahad ka?»

«Anna siia.»

Elu oli korraga pikaks ja peenikeseks venitatud nagu heli, mis iga hetk võib katkeda. Siis langesid üksteise järel mõned pommid. Ja korraga leidis Kalle, et ta hoiab värisevat naist oma käte vahel.

«Ära karda,» ütles ta julgustavalt. «Pommid ei langenud sugugi linna.»

«Kuhu siis?»

«Kuhugi linna serva. Vist tapamaja kanti.»

«Ah, kuid see hirmus öö on alles ees. Kõik alles algab. Juba teist nä-

dalat need selged ööd... Olen iga päev palunud, et ilm pilve läheks. Miks ei võiks praegugi tuisata, nõnda et ükski lennuk väljas ei oleks!»

«Miks me pole karud; magaksime metsas risuhunniku all talveund.»

«Kalle, palun, ole ometi tõsisem. Mind on alati ärritanud, kui inimesed kõike naeruks panevad. Usun, et surra on palju kergem, kui saad viimasel minutil põlvili heita, käed risti panna ja palvetada.»

Kalle vastas naerdes:

«Sa ei hakka ju praegu surema.»

«Ükskõik, kuid ma kardan, ma lihtsalt kardan, kui sa naerad. Sinu naer nagu tõmbaks õnnetuse ligi.»

«Hea küll, ma ei naera enam. Olen sinu külaline, kuulan sinu sõna; teen kõik, mida iganes käsib. Võin ka palvetada, sinu kõrval ja sinu jalgade ees. Milline õnn olla kahekesi. Üksnes meie. Sina ja mina. Oo, minu armas tüdruk. Jah, mulle meeldib sind tüdrukuks nimetada.»

«Mis sa ometi mõtled, endast ja minust,» ütles Inna, kui Kalle oli teinud katset teda suudelda.

«Ma ei mõtle midagi,» jätkas Kalle. «Ei mõtle ega tahagi mõtelda. Olen ainult õnnelik ja võin hulluks minna — sinu lõhnast, sinu lähedusest. See öö on meie päralt, ainult meie päralt.»

Inna ohkas.

«Peaks välja vaatama,» arvas ta.

Kalle avas ukse. Kurjakuulutav jõulupuu oli õnneks maha põlenud ja üksildast veebruariööd valgustas vahepeal veelgi heledamaks muutunud täiskuu. Esimesel hetkel pärast ukse avamist tundus vaikus täielik olevat. Siis aga hakkas kostma vankrimürinat. Sadade rataste tekitatud krigin ja rägin lähenes hetkekski vaibumata rinde poolt. Viimaks ilmus nähtavale voori pea. Saadetuna tontlikest varjudest, tulid üksteise järel nähtavale paarisrakendiga veokid. Suured väsinud hobused astusid aeglaselt nagu härjad. Lumi karjus, mehed vaikisid. Piits põlvede vahel, käed vaheliti sinelikäistes, istusid Hitleri soldatid külmast kõssitõmbunult pukis.

Inna ohkas uuesti.

Kalle oli andnud lubaduse mitte naerda.

Veel ei olnud voori saba majani jõudnud, kui sireen uuesti oma hädakisa tõstis. Ja alles nüüd hakkas see viirastuslik karavan inimkeeli häälitsema. Õieti oli see vaid üksainus sõna, mis otsekui mööda klahvistikku voori peast sabani rändas: «Halt! Halt! Halt!»

Hobused jäid seisma, mehed ronisid oma pukkidest maha.

Kui algas üldine veeviskamine, sulges Inna ukse.

«Sul on külm?» küsis Kalle. «Sa vabised kogu kehast.»

Inna ei vastanud. Ta keeras korteriukse vaikides lukust lahti ja, vaevalt üle künnise astunud, puhkes hüsteeriliselt nutma.

«Mis on? Mis on, mu kallis?» küsis Kalle, olles juba ette kindel, et ei saa vastust. Tõtt-öelda ei vajanudki ta seda. Talle oli antud silmapilgul

kõige tähtsam see, et teda selle suure hingevalu ja pisarate juurest eemale ei tõrjutud, et ta võis ahastajal aidata üleriietest vabaneda, et ta tohtis teda kušetile talutada, et teda salliti ka siis, kui ta esmalt õnetu naise kaela ja seejärel üleni pisarais näogi suudlustega kattis.

Ta lohutas ja pääses lähemale kui oli lootnud. Ta lootis veelgi lähemale pääseda ja hakkas jälle sosistama sõnu, nii iseloomulikke endassearmunud võrgutajaile.

Innal, kes ei värisenud ainult mehe puudutustest, oli vaid üks palve: «Ära mata mu kõrvu kinni!» Ta pingutas end kuulutama iga väiksematki heli. Ent selle tabamiseks, mis juhtus, ei tarvitsenud kuulmist teiritada. Kalle armusosinat «mu hea, mu magus» katkestas kõuetaoline mürin. Esimesele kärgatusele järgnes kohe teine, teisele kolmas. Tänavalt kostis klaasiklirinat. Seekord langesid pommid linna.

Inna põimis käsivarred ümber mehe kaela.

«Mu jumal, mis nüüd saab?» ahastas ta. «Kalle, Kalle!»

Tõsi, need sõnad olid täis surmahirmu. Ja kuigi Kalle üsna hästi teadis, et teistsugustes tingimustes poleks Inna iialgi tema nime sosistanud, võttis ta seda ometi nagu puhast õrnuseavaldust.

«Inna, minu Inna, minu magus tüdruk, see kõik ei lähe meile korda,» vastas ta.

Naine püüdis istukile tõusta.

«Hull! Sa oled hull! Jah, nüüd sa oled hull,» ütles ta viimaks juba üsna jõuetult.

Kalle ei hoolinud sellest. Noh, ta arvas naisi tundvat: teesklus, puha teesklus see nende vooruslikkus.

Ta pidas end meheks, kes võis võtta kõiki, keda iganes ihaldas. See algas varakult, juba keskkoolipäevil, kui ta suvevaheaegadel telefoniiniitöölisena paigast teise rändas. Oma esimesed võidud oli ta pühitsemise taluteenijatega vabas looduses. Seejärel sõandas algaja naistekütt lakka ronida. Järgnesid aidad peretütardega ja talu tagakambrid noortelaskedega. Siis oligi ta hakanud pidama päevikut lahtritega järgmistele andmete jaoks: nimi, vanus, perekonnaseis, elukutse, aastaaeg, kuupäev, sagedamini küll öö, vahel ka juuste ja silmade värvus (juhul, kui ta neid näinud oli) ja lõpuks kõige põnevam: kirglikkuse aste ja kordade arv.

Paraku oli ta selle «Võitude päeviku» enne abiellumist ära hävitanud. See oli statistika, millega ei kõlvanud vähemalt oma naise ees hoobelda. Pärast oli ta oma tegu tihtipeale kahetsenud. Ta kahetses seda ka nüüd, mil ta viimaks rahuldatuna Inna kõrval lamas. Millise juubeldava meherõõmuga võiks ta hommikul kirja panna: Abielunaine, blondiin, 30-aastane, kolme lapse ema, kirglikum kui 18-aastane taluteenija, esimene, keda ta telefoniliinitöölisena oli võtnud.

Muide, ta lootis, et ka kordade arv tuleb soliidne. Siis, kui Inna ärkab. Oli ju alles kesköö või üksnes pisut üle selle. Hommikuni on aega ja küllap nad veel jõuavad.

Aga ärgates oli Inna esimeseks mureks aknast väljavaatamine. Ta kergitas ettevaatlikult pimendamiskatet ja nägi, et taevas on pilve tõmbunud. Koguni lund sadas. Majades vist magati; võis arvata, et kuuvalge-pögenikud olid linna tagasi pöördunud.

Inna laskis katte alla ja ohkas. Nüüd, mil ohtu enam ei olnud, tundus uskumatuna, mis temaga oli juhtunud.

«Kalle, tõuse ja hakka kohe minema,» lausus ta sundivald.

«Tule, ma soendan sind veel,» vastas mees, kes mõtles oma arvepidamisele.

«Hakka kohe minema,» kordas Inna.

«Kell on alles kolm.»

«Ära viida enam aega.»

Mees ütles ringutades:

«Kuidas sa võid — lahkuda nii külmalt. Tahaksin sind veel hoida oma kaisus.»

«Oh jumal, jumal . . .»

Ei, see siiski ei olnud ebaseiras tõrkumine. Lõpuks sai Kalle sellest aru. Ta tõusis pettunult, komistas toolile ja hakkas vanduma.

Inna ulatas talle püksid.

«Mis sinul viga,» ütles ta sealjuures. «Sa oled üksik. Sa ei saa end minuga võrrelda. Mul on perekond. Kui me magasime, oleks võinud majale pomm langeda. Jah, ja kui meid väljakaevamisel oleks leitud lähestikku, nagu me olime.»

Kalle, kes oli ametis riietumisega, laskis kuuldavale lühikese vile. See tuli hästi välja, aga paar aastat pärast kukkumist oli vilistamisega raskusi olnud.

«Milline häbiplekk!» jätkas Inna. «Milline teotus!»

«Surnud ei punasta.»

«Jah, aga elavad! Mis nemad oleksid ütelnud? Lapsed tulevad maalt — nende ema! Oh jumal! Ja minu mees! Mu vanemad, sugulased, sõbrad, tuttavad. Kõik, kõik. Kõigi silmis häbistatud kogu eluajaks. Olen märg sellele praegu mõteldes. Sa ei vasta, sa oled vait, aga noh, mis teab sinu sugune perekonnaaust.»

«Oh, ma olen seda siiski näinud,» vastas Kalle sarkastiliselt.

Ta ei täpsustanud. Polnud mõtet ega vajadustki.

Inna ei lasknud end lahkumisel suudelda. Selle asemel ta tõstis mehe krae üles. See oli kõrge ja varjas peaaegu kogu näo.

«Soo, ja mine nüüd,» ütles ta siis. «Ja vaata, et keegi ei näe sind siit lahkumas. Oleks kole!»

«Ära muretse, kes nüüd nägemas on. Paha ainult, et sa mind nii vara välja viskad. Nüüd ma pean Ruthi juurde minema. Kas tervitan sinu poolt?»

«Tahad mind hukatusse viia?»

«Oh ei.»

«Tahad hävitada mu õnne, mu perekonnaõnne. Kalle, oo Kalle, ma palun sind — laste nimel.»

Mees vastas hooletult, naeru tagasi hoides:

«Eks ma siis katsu lõuad pidada, aga kui keel teinekord just koge-mata...»

Siis ta astus tänavale ja muigas endaga rahulolevalt: Inna hirm oma perekonnauu pärast näis tõesti päratu olevat — võttis sel uhkel proual isegi palved lahti. Mis puutub Ruthi juurde minekusse, siis kavatses ta seda ilma naljata. Ruth on vahest küll solvunud, aga hilinemist saab alati mõne leidliku valega ausaks seletada. Sel tüdrukul on hea süda ja küllap tal jätkub puidki, et küülikupraadi üles soojendada.

Agas just praele mõeldes hakkas ta nina kõrbelõhna tundma. See tuli tuulega linnaosast, kus ta ise elas, ja muutus edasi minnes aina kibedamaks, meenutades metsapalangute vingu. Kui maa põles, kui raba vahel tossama läks ja tuli kusagil juurikate all poole talveni vindus. Niiske ja külm suits!

Kalle hakkas ruttama rohkem uudishimust kui kartusest kodu pärast. Oh jaa, oma kodu jättis teda peaaegu ükskõikseks, sest mis seal juhtuda võiski — sai pihta, siis sai. Tema, nagu öeldakse, oli paljas poiss, kellelt pärast seda kui Irma, see lita, ära läks, ei olnud tulelgi midagi võtta. Ainult seljariided ja magamisase.

Tuikong, nagu isa seda tellistest väljaehitust nimetas, oli terve. Kalle astus üle tänava teisele poole, et vaadata, kuidas on lood akendega ja suurte klaasruutudega rõduuksega. Ka neil polnud häda midagi.

Mürsud olid langenud vallseljandiku taha. Mis seal kõrbes ja suitses, kas sõjaväe laod või mäenõlvaku sisse ehitatud leivaahjud, see Kallet palju ei huvitanud. Õieti ei tahtnud ta praegu millelegi mõtelda, isegi mitte oma ootamatule võidule proua Inna juures. Sellega on aega. Võib-olla läheb ta juba täna maale. Seal on pikad õhtud ja pikad ööd. Ja palkseinad samblaga vara vahel... Tõepoolest, ta oleks küll meelsa-mini heitnud voodisse sellise palkseina ääres.

Ent kui ta oli end usaldanud oma vana lahtiste vedrudega kušeti vöörasemalikkude embusse, uinus ta sealgi, niipea kui oli sooja saanud.

Sügavat und jätkus päevaavalgeni. Kui ta viimaks ärkas, tundis ta end täiesti väljapuhanult. Ainult ringutada oli veel tarvis, pealegi õige pikalt ja õige tugevasti. Sellele pidi järgnema mõnulev olesklemine kõige meeldiva taaskordse läbielamisega. Ja äkki hüüti ukse tagant:

«Tehke lahti, härra Pagi. Teiega soovitakse kokku saada.»

See oli majaperemehe hääl, värvitu ja kiretu nagu alati.

Kalle ei olnud samme kuulnud. Järelikult olid nad trepist üles tulnud sellal, kui vaese kušeti roided ragisesid. Või tulid nad nimme hiilides, et tema ei kuuleks. Võimalik, et ukse taga oli isegi kuulatatud. Ta ei jõudnud veel vastata, kui koputati.

Kallel oli tahtmine vastuseks midagi õige jämedat hüüda. Aga sõinuks oleks ehk liig olnud. Ning ta hõikas tagasihoitud vihaga:

«Kuulsin, juba kuulsin.»

«Avage siis ometi,» ütles nüüd hoopis teistsugune hääl.

«Kan-na-tust!»

Vastuseks koputati.

«Kan-na-tust!»

Koputamine muutus üksikuteks löökideks.

«Kan-na-tust!» kordas Kalle kasvava kangekaelsusega.

Viimaks oli ta end kuidagi riidesse saanud ja võis avada.

«Kas mina tohin nüüd minna?» küsis majaomanik võõralt, säärikuid kandvalt erariides mehelt. Vanake oleks meeleldi lahkunud, seda oli näha, ent ta pidi jääma. Ja juba rauga koeralikust kuuletumisest oli Kallele küllalt, et teada, kellega tal tegemist on.

«Millega olen ma härrade tähelepanu ära teeninud?» küsis ta ja tundis üht oma näopoolt viltu kiskuvat.

Ah, kurat võtku, kas see vana viga, kas see pörutuse tagajärg annab end ikka veel tunda?

Võõras ei võtnud vaevaks vastata. Ta astus rutakalt sisse, vaatas toas ringi ja peaaegu jooksis teise. Seal ta jäi vaatama aknaid ja suurte klaasruutudega rõduust. Tänu Kalle hilisele tõusmisele olid need kõik alles pimendatud.

«Kõrvaldage katted,» ütles säärikuid kandev külaline. Agronoomina või loomaarstina oleks ta isegi ehk sümpaatne olnud. Kallel oli tarvis ainult nõõrist tõmmata ja kattepaber rullus sõnakuulelikult üles. Seda tehes oli ta natuke isegi edev. Ta vaatas võõrale otsa, kuid too hakkas majaperemehega rääkima.

«Needsamad aknad?» küsis ta.

Vanamees vastas aeglaselt, iga sõna kaaludes:

«Jah, kui seda on nähtud ülevalt, ma mõtlen mäelt . . . Aga siin on ka teisi maju.»

«Jutt on sellest majast.»

Kalle kordas oma küsimust. Ta tegi seda vähem sarkastiliselt, kuid sellest hoolimata tõmbus suu uuesti viltu.

«Te magasite kaua?» küsis võõras vastuse asemel. «Olite öösel üleval?»

«Jah.»

«Mis te tegite?»

«Need on minu isiklikud asjad,» vastas Kalle õlgu kehitades.

«Te ei soovi nendest rääkida?»

«Aga muidugi mitte.»

«Piinlik?»

«Võib-olla.»

«Hea küll, siis ütlen mina teile: te olete spioon. Teie kuritegudest ei

hakka ma siin pikemalt rääkima. Ainult niipalju, et eile öösel te signaliseerisite oma akendest vaenlase lennukitele.»

Kalles löi viha keema. Ta oli ju süütu, ta polnud midagi teinud, ei midagi, kõige vähematki mitte. Et «sellest supist», nagu ta okupatsiooniga nimetas, terve nahaga välja tulla, oli ta just küünikuna otsustanud lojaalne olla. Mis lähivad temale korda leerid ja parteid või punased ja valged, nende embleemid. Ta on inimene ja tahab oma elu elada, oma üürikest elu. Ja nüüd tuleb see nolk: spioon, kuriteod . . .

Ta peaaegu karjus:

«See on totrus. Teie ei tea isegi, mis te suust välja ajate. See on eksitus . . . Te vahetate mind kellegagi ära. See on arusaamatus, see peab arusaamatus olema.»

«Ärge ärritage, teie akendest nähti eile öösel tuld. Seda kinnitavad pealtnägijad.»

«See on vale! See on laim! Need teie pealtnägijad on elukutselised kahtlustajad, haige hingega inimesed. Ah, mis! — nad on idioodid. Eile oli täiskuu öö ja aknad helkisid kuivalgusest. Muidugi, muidugi. Ma olen seda ise näinud, oma silmaga. Täiskuu öödel. Aga need teie pealtnägijad, need teie idioodid pidasid seda signaliseerimiseks.»

«Te olete areteeritud ja saate oma palga,» ütles säarikuid kandev eraisik, kellele see jutt näis mõjuvat niisama vähe kui hane selga vesi.

Kalle pilk peatus tegemata jäänud asemel, see ei pakkunud kuigi meeldivat pilti. Kui see jääbki üles tegemata?

«Ma protesteerin,» ütles ta ja kuulis selle alandava visiidi kestel esimest korda, et ta hää l reedab muret ja sisemist ebakindlust.

«Ohoo!»

Majaperemees seisis akna all, sealsamas, kus eelmisel öhtul oli istunud isa, käed süles. Kalle oli jõudnud üsna lähedale äratundmisele, et on juhtumas midagi saatuslikku, midagi niisugust, mida ei saa muuta, nii süütu kui sa ei olekski. Juba hakkas ta nägema võllast, millele oli maalitud suurte mustade tähtedega: LOJAALSETELE. Kuid siis korraga muutus süda uuesti kergeks.

«Kuidas ma sain oma akendest signaliseerida, kui mind ei olnud koduski?» küsis ta peaaegu rõõmsalt. «No mõtelge ise. Tulin vastu hommikut, hulk aega pärast pommitamist.»

«Ja kus te olite?»

Kalle vaatas maha: jah, kus ta oli? Siis vaatas ta kõrvale: kui ta ütleski, ei oleks sellest kasu. Inna . . . Tal on oma au, mida ta iga hinna eest hoiab. Aga miks ta puhkes nutma, nii meeleheitlikult, just siis, kui need voorisoldatid hakkasid akna all vett viskama? See oli jätk küsimus. Ja korraga ta tundis end surmamõistetuna — tal puudub alibi.

Tuppa astusid veel kaks meest. Säarikuid kandev oli avanud mantli-hölmad; tal olid jalas kalifeed. Säarikud, kalifeed ja — eraisik . . .

Kalle tundis midagi iiveldusetaolist.

Olematu puu

Kuskil olematul maal
kasvab olematu puu.
Puul on õunad, õunapalged
pooled mustad, pooled valged.
Mustal mürgimahl on sees,
valge kumab eluveest.
Kes kord valgest pala maitseb,
seda võluvägi kaitseb,
see, kes musta hambad vaotab,
aru kaotab, elu kaotab.

Sellel olematul maal
puhub olematu tuul,
keerab vurri õunapalged,
pooled mustad, pooled valged.
Otsi üles, meeles pea,
kus on halb ja kus on hea.
Pakub valget sõber ustav,
aga hammustad — näed musta
ja siis olematu tuule
parastavat ulgu kuuled.

Aga olematul puul
kasvab kummaline saak.
Kui sa võtad õuna maha,
tahad leida hea ja paha,
tahad murda nende seost,
vili pudeneb su peost.
Keerad ette valge palge,
suutäis ikka mustavalge,
pole piiri, pole lahku,
kahte eri värvi tahku.

Kaugel, olematul maal
kasvab olematu puu.

Kutse

Ükskord on äkitselt südames kutse
lapseea selgete jõgede juurde.

Kusagil mõtlike metsade taga,
teisel pool raismike jubedat vaikust
seisavad pilliroos endiselt särjed
kaugete aegade klaasi all.
Lõpuste taga ei liiguta aimus
täiskasvanud maailma tõest:
selgeimad jõed saavad alguse lapsemaalt
ja suubuvad ajatusse.

Oled kord kumeda kuusiku tagant
vanale karjamaakaldale jõudnud,
näed ainult sogaseks sõtkunud laineid
keeramas kodutut kruusa.
Tiigritriibuga havid on kadunud jõehauast,
mille põhjagi puudutas pruunikas päike,
nii et jõekarbid naersid.

Ainult roosärjed vaatavad jahmunult üles,
silmaades ümarik rumalus,
ega taipu, et selgete jõgede allikad
jäid lapsemaa kuldsete kaskede alla.
Kohatu kutse kui karjapasun
ikka veel kaigub ja kaigub...

Džvari

Kaljupesa

Aragvi kohale tagajalgadele kohkunud kilomeetri otsas,
pank panga peale,
vuugid halastamatu täpsusega tõmmatud
nagu noajäljed.

Pruun kivi, aegadest pruun, päikesepruun,
pruun kõikjalt kriiskava sinise keskpunktis.
Kõik puu, mis siin oli, viimse kui prossipulgani
põles päikeses, tuuldus välja,
tõugati pruuniks jahuks viieteistkümne sajandi veskikivide vahel.
Kivi jäi kiviüksi.

Kuplipilud kui kaljulõhed,
kus ammugi kuivanud viimased helinired kumedaist kirikukooridest
nagu mustavaist koopajärvedest kaljualtari jalal.

All peadpööritava sügavikus
veab madalaist hallidest majadest Mtsheta endale hallpehmet vinet ülle
ja vaatab võorastades siia üles.

Džvari.

Nii hüüab sind terav tuul, Džvari.

Kaukasus käega katsuda,
igilumed põlevad põlemata päikeses
kõik sinu viisteist sajandit.

Päikesekiilud löövad kuplipilusid lahti,
armutu tuul tuleb sisse,

korraga kõneleb kupli all kõrguses jumal, kes nähtamatu nagu targad
jumalad ikka.

See ei ole gruusia keel,

see ei ole eesti keel,

see on hoopis üks aimamatu suur keel, mille sõnad sahisevad

lennusulgedena

ja mida pead mõistma, kui tahad tõusta põlevate igilumede pinnale.

Väljas,

kus lõikava sinise ja parkunud pruuni vahele kasvab kulukarva kriips,
kümme meetrit kirikust allpool

müütub vurrudega turd mees valgete rahade eest klaasiga mineraalvett.

Ta on küllalt elutark juba,

ta müütub valgete rahade eest mägede vett

isegi Džvaris.

Valged lumed

Valged lumed, valged lumed
silmapiirini on maas,
kummub tume, kajalt kume
taeva roheline klaas.

Härmakahu, kalge rahu,
suurel valgel valus jälg,
vaatab üle jäise tahu
soojanälg ja seltsinälg.

Tähpilgutus on sage —
mida küsib? mida teab?
Maa on kosmiliselt lage,
vastajat ei leia seal.

Ainult kriginaga lõikab
taevakuplit lennujälg.
Seal on üksindus. Ta hõikab
nagu elus elunälg.

Kevad, udune ja sume,
alles eksleb jäisel teel.
Valged lumed, valged lumed
seni võimutsevad veel.

Suurte sulade puiestee

Suurte sulade puiesteel
nutavad paljad pajud.
Suurte sulade puiesteed
pesevad hallid sajud.

Raske vesine lobjakas
sulatab urbseks lume,
külmalt auravais lompides
taevas on sünk ja sume.

Nendes väikestes meredes
upuvad suitsukonid,
tuuled hirskavad nohuselt
otsekui haiged ponid.

Harvad laternad õõtsuvad —
puiestee purjus tähed,
päev on vajunud õhtusse,
lõdisev, hall ja kähe.

Suurte sulade puiestee
linnast viib ja viib linna,
üheskord tuleb see puiestee
lõpuni läbi minna.

Pärlimeri

Luuletamine on ohtlik leib.
Igal hommikul
saadad oma parimad mõtted
pärismaalastest pärlipüüdjatena
luulemaa rannalt
sõnaookeani sinilillasse sügavikku
ja ootad neid kaldal kui värihein.
Kohe, kohe nad tulevad,
peos päratud pärlikarbid!
Aga sügavikus ristlevad haid.
Luulemaa rannas on palju kõntidega kerjuseid.
Ja homme on veel mõni juures.

Ometi lähevad hommegi pärlipüüdjad
sinilillasse sügavikku
otsima Suurt Pärlit.

Kümme päeva mõtlemisaega*

KIBESTUS



õik sai alguse sellest, et olin oma töökäskudega lootusetult hilineanud.

Süüdistan kõigepealt allettevõtjat — Leningradi trusti kohalikku filiaali, kes minu objektil monteerib kommunaatorit ja dispetšerisõlme automaatikaseadmeid. Pajumaa pidi mitu pudelit konjakit mängu panema, enne kui meid üldse jutule võeti ja leping sõlmiti — olevat plaaniväline objekt. Justkui meile neid plaaniväliseid objekte vähe kaela määratakse! Lõpuks arvas seltsimees Stepantšuk — tema neid monteerijaid kamandab —, et olgu pealegi: ehitajaid peab aitama!

Sellega oli asja vormiline külg lahendatud. Pajumaa nägu, mis nii minu kui ka teiste töödejuhatajate tähelepanekute järgi on tavaliselt maailmavaluliselt viril ja pessimistlik nagu reumahaigel taadikesel, säras sellel päeval laiast muhelusest. Ta ütles:

«Vaata, Toonesep, kui inimene püüab eesmärgi poole kogu südame ja hingega, siis kroonib teda võit. Kõige tähtsam on visadus. Kui meie töödejuhatajatel seda visadust natuke rohkem oleks, siis...»

Tunnistan meelsasti: jaoskonnajuhataja Pajumaa on sihikindluse musternäide, vana visa hingega kõuts, ehitushunt, kes naljalt oma eesmärgist ei tagane. Temalt oleks mõndagi õppida. Kuid ta toonis oli midagi solvavat. Hiljem, kui Pajumaa juhtis jutu konjakipudelitele kulutatud rubladele — need pidanuksid õieti kuuluma moeateljeele uue ülikonna õmblemise eest —, vastasin ülbelt:

«Tead ju isegi, et ametiühingukomitee eelarves puudub kululahter oinapäevade kompenseerimiseks.»

See oli teravasti öeldud, mõistsin seda isegi. Sest Pajumaa mehkeldamine ministeeriumis, plaaniorganites ja linnakomitees — see kuulub kindlasti organiseerimikunsti sellistesse kõrgustesse, mis tavalisele töödejuhatajale on kättesaamatud nagu kiudpilved sinises taevalaotuses. Minule langes osaks lõigata selle organiseerimiskunsti vilja. Sidusin tööjoonised ja eelarved isoleerpaelaga kimpu ja toimetasin need monteeriijatele. Ütlesin Stepantšukile:

«Oleksin väga rõõmus, kui te jääksite eelarvelise limiidi piiridesse. Ehituspangaga pusklemisest on mul lihtsalt kõrini!»

Paraku mulle seda rõõmu osaks ei saanud, sest eelarveline limiit kahanes hämmastava kiirusega.

Stepantšuk vastas: neil olevat Pajumaaga aumeeste kokkulepe, et kui

* Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1967. a. novellivõistlusel II preemiaga auhinnatud töö.

eelarvelise limiidiga välja ei mängi, siis nemad võivad seda ületada — muidugi ehitaja südametunnistuse piirides. Teadsin, mida see tähendab — ehitaja südametunnistus on avar, teda ei saa võrrelda ühegi teise tavalise südametunnistusega. Meel läks mõruks maailma ülekohtule mõeldes. Minu blufinatukele tõmbab pank alati kriipsu peale, parem ära proovigi, nemad aga Pajumaa isiklikul õnnistusel . . . Ei leia lihtsalt sõnu! Ütlesin Pajumaale:

«Sinu sõber Stepantšuk toimib nagu kaabakas. . . nagu pesuehtne eratevõtja!»

Pajumaa soovitas: korraldagu vahekorrad nii, et hundid söönud ja lammastelgi elu sees. Vastasel korral tõestan ma oma küündimatust, ei seisa olukorra kõrgusel, ei õigusta Pajumaa lootusi.

Huntide all mõtles Pajumaa monteerijaid, lammaste all eelarvestajaid, mind, iseennast ja kogu meie jaoskonda.

Kontrollimise ja kooskõlastamise tähe all möödusid esmaspäev, teisipäev, kolmapäev ja neljapäev, reedel istusin koos Pajumaaga ministerruumis ja andsin aru graafikust mahajäämise pärast. Mehed objektil toimisid südametunnistuse järgi: mõni töötas ja mõni kudes niisama. Lauapäeval aga üllatas mind Pajumaa järgmise ultimaatumiga:

«Seltsimees Toonesep, lepime kokku, et esmaspäeva hommikul on minu laual kas töökäsud või lahkumisavaldus omal soovil!»

Sealsamas märkas ta Roonet, kes kohmitses armatuurivõrkude spetsifikatsiooni kallal, ega olnud töökäskudega arvatavasti kaugemal kui minagi.

«Roone samuti . . . issand jumal on mind ise karistanud säherduste töödejuhatajatega! Dokumente nad kirjutada ei viitsi, mitte kohe ei viitsi!»

Roone ei kõssanudki, nohistas endistviisi oma töölaua taga.

«Nüüd on sedamoodi, et tõstame küsimuse üles täie printsiipiaalsusega. Heaga enam ei saa, just nimelt!»

Roone oli neljapäeval pühitsenud ämma sünnipäeva ja reede õhtul lapsi vannitanud. Talle meenus, et kell kaheksateist null-null peab ta naiseõel jaamas vastas olema.

«See kõik on Juurika kätetöö. Kuradi nõeluss, just nagu haige oma ettekannetega!»

Tõstis siis oma kahupea ja heitis raevust lõkendava pilgu ukse poole, millel oli tušiga maalitud pappsilt: «Raamatupidamine».

Ükskord, osalt igavuse, osalt huumori pärast, kirjutasin sinna täienduseks: «Kahekümnekordne türgi-tatari . . .» Idee sain selleks ühest satiirivalimikust. Juurikas proovis kummiga nühkida ja avaldas arvamust, et kuradi Toonesep tuleks teiste hirmutamiseks jalgupidi üles puua.

«Juurikas ongi see tõhk, kes vanamehe üles keerab,» ütlesin seepeale.

Roone tigidus oli selleks korraks lahtunud.

Tuhnisin lauasahelis muude paberite hulgas, kuni leidsin oma tegevusprogrammi ehk kondikava. See on õieti salajane dokument. Vähemalt Juurika kätte ei tohi kondikava kunagi sattuda.

Minu tegevusprogramm kõlas umbes järgmiselt:

Töötasud:

1) Tammaru brigaad — kahe vahelae raudbetoonpaneelide montaaž ja ühe korruse müürid — 1600 rubla.

2) Rannuse brigaad — soojustrass koos siibrikaevude ja mullatöödega — 1100 rubla.

3) Torumehed — 400 rubla.

4) Vööbad — mitte üle kategooriatasu!!!

5) Kohakaaslased, haltuuramehed, mittetootlikud kulutused — 500 rubla.

Kokku ca 4000 rubla. Palgafond 22,3%.

Järelikult peab toodang olema vähemalt 17,9 tuhat rubla. Vähemaga Pajumaa ei lepi, üle selle oleks ebamõistlik. Pajumaa võib tulla järeldusele, et palgafondi on liiga palju kätte antud.

Otsustasin alustada Kõrgesaarest. Kummaline, et töökäsku kirjutades kerkib mees ise su silmade ette — niisugune, nagu ta on. Tavaliselt raseerimata, lubjatolmune, puuvillases tööülikonnas. See ei ole püha-päeva-inimene. Mõttedki keerlevad rubla ümber. Mul on Kõrgesaare vastu tegelikult väike vimmi; see tekkis juba siis, kui ta oma paarimeheks valis vanamehe-kõbi, kes pidi kahe aasta pärast pensionile minema. Vanameest huvitas võimalikult kõrge keskmine töötasu. Kõrgesaarel oli vastupidi — tema on alimentide maksja. Jätsin nende vagad soovid rahuldumata, jagasin töötasu korralikult pooleks. Kõrgesaar nuhtles mind sellega, et ajas nurja kõrgepingekaabli eksploatatsioonandmise. Mina omakorda lugesin kokku ta joomapäevad ja kirjutasin Pajumaale ettekande.

Olude sunnil tuli mul varsti Kõrgesaarega ära leppida. Muretsesin talle turismituusiku, mille hinnast lõviosa maksime kinni ametiühingukomitee summadest. Protokollis kirjutasin: «... arvestades asjaolu, et sm. Kõrgesaar võtab aktiivselt osa kunstilisest isetegevusest ja muust ühiskondlikust elust, samuti fakti, et elab kitsastes majanduslikes tingimustes, määrata talle...» Tingimuseks seadsin, et kahe päeva jooksul olgu kõrgepingekaabel alajaamas ühendatud.

Kuuldavasti tahab Kõrgesaar uut «Moskvitši» osta. Küllap see on talle taskukohane — peale põhikoha vähemalt kolm kohakaasluse-kohta! Pole midagi öelda, mees oskab elada!

Võtsin töökäsblanketi ja hakkasin lahtreid täitma. «Objekt — kesklaod ja 4-korruseline administratiivhoone, töö teostaja — Renee Kõrgesaar, amet — elektrik, maikuu 1966...»

Sealsamas hakkas mõttelõng hajuma. Panin sullepea kõrvale ja võtsin pakist sigareti.

«Mis sa arvad, Edgar, kui küsiks õige Pajumaalt palka juurde?»

«Sind peetak napakaks,» vastas Roone. «Arvad, et Pajumaale endale ei kulu palgalisa ära?»

«See on igatahes ennekuulmatu olukord ehitamise ajaloos: haltuura-elektrik on inseneridiplomiga töödejuhatajast peajao kõrgemal. Vähe-malt palgalehe järgi...»

«Teatavasti arutati seda küsimust septembripleenumil.»

«Vaimne töö on jäänud nende eralõbuks, kes ei viitsi füüsilist tööd teha. Nii nagu ennegi. Septembripleenum seda vastuolu ei lahendanud.»

«Olid sa seal, et seda nii hästi tead?» urises Roone.

«Ega ei olnud küll,» vastasin leplikult. Hakkasin Kõrgesaare töökäsku normeerima, kuid midagi jäi südamesse kripeldama.

Sest kus on siin loogika: Kõrgesaar tahab sada rubla ja töödejuhataja peab talle selle välja viima! Hoolimata sellest, et see on liialdamine, riiklike tükitööhinnete moonutamine, võltsimine, isegi kriminaalkuritegu. Kui ma seda ei teeks, saadaks Kõrgesaar mind kuradile, sest tööpuudus on talle tundmatu. Teist, ausamat ja vähem rahahimulist elektrikut mul ei ole. Ei ole ka Roonel ega Rooslal. Ei tea Pajumaagi, kust teda võtta.

Ja kas tõesti ainult Kõrgesaar? Mille poolest on paremad needsamad automaatikamonteerijad? Või siis eelarvestajad, kes ei viitsi isegi eelarvet arvelaual kaks korda kokku klõpsutada, rääkimata konsulteerimisest sideala spetsialistidega.

Mulle sai üha selgemaks, et ainus õige mees on töödejuhataja.

«Mis sa arvad, Edgar, kas Pajumaa tahab meist tõesti lahti saada?»

«Ei ole nagu märgata,» imestas Roone.

«Meil on hakatud rääkima tootmispsühholoogiast, psühholoogilisest lähenemisest ja jumal teab millest veel. Kus on siin tootmispsühholoogia: asutuse juhataja, vana eluaegne ehitaja, soovitab kirjutada lahkumisavalduse? Hoolimata sellest, et objektil töötab nelikümmend meest. On see õiglane? On see inimlik suhtumine töödejuhatajasse?»

Kust võis Roonegi seda teada.

«Ei, sa ütles mulle: milleks oli Pajumaale vaja seda ultimaatumit? Ta teab ju väga hästi, et niikuinii teeksite esmaspäevaks töökäsud valmis. Võib-olla ei meeldi talle mu nägu? Või siis minu okkiline iseloom?»

«Ära aja lobajuttu!» vihastas Roone. «Arvad, et Pajumaal leidub aega psühholoogia jaoks? Kui ta, vaene mees, vaid aimaks, et kavatsen seekord palgafondiga suurejooneliselt põhja kõrbedal!»

«Muide, tead sa mulle ühte mõistlikku keevitajat soovitada?»

«Mõistlikku ei tea. Mittemõistlikke — külluses.»

Enne kojuminekut tuli Pajumaa vaatama, kuidas meil asjad edenevad. Kes teab, võib-olla tahtis ta meid hea sõnaga lepitada. Igatahes ütles ta päris sõbralikult:

«Sedamoodi, töödejuhatajad: esmaspäeva hommikul tuleb töökäsud raamatupidamisele anda. Muidu seatakse mind olukorra ette, et pean kedagi karistama. Juurikas juba ei jäta ettekannet kirjutamata... Läheb oma ettekandega Frolovi juurde, ja see mees ei mõista nalja. Kõigil on kvartalipreemia hädaohus.»

«Kvartalipreemia on niikuinii hädaohus. Mina lähen vist seekord palgafondiga lõhki.»

Pajumaa takseeris laua taga istuvat Roonet nagu hall hunt Puna-mütsikest.

«Sina lähed palgafondiga lõhki? Alles eile lubasid mulle, et tuled omadega välja.»

«Ega ma praegu veel kindlasti tea,» laveeris Roone. «Võib-olla leian väljapääsu. Brigaadi meestel tuleb ehk veidi püksirihma pingutada.»

«Jumala pärast — töömehi hoidke nagu hingeõnnistust!» oigas Pajumaa.

«Kes meid, töödejuhatajaid, hoiab!» nähvasin ma vahele, kuid Pajumaast jäi see kuulmata.

«Kuidas siis jääb, Roone? Kas jõuad esmaspäeva hommikuks valmis?»

«Ju ma siis ikka jõuan,» venitas Roone vastuseks.

«Aga sina, Toonesep?»

«Küllap jõuan minagi, kui vahepeal midagi ootamatut ei juhtu.»

Pajumaa nagu muutus süngeks.

«Arvestage seda, töödejuhatajad: kui te hakkate napsitama, lähen isiklikult ametiühisuse vabariiklikku komiteesse ja taotlen nõusolekut teie vallandamiseks. — Või ongi teil ehk pudel radiaatori taga? — Pidage meeles minu sõnu: Frolovi ees ma teid enam kaitsma ei hakka . . . Oleks nagu aeg aru pähe võtta!»

«Ma ei mõtelnudki praegu viinavõtmisele. Mõtlesin, et järsku ei pea tervis vastu. Tunnen ennast üsna halvasti.»

Pajumaa, nagu näis, ei võtnud mu sõnu puhta kullana.

«Ei võta see kaotatud pühapäev sul sugugi tükki küljest!»

«Seda muidugi, kuid võib juhtuda, et haiglas võetakse mul sõna otse- ses mõttes tükk küljest ära.»

«Sul on siis päris tõsi taga?» küsis Pajumaa märksa lahkemalt. «Oled ju muidu kõva tervisega poiss.»

«Juba hommikul tundsin, et sisikonnas on midagi korrast ära. Nii- sugune isemoodi tuim valu ja iiveldus! Mõtlesin, et joon õige pudeli kefiiri — ehk läheb lahedamaks, kuid ei tuhkagi! Nüüd tunnen päris selgesti, et valu on lokaliseerunud ühte kindlasse punkti . . . Kui tõmbame naba ja puusakondi vahele mõttelise joone, siis umbes keskel. Minu teada peaks seal asuma pimesool.»

Oma häda kirjeldades tundsin tõepoolest, et midagi sees pakitseb. Võib-olla põhjustas seda autosugestioon, kuid kindlasti on süüdi ka hapuks läinud hernesupp, mida ma hommikul kastrulist lürpisin.

«Küllap see on tavaline seedehäire,» arvas Pajumaa.

«Loodan seda isegi . . . hoolimata Mac Burney' valulisest punktist ja teistest klassikalistest tunnustest. Otsekui hiir nakitseks kubemes . . .»

«Mis saab siis töökäskudest?» küsis murelik Pajumaa.

«Jah, tõepoolest, mis saab töökäskudest? Mindki vaevab sama mure. Loodan, et see mure on tugevam kui apenditsiit . . . Küllap ma nad kuidagi valmis vusserdan.»

Pajumaa omalt poolt lubas jätta oma kabineti lukustamata. Seal on nahkpolstriga diivan, millel võin vajaduse korral pikutada ja jõudu koguda. Valuhogude vaheajal peaksin siiski töötama, sest töömehed ei salli palgapäevaga narrimist. Kõigil on ju rublakesed otsakorral.

«Ega ma julgegi hästi koju minna. Kontoris on telefon; siit saab vajaduse korral kiirabi välja kutsuda. Kodus olen üksinda, mitte ühtegi abivalmis inimest! Siin on vähemalt Roone.»

Pajumaa uuris ja uuris, kuid ei tabanud mu näol vähimatki muigevarjundit. Surmtõsine oli ka Roone nagu.

«Roone, sa siis aita Toonesepa! Toeta teda, kui ta tahab diivanile minna. Pärast aita laua juurde. Ole talle hea seltsimees!»

«Jah, muidugi,» nõustus Roone suuremeelselt, kuid lisas sealsamas: «Kuulen esimest korda elus, et apenditsiidi raviks piisab voodirežiimist.»

Pajumaa arvas seepeale: Roone peaks minu torumehed ja elektrikud enda hooleks võtma. Leppigu me kokku, et kõigepealt teeme minu töökäsud ühiselt valmis. Juhul, kui mind haiglasse ei viida, peaksin homme vastutasuks Roonet abistama.

«See on halb lahendus,» vastas Roone. «Minul on samuti elektrikud ja torumehed — rohkemgi kui Toonesepal. Sina, Pajumaa, peaksid Roosla juurde koju minema. Ütle, et Toonesep on surmakrampides, koputa ta südametunnistusele . . . ühesõnaga, kupata ta tööle! Näidaku ta üles töödejuhataja solidaarsust, vastutustunnet raskel hetkel. — Team

kindlasti, et Rooslal on töökäsed valmis. See, mis ta päeval ütles, ei maksa midagi. Ta lihtsalt ei julge oma töökäske ära anda. Kardab, et meie ta pugejaks tituleerime.»

Kirjutasin paar rida blanketile, aietasin oma Mac Burney' valulise punkti pärast ja püüdsin Pajumaad jälgida. Mõistagi, ta lukustab parajasti kirjutuslaua sahtleid. Kardab vist, et hakkame ta pabereid sorima. — Mõte iseenesest ei oleks paha! Roonet kindlasti huvitaks, kui palju vanamees töötasufondi reservi jättis.

«Roone, ma ei leia oma prillikarpi. Ega sa juhuslikult ei näinud?»

«Nägin,» tunnistas Roone. «Tuli mulle trepikojas vastu. Lubas sauna minna.»

Pajumaa lahkus mureliku nohinaga. Tõepoolest, kes teeb küll töökäsed valmis, kui mind haiglasse viiakse? Kuidas rahustada vihaseid töömehi ja jääda Frolovi silmis eeskujulikuks jaoskonnajuhatajaks?

Küllap ta saadaks need töökäsed mulle haiglassegi järele!

Poole tunni pärast oli kogu see loba unustatud. Võtsin arvelaua ja klõpsutasin Kõrgesaare töökäsu kokku — sain üheksakümmend kaheksa rubla. Olgu rahul sellegagi!

Järgmise kahe tunni jooksul lõpetasin kompleksbrigaadidega. Jäid veel ekskavaatorijuhid, isoleerijad ja torumehed. Peale selle kümme-kond maalrit, keda miski vägi ei sunni üheskoos brigaadis töötama. Nii ongi parem: igauks saab oma ruutmeetrite järgi ja joomapäevad võin näidata tööpäevadena. Aruandesse jääb vähem tööluuse.

Kui kõvasti pingutada, jõuaksin ehk keskööks valmis.

Kontoriaknast paistavad õitsevad kirsipuud ja silikaattelistest perekonnaelamud. Tulbipeenrad kirendavad, sääsed tantsivad kevadõhus. Niiske kraaviperv kollendab varsakapjadest. Näen idüllilist pilti: kõrvalmaja hoovis on pereisa «Volga» mootorikatte üles tõstnud ja putitab perekonnasõidukit. Sealsamas kepsutavad väikesed tüdrukud valgeis põlvikuis. Kardinate vahelt sinetab televiisori ekraan. Tunduks nagu kauget kohvilõhna.

Sest on ju laupäeva õhtu. Korralikud kodanikud, kellel nädal möödus loovas töös, naudivad teenitud puhkust. Töötavad vaid elektri-jaam, televisioonistuudio, kiirabi, raudteelased ja töökäskudega hilinenud töödejuhatajad. Töödejuhatajad on üldse üks omapärane rahvas. Neid hurjutavad ajalehed, sarjavad rahvasaadikud väljasõiduistungitel, nende kallal iriseb Frolov, kuid mitte kohe ei suvatse nad oma tööd korraldada nii, et õhtud jääksid vabaks. Miilitsatöötajast, kes laupäeva õhtu veedab tööpostil, räägitakse austusega, paberipahnas rabelev töödejuhataja on saamatu. Sest kuidas on võimalik, et inimene ei tule seitsme tunniga toime?

Seesama roheline «Volga» kõrvalmaja hoovis, mille hind on töödejuhataja viie aasta palk. Igaühele tema töö järgi! Õlistes tunkedes papi, kes parajasti voolikuga rattaid peseb — küllap ta igapäevane panus üldrahalike rikkuste varasalve on kogukam kui keskmise töödejuhataja nädalapanus, olgu ta siis teeneline kunstitegelane või meistersportlane, kelner või laohoidja. Perekond võib niisuguse mehega õnnelik olla. Igatahes õnnelikum kui Roone perekond.

Seal ta istub kataloogide ja tööjooniste keskel, minu sõber Edgar Roone. Kümneaastase töödejuhataja-staaziga, tehnilise keskharidusega.

Kolmekümne seitsme aastane, abielus, kahe lapse isa. Alles ülemöödunud aastal sai esmakordselt tunda omaette korteri hüvesid. On ehitanud kaks koolimaja, neli elamut, autobaasi profülaktooriumi, rajooni katlamaja, veduridepoo, parfümeeriateshi ja suverestorani. On ostnud järelmaksuga televiisori, pesumasina, ülikonna ja kolme poolega riitekapki. Muu korterisisustus muretseti ema pärandusest, kes tasapisi turul jõhvivate ja seentega kaubitses.

Hakkasin torumeeste töökäsku koostama. Pool kuud kulus neil tilkuvate radiaatorite ümbergrupeerimiseks ja soojustrassi survestamiseks, teine pool veevarustusvõrgu klõreerimiseks. Kloorlubja ostsime keemia-kauplusest kassatšekiga ja uputasime teda torustikku kilogrammide viisi; seitse korda võttis san.-epid. jaam veeproovi ja tunnistas ta joomiskõlbmatuks. Alles kaheksandal korral, kui taipasime linnavõrgu torustiku läbi klõreerida, saime puhta vee.

Töökäsus tuleb see mõistagi sõnastada teisiti. Umbes nii, nagu oleks kogu soojustrassi torustik kümnesentimeetristest juppidest kokku keevitatud. Seda enam, et mul tuleb sularahast maksta kahe atsetüleenibalooni eest. Varustusosakonna kompetentsi tühjad balloonid ei kuulu.

Ma ei teagi, kust need balloonid pärit on. Torumehed räägivad, et isiklikud, kuid minu teada pole neid müügil ei Kaubamajas ega kolhoositurul. Küllap kuskilt vasakule toimetatud ja aktiga maha kantud! Olgu kuidas on, pärast palgapäeva on nad minu isiklik omand.

Mida tüsedamaks kasvab valmis töökäskude pakk, seda mustemaks muutub südametunnistus. Mille poolest olen ma parem automaatikamonteerijatest? Seesama häda, mis neid paneb paberil vagusid raiuma, sunnib mind vahel hullemakski. Normeerin praegu soojustrassi torupõkkude keevitamist ja kasutan hinnet, mis vastab vähemalt naftajuhtme «Družba» keevisühendustele.

Ühtsed riiklikud tükitööhinded! Küllap nende koostajad — tobedate kari, muud ei oska öelda! — mõtlevad, et töödejuhataja käsutuses on inglite leegionid ja materjalid varutakse võlukepi abil. Ajatööd näidata ei tohi, Juurikas hakkab vinguma. Hea seegi, kui ettekande kirjutamata jätab!

Küllap Juurikas on praegu saunas. Mõnuleb laval, vemmeldab selga vihatuustiga või istub riietusruumis, palavusest ähkides ja kallates kerresse jahedat õlut. Pudeli õlut kulukuks praegu minulegi ära! Valvekaupluses on sanitaarpäev, pole teda kuskilt võtta. Portfellis on vaid võileib, seegi tavotine, sest viisin laost objektile kontramutreid. Koduski pole midagi paremat: seesama hapuks läinud hernesupp, pakk margariini ja mõned kartulipabulad.

«Tule, Edgar, lähme «Pärnusse». Teeme ühe mõistliku õhtueine! Organism nõuab kaloreid.»

Roonet see ettepanek eriti ei vaimustanud. Muidugi, mis temal viga: kodus ootavad munakaste ja soojad pirukad. Ämm toob keldrist marineeritud seeni. Väärt vanamutt see Roone ämm!

«Süüa saab koduski. Öhtusöök restoranis on kallid lõbu.»

Meelitasin teda kuidas oskasin. «Tellime omletid singiga ja suitsuangerjat. Või siis šašlõkid ja pudeli naturaalveini. Šašlõkk sind juba kodus ei oota.»

«Mis sellest, et ei oota! Küllap leidub muudki suupärast.»

«Võib-olla on sul kodus isegi veinikelder?»

«Vein ei tule kõne allagi! Pea tuleb selge hoida, homme vaja töökäsu lõpetada. — Või arvad, et meeldivam on esmaspäeval Frolovi kabinetti kohvile minna?»

«Hunt sind väänaku!» vihastasin lõpuks. «Teeme nii, et finantseerimine on täna minu poolt. Tellime ainult šašlökid ja gruusia veini, mis on lahja nagu limonaad.»

Roone nõustus läbi häda. Lukustasin kontoriukse ja siirdusime «Pärnusse», meie, kaks kibestunud töödejuhatajat. Minna oli vaid paar majavahet.

Meil oli õnne, leidsime kohe vaba laua. Saal oli, nagu laupäevaõhtuti ikka, tulvil inimesi, suminat ja tubakasuitsu. Orkestrit siin ei ole, muusikat antakse helilindilt. Siia tullakse tavaliselt otse töö juurest, lihtsariietuses, portfell näpus. Nägin vaid paari neiu brokaatkleidis, julgelt paljastatud seljaga; nende kavalerid olid mereväeohvitserid.

Tellisin, nagu lubatud, šašlökid, kuid veini asemel kolmsada grammi starkat. Roone ei tõrkunud vastu. Istus sõnatuna, mõtles millegi üle.

«Mulle tuleb praegu meelde,» hakkas ta rääkima, «et esmaspäevaks peame vabariiklikule komiteele esitama tootmisnõupidamiste aruande. Muidu on need tädikeseid jälle Frolovi juures. Ikka nii, et allasutused ei tööta ja allasutused ei esita...»

«Kuramus, jah!» meenus mullegi. «Olen selle hoopis unustanud. Seekord me vist pähesaamisest ei pääse.»

«Mis pagana lahtrid seal olidki?» meenutas Roone. «Tootmisnõupidamiste arv, osavõtjate üldarv, keskmise osavõtjate arv ühe nõupidamise kohta... Siis edasi: esitatud ettepanekute arv, sellest a) tööliste poolt, b) insener-tehniliste töötajate poolt ja c) muude kategooriate töötajate poolt. Täielikult elluviidud ettepanekute arv ja osaliselt elluviidud ettepanekute arv. Tootmisalaste ettepanekute arv ja olustikuliste ettepanekute arv. Osavõtjate jagunemine sugupoolte järgi... Kõigele lisaks veel vähemalt kolme tootmisnõupidamise protokollide koopiad.»

«Mille kuradi pärast nad küll sellist jama vajavad?»

«Analüüsimiseks ja kogemuste levitamiseks,» arvas Roone.

— — — — —

Lugu sai alguse juba jaanuaris, kui koostas in kollektiivlepingu täitmise aruannet. Olime Pajumaaga ühel meelel: olukorda tuleb natuke ilustada. Oleme ju lõppude lõpuks ehitajad ja oma jaoskonna patrioidid. Kuidas sa kirjutad aruandesse, et tootmisnõupidamised on meil haruldasemad kui kuuvarjutus ja seltsimehelik kohus eksisteerib vaid paberil. Kirjutasin siis hoopiski ilma südametunnistusepinata: vähemalt kaks korda kuus koguneme nõupidamisteks, sõnavõttud on mehised ja printsipiaalsed, joomist ja tööluuse peaaegu enam ei esine — vaat nii kardetakse meie seltsimehelikku kohut! Mis puutub seinalehte ja satiirilehte (toimetaja sm. Toonesep), siis need võib julgesti saata ülelinnalisele konkursile.

Esimeses kvartalis oli meil õnne: täitsime tootmisplaani (tänu sellele, et Pajumaa kauples plaani minimaalseks), tulime toime omahinna alandamise ülesandega ja säästsime töötasufondi. Bilansi seletuskirja saat-sime vabariiklikule komiteele — ehk määravad sotsialistliku võistlusepreemia! Vabariiklik komitee, kõrvutades kollektiivlepingu täitmise aruande ja kvartalibilansi seletuskirja, tuli ülimalt ebaloogilisele järeldu-

sele: meie tublid tootmisalased saavutused seletuvad kohaliku ametiühingukomitee ennastsalgava tööga ja kaks korda kuus toimuvate tootmisnõupidamistega. Pajumaa säras uhkusest ja minulgi oli tunne nagu koolipoisil pärast õnnestunud popitegemist. Hakkasin nagu isegi veidi uskuma, et oleme tõepoolest ennastsalgavalt töötanud.

Nüüd siis tahab vabariiklik komitee meid teistele jaoskondadele eeskujuks seada, ja selleks pean saatma protokollide koopiad tootmisnõupidamistest, mida keegi pole kunagi pidanud. Aruandega on lihtsam, arvusid saab laestki võtta. Hullem on lugu satiirilehe fotokoopiatega.

Eksisin veidi — üks tootmisnõupidamine tänavu siiski toimus. Jaanuaris või veebruaris, täpselt ei mäleta. Mäletan vaid seda, et lumi oli maas ja kesklaos katus valge.

«Esmaspäeva õhtul hakkame siis tootmisnõupidamiste protokolle vorpima?» küsisin ma starkat klaasidesse valades.

«Küllap vist,» nõustus Roone. «Protokolle nad himustavad ja neid nad peavad saama! Lugegu südame kosutuseks.»

«Oleks vist siiski õigem lasta pimesool välja opereerida.»

«Jääd kohe omadega vahele!» kinnitas Roone kartulisalatit mekkides. «Pimesool võetakse välja ja leitakse, et terve...»

«Noh, ja mis sellest? Arvad, et panevad tagasi?»

«Seda mitte,» venitas Roone. «Kuid ega see aumeeste mäng just ole!»

«On see siis aumeeste mäng, kui me vorbime fiktiivseid protokolle?»

Roone oskas seepeale vaid õlgu kehitada.

«Mõttele ise, Jaak, terve nädala pead olema vesise piimalakke peal. Ei saa teist külge pöörata, ei istuda ega astuda. Tahad asjale minna, topivad siibri alla. Pissimiseks antakse pudel... Sigaret on ainult unistus.»

See on muidugi õige, selle peale ma ei tulnudki. Kuid siiski... kas või põhimõtte pärast! Just nimelt: põhimõtte pärast!

Proovisime starkat. Päevane väsimus hakkas kaduma. Alkoholimolekulid vemmeldasid veres ja lahutasid närvipinget. Asusin isukalt šašlõki kallale. Minu sõber Edgar määris noaotsaga lihalõikudele sinepit. Pilk jäi puhkama kõrvallauas istuva nooriku dekolteele... Tundsin, et on laupäeva õhtu. Parem ei oska praegu tahtagi.

«See on kurat teab mis,» hakkasin ma rääkima. «Kui sa vahel harva, kas või korra kvartaliski, kuuleksid, et oled hästi töötanud. Kui tuleks näiteks Pajumaa su juurde, paneks käe õlale ja ütleks: «Toonesep, ma olen sinu tööga rahul.» Nii nagu sõber ja vanem kolleeg... Frolovi kabinetti lähed alati põksuva südamega, umbes nii nagu seersant kindrali ette. Lähed vabariiklikku komiteesse — sealgi ainult üks oigamine ja soigumine. Ehitajad joovad, ehitajad looderdavad, ehitajad ropendavad! Ei ole neil laulukoore ega rahvatantsuringe. Justkui mina selles süüdi oleksin!»

«Keegi peab ju süüdi olema,» arvas Roone.

«Just nimelt: keegi peab süüdi olema! Selles ongi dialektika... Kõrgemad instantsid on puhtad ja õiged, allasutused patused... Nagu meilgi: jaoskonnad teevad töö, ehitusvalitsuse aparaat juhib ja õpetab. Jaoskonnad organiseerivad ja mobiliseerivad, ehitusvalitsus teeb kokkuvõtted. Kunagi ei ole tunnet, et võitleme ühise asja eest ja veame ühist koormat. Nii, nagu seda räägiti ja aina räägitakse... Miks ei võiks näiteks ehitusvalitsuse tootmisosakond lahendada eelarvestajate ja au-

tomaatikamonteerijate tülüküsimust? Miks ei võiks kaadriosakond te-
gelda tootmispsühholoogiaga, selgitada kaadri voolavuse põhjusi? Nema-
d ei ole selleks kohustatud? Otseselt muidugi mitte, kuid kaudselt? Ne-
mad tunnistavad ainult ühte — oma mugavusi. Kõik nad on meist pea-
jagu kõrgemal, eranditult kõik! Isegi varustusosakonna plikad ja lao-
hoidjad! Isegi hoovikoristaja ja puujalaga vanamees väravaputkas!

Kogu häda on selles,» hakkasin ma kokku võtma, «et meie vaateväli
on ahendatud... meile ei anta võimalust asjade vaatamiseks perspektii-
vis...»

«Kes meilt selle võimaluse ära võttis?» imestas Roone.

«Kust mina seda nii konkreetselt tean? Fakt on see, et Ehituskomitee
mehed tuleks pidulikult pensionile saata! Ehituspanga personali saa-
daksin sundasumisele mõnda kõige räbalamasse ehitusorganisatsiooni!
Mis puutub rahandusosakonda, siis vemmäl kätte võtta ja kogu see in-
stitutsioon korralikult läbi malgutada!»

«Need on rasked sõnad,» ütles Roone. «Väga rasked ja mõtlematud
sõnad.»

«Hea küll, luba, et ma korraldan su juures ühe väikese eksperimendi.
Vasta, palun, järgmistele küsimustele: Missuguse hinnangu sa annad
sündmustele Kongos? Poliitilisest, majanduslikust ja rahvusliku vaba-
dusvõitluse aspektist lähtudes... Kes on praegu Norra välisminister?
Kes on Uus-Meremaa peaminister? Kui palju maksab üks aatomiallvee-
laev? Räägi mulle demograafilise plahvatuse võimalikkusest. Räägi
abstraktsest kunstist... nii nagu mõtlev kahekümnenda sajandi ini-
mene! — Olen veendunud, et peale lameduste ja käibetõdede sinult roh-
kemat oodata ei maksa. Hoolimata sellest, et sa ajalehti loed ja televii-
sorit vaatad...»

«Pean oma häbiks tunnistama: olen nende küsimustega tõesti vähe
tegelnud,» vastas Roone.

«Muidugi, sa tead palju olulisemat. Tead täpselt, mitu ühe- ja kahe-
tollist ventiili on vaja sinu objekti keskküttesüsteemile. Oled pähe õp-
pinud ventilaatorite spetsifikatsiooni. Tead, mitu flanellist ja marlist
mähet on vaja beebi jaoks, mida lapsele sisse sööta, kui ta kõht on kinni.
See on sinust väga tubli... Kuid ehk kuluks sulle ära paarikuine eks-
kursioon Tšehhoslovakkia ehitajate juurde? Tutvuksid nende töökäsu-
meistrite kogemustega... Või siis Jaapanisse, Indiasse, Kesk-Aasiasse,
ükskõik kuhu...»

«Teoreetiliselt ei ole see sugugi võimatu...»

«Aga praktiliselt? Pole ju mõeldav, et sõidad iga kuu lõpupäevadel
kontorisse. Või ehk lepid teadmisega, et mõni asendaja-vussermann sinu
objekti vahepeal lõplikult kihva keerab?»

«Sellega, kurat võtaks, ei lepi ma ialgi!» urises Roone tigidalt.

«Heakene küll, minul on Tammaru, tubli mees ja hea brigadir —
tunneb tööjooniseid ja geodeetilisi instrumente. Tema poolest oleksin
muretu. Kuid kust leida meest, kes selle neetud dokumentatsiooni kor-
ras hoiaks? Mõtle ise: kuuskümmend eelarvet, mõni neist paarisaja-
punktiline. Umbes neli kilogrammi paberit... Või võtame näiteks
koondžurnaali. Peale minu ei orienteeru selles ükski inimene maailmas.»

«Selles on süüdi sinu kuratlikult segane käekiri...»

«Oma käekirja olen ma bürokraatia altarile ohvriks toonud,» ohkasin
pühalikult. «Käekiri, see on muidugi kõõme... Kuid on asju, mis ei ole
kõõme. Näiteks see, et töödejuhataja-amet on minu isiksust kujunda-
nud... mitte just heas mõttes. — Pajumaa naeraks niisuguse pihitimuse

üle. Juurikas — hunt teda väänaku! — peaks neurasteenikuks. Sina oled sõber, sina ei naera. Sina valad krokodillipisaraid koos minuga . . . Õigus, ma pidin sulle tõestama, et meie vaateväli on ahendatud. Meie põgene-sime bürokraatia eest «Pärnusse». Muud kohta meil ei olnud. Sest südant vaevab kange tahtmine näha kogu seda kupatust — objekti, jaoskonda, ametkonda — kosmilistest kõrgustest. Mõõta oma muresid tõeliste mure-dega. Oleme avameelsed — palgafondi-probleem vaevab meid rohkem kui näiteks Vietnami-probleem! See ei tee meile au. Mina isiklikult ta-han leida kaassüüdlasi selles vaatevälja-ahendatuse tragöödias . . .»

«Nüüd ütlesid sa esimest korda midagi mõistlikku — palgafondi-mure ja Vietnami-mure on tõesti kaks erinevat suurust,» nõustus Roone.

«Ja ometi ei taha me nõustuda mõttega, et teatud ametkonnad pigem segavad kui abistavad, et kõrgemate instantside mugavus on lihtsalt üle-kohus ja nende suhtumine töödejuhatajatesse ja üldse ehitajatesse lausa vembraväärt!»

«Sinus räägib praegu kibestus,» ütles Roone. «See ei ole hea. Sulle meenuvad vaid ehitaja elu varjuküljed. Räägid isegi pimesooleoperat-sioonist — sina, kõrgema haridusega töödejuhataja, ametiühingukomi-tee süda ja hing! See on kahetsusväärne.»

«Hea küll, eks meenuta sina mõnda lõbusat episoodi.»

Roone meenutas ja meenutas, süütas isegi sigareti.

«Varsti saame kätte esimese kvartali preemia,» tunnistas ta lõpuks.

«Väga lõbus episood — vaevaga võidetud rublakesed! Kõrgesaar tee-nib selle nädalaga. Seegi oleneb Frolovi tujust. Ütleme, et saab rajooni-komitees peapesu või läheb naisega riidu. Saadab siis tootmisosakonna pussupeedud töökäske revideerima. Arvad, et need pugejahinged jäta-vad midagi kirja panemata?»

«Õnneks on nad võrdlemisi rumalad,» arvas Roone. «Puudub närvi-pinge, mis karastaks.»

«Starka on otsas!» tegin ma kurva avastuse.

Liiga vara sai otsa see starka. Rääkida oleks veel paljust. Minna tagasi kontoris ja lõpetada töökäsud? Homme nuputaksin protokolle ja tok-siksin neid kirjutusmasinal, visalt ja kannatlikult kahe sõrmega. Masina-kirjutajat meil ei ole — Frolov arvab, et iga kultuurne töötaja peab os-kama masinakirja. Esmaspäeval sorteeriksin kaubadokumente ja teisi-päeval koostaksin materjalide aruannet. Kolmapäev ja neljapäev kuu-luksid automaatikamonteeriijaile.

Needsamad rahulolevad inimesed, kes siin saalis sumisevad. Kindlasti on nad töömured koju jätnud. Võib-olla ka mitte, sest kuhu pääseb töö-tav inimene oma töömurede eest! Lahkuda on igatahes vara. Ettekandja-noorik taipas mu märguannet.

«Palume üks «Budafok» ja kaks kohvi. Siis veel tahvel šokolaadi — kõige paremat, mis teil on.»

Ettekandja naeratas ja tippis eesriide taha.

«Kena noorik!» tunnistasin ma Roonele.

Roone nohises hämmastusest: «Jaak, see on ennekuulmatu! Mis saab meist ja meie töökäskudest, kui me selle «Budafoki» nahka joome?»

«See on teisejärguline küsimus! Homme magame kella kümneni ja lõunaks tuleme kontoris. Siis hakkame tööle kiirmeetodil.»

Kiirmeetod tähendab seda, et peale kõige muu traditsioonilise blufi kasutatakse ohtrasti aritmeetilisi vigu.

Kena noorik saabus «Budafoki» ja auravate kohvitassidega.

«Selle šokolaaditahvli pühendan ma teile . . . eeskujuliku teenindamise eest. Õieti on mul veel üks soov. Saatke kõik need joodikud kuradile ja istuge meie lauda! Õnnestage meid oma kauni naeratusega! Kui soovite, lähen administraatori juurde ja kauplen teid vabaks. Olen kindel, et tulen sellega toime.»

Ettekandja näolt kadus naeratus: «Ei tule kõne allagi! Teenistus-kohustused. Administraator ei võta teie juttu tõsiselt.»

«Kui teile luba antakse, kas siis ühineksite meiega?»

«Ei tea,» naeratas noorik uuesti. «Võib-olla. Kuid ma olen kindel, et administraator ei luba. Kardab inspektoreid.»

Tuhka temast, las tipib edasi oma standardse naeratusega! Niikuinii ei huvita teda meie probleemid. Valasin klaasid täis ja proovisime. Mee-nus miskipärast Pajumaa, kes vist isegi vannis või televiisori ees mõtleb oma rõõmutuid mõtteid. Tõnts ja saamatu kollektiiv, pole õiget pere-mehe- ega vastutustunnet! Noored mehed ja naised, kuid kus on nende nooruslik põlemine? Kus on leidlikkus ja algatusvõime? Tema, Paju-maa nooruseaastail ei lastud nii elada. Ei tea need noored logardid, mida tähendavad konkurents ja mure tööotsa pärast. Aeg on inimesed ära hellitanud.

«Mis sa arvad, Edgar, kas Pajumaa on õige mees õigel kohal?»

«Kindlasti. Kui võrrelda Froloviga, siis nagu päev ja öö. Pajumaa on eelkõige inimene. Frolovi kohta ütleksin, et ta süda ja hing on jäänud sõjakomissariaati.»

«Pajumaa on olupoliitik. Pigem kaupmees kui ehitaja. Juhtiv töötaja, kellel puudub selgroog. Ebaprintsiipiaalne inimene. Kõigepealt plaani-täitmine ja isiklik reputatsioon, siis alles muu. Ei oska ta korralikult sõimatagi, niisama näägutab.»

«Pajumaa on inimene,» haaras Roone uuesti mõttelõnga. «Sina, Jaak, tunned Pajumaad halvasti. Ehitus on üldse raske ala ja veel raskemaks teeb ta see neetud paberlik pusserdamine. Instruktsioon instruktsiooni otsa, määrus määruse peale, üks tobedam ja eluvõõram kui teine. Au- kirju jagatakse ainult ehitajate päeval, sõimata saad iga päev. Küll ministriumis, küll rajoonikomitees, küll Frolovi kabinetis. Oled ehk märganud, missuguse mesise häälega Pajumaa räägib nende lipsu ja portfelliga poisinolkidega? Kindlasti oled. See on harjumuse vili, see on . . . kutsehaigus! Küsivad veel, kuhu vanamees oma närvid on pannud? . . . Meie, töödejuhatajad — oleme siis meie inglid? Iga dokumendi-natukest kerja ja mangu! Ometi on see meie püha kohus. Võtame selle terviseks! . . . Vaata, siin on inimene! Keegi tark kirjanik ütles need sõnad, vist oli see Tuglas. Tuglase vaim on bürokraatiast nüristamata . . . Vaata seda inimest, Pajumaad, kui ta müürimeeste juurde tellingutele ronib, närvipõletikust puine nagu karu! Vaata teda, kui ta tuleb minis-teeriumist! Vaata, kui väsinud ta siis on! Mõista tema muret, kui viha-sed töömehed kirjutavad lahkumisavaldusi! Vaata, kuidas ta elavneb, kui bilanss näitab kasumit! Aastate poolest võiks ta sulle isaks olla. Pole muret, millega ei sõandaks Pajumaa juurde minna. Kollektiivi isa . . . Seda arvan mina Pajumaast . . . ja küllap mõistad seda sinagi, kui sa veidi kõrgemale tõused oma isiklikust kibestusest.»

Poole tunni pärast — tõsi küll, tundsimine end ülihästi, kuid mitte ei saanud enam aru, kus lõppes töömure ja algas isiklik kibestus. Viinas

on tõde . . . Meenusid asjad, mis üldse ei peaks meenuma. Näiteks see, et ükskord tusatujus otsustasin töödejuhataja-ametist loobuda ja koos Roonega hakata seinu krohvima. Muidugi, miks mitte, närv igatahes kosuks! Roonet kui perekonnainimest huvitas eelkõige asja rahaline külg. Pajumaal kulus palju vaeva, et meid tagasi võita, ja loobusimegi sellest mõttest vist peamiselt kaastundest Pajumaa vastu.

Võtsime järjekordsed tropid südame kosutuseks.

«Objektil on mõnusam viina võtta,» tegin avastuse. «Seal võid laulda, rөөkida, trallata . . . mistahes sigadusi teha. Pärast võid maalriplikasid kabistada. Siin aga . . .»

Hakkasime Roonega laulu jorisema. Isegi ei tea, kumb meist otsa lahti tegi. Igatahes varsti, vaikselt ja ettevaatlikult nagu teki alt, kuuldus Roone bariton:

«Ma pole mitte selles eas . . .»

«Et su kõrval kuuvalgel ööl,» kuulutasin ma vastu, ja edasi venitasime juba üheskoos:

«Ta-rai-ra-rai-raaa . . . ta-ra-ra-rai-romanti-kaaa.» Kumbki meist ei teadnud sõnu.

«Tänane külalisetendus võib lõppeda kainestusmajas,» tegin ma prognoosi.

«See tähendab kvartalipreemiast ilmajäämist,» vastas Roone.

«Hunt teda väänaku, seda kvartalipreemiat!» karjusin ma vastu. «Mille poolest oleme meie paremad Kõrgesaarest? Minule piisab palgastki. Nahast ma välja pugema ei hakka! Frolov võib selle preemia endale parajasse kohta pista, kui ta hing muidu rahu ei anna!»

«Need on kõik tühjad sõnad,» ütles Roone. «Sina, mees, ei tea, mida tähendavad perekonnamured. Järjekord jõuab kätte, külmutuskapp vaja välja osta! Naised enam muust ei räägigi kui külmutuskapist. Iga rublakene on majapidamises arvel . . . Andsin iseendale töotuse, et noorik peab saama külmutuskapi. Ilmtingimata automaatregulaatoriga, just nimelt . . .»

Tead, Jaak,» jätkas ta tigidalt. «Oletame, et meiega juhtub midagi ebameeldivat. Kaotaksime küll preemia, kuid saaksime eluaegse õppetunni. Pingutatud on kõvasti, töödejuhataja ausõna! Ei ole hoolitud öhtutundidest ja puhkepäevadest. Veelgi enam — kui objekti huvid nõuavad, siis ei hoolitud isegi seadusest. Töömehi on hoitud nagu pilpa peal. Ja kui Frolovi käsi tõepoolest tõuseb meie karistamiseks, siis . . .»

«Võtame parem üks naps!» arvasin mina.

Võtsime selle napsi, võtsime teisegi. Roone hakkas jälle laulu jorisema. Varsti aga trallitasime, unustades kõik ümbritseva, lustakalt ja täie rinnaga nagu kaks purjus jänest:

«Mis paneb kõik hobused hüppama? Armastus! Armastus!»

«Kuramus, ja jälle ei tea sõnu!» kirus Roone. «Laulame parem midagi muud! Näiteks . . .»

«Mardi suu ja Mardi silmad . . .» — «Ei, ei, Jaak, see läheb ropuks!» — «Mart, see tegi suure vea . . .» — «Jäta, Jaak, kui võid!» — «Kuradile kõik, las tulla südame kosutuseks! Laulame nüüd ühe toreda laulu!»

«Seda mina nägin oma silmaga . . .» laulsime siis valjusti ja ühel meel, midagi vahele jätmata.

Neiud kõrvallauas olid jahmunud. «Issand, missugused pätid!» kiljatas üks — seesama, kelle dekolteed ma ennist piilusin. Teine, kõrge hobusesabasoenguga, arvas, et siin turukörtsis võib kõike oodata. Nende kavaler, mustas ülikonnas klanitud nooruk, tuli mind korrale kutsuma.

«See on tööinimeste restoran!» vastasin ma ülbel. «Viru tänaval tolknejail soovitaksin noka koomal hoida!»

Nooruk taandus häbistatult. Ta näis olevat nigelavõitu, üsna pehme keelega. Kaklust ta ei soovinud. Meie Roonega trallitasime:

«Meil kemmerg on otse maja ukse ees, jah, kemmerg on otse maja ukse ees...»

Nüüd tuli meid keelama ettekandja.

«Noormehed, palun teid, jätke laulmine! Miilitsaauto on ukse ees.»

«Vabandage meid, kaunis proua,» mängis Roone aumeest. «Kui te tooksite pudeli mineraalvett! — Eks ole, Jaak, see oli meie viimane laul! Kodus ootavad lapsukesed...»

Valasin viimase «Budafoki» klaasidesse. Tundsin äkki, nagu viibiksin lainetaval merel. Peas oli kõik segamini, absoluutselt kõik! Nägin Roone kahupead läbi udu. Mäletan, et helilindilt tuli parajasti tvist, ja Roone, kes millestki äkki elavnes, hakkas vaikselt laulma:

«Sinu silmade sära, sinu juuste kuld...»

Kummaline, et ta äkki laulmise katkestas.

«Ma olen väike sitaseen ja ikka rõõmus on mu meel...» kuulutasin ma üle saali. Vaikselt või valjusti, kes seda mäletab! Kõik keerles nagu karussellil. Kuskilt ilmus ettekandja administraatoriga. Uksel seisis miilitsaseersant. Kõrvallauas istuvad tüdrukud hakkasid administraatorile midagi seletama, näidates näpuga minule. Istusin selle sagina keskel nagu buda munk nirvaanas. Roone küsis minult kümnerublalist arve maksmiseks... Miilitsaseersant hakkas mind ukse poole talutama... Märkasid siis, et portfell on kadunud... Mind upitati autouksest sisse. Roone sõimas kedagi vene keeles. Auto hakkas liikuma. Pärnu maantee, Tõnismägi... Siis mingisugune trellitatud ruum ja valges kitlis inimesed... See on kõik, mida mäletan.

Jäin varsti magama, raskelt nagu nott. Mäletan veel, et linad olid helevalged ja värskelt triigitud. Kuskil seina taga märatses üks saatusekaaslane, teda kästi magama jääda. Vastuseks tulid kolmekordsed. Keegi tänas õnne, et külma duši alla ei saadetud. Roone otsis sigaretipakki taga. Siis tuli sügav uni.

Hommikul hakati akti koostama. Pea valutas hirmsal kombel. Roone lõug mustendas habemeorasest.

Aktis oli muuseas kirjas, et töödejuhatajad Toonesep ja Roone, külastades 4. juunil 1966. aastal avaliku toitlustamise ettevõtet «Pärnu», kuritarvitasid alkohoolseid jooke ja laulsid ebatsensuurseid laule, kutsudes esile külastajate üldise pahameele. Öiendasin vastu, et mingisugust üldist pahameelt ei olnud — ainult kaks õrnahingelist daamikest olid šokeeritud. Seepeale kästi meil aktile alla kirjutada. Roone kirjutatas alla, mina samuti. Või millega sa ennast ikka õigustad! Tulgu, mis tulema peab!

Edasi viis meid tee rahvakohtuniku ette. Kuuldes, et olen kõrgema tehnilise haridusega ehitusinsener, ütles ta:

«Oma haridusele vaatamata laskusite peaaegu looma tasemele! Kuidas te suudate pärast seda, mis toimus, oma kollektiivile silma vaadata?»

Vaikisin nagu tumma hammas. Hea seegi, et teda ei huvitanud minu ühiskondlikud funktsioonid! Pidanuksin siis tunnistama, et olen ameti-

ühingukomitee esimees. Roonel oluiks veelgi piinlikum — tema on kultuurikomisjoni esimees.

Või kuidas sellele ontlikule prillidega daamile selgitada, et kui inimene on viis aastat töötanud ehitusorganisatsioonis, ei üllata teda enam miski!

«Millega te õigustate oma käitumist?» küsis rahvakohtunik Roonelt.

«Eks see olnud üks mõtlematu temp küll,» kohmas Roone.

«Siis tuleb teile anda veidi mõtlemisaega!»

Kehitasime mõlemad õlgu.

Rahvakohtunik otsustas, et kõrgema tehnilise haridusega töödejuhataja Toonesep ja tehnilise keskhariidusega töödejuhataja Roone vajavad kumbki kümme päeva mõtlemisaega.

ROMAANIVÕISTLUSE OHVER ADOLF OHAKAS

Niisugune siis ongi see vangla!

Olen kuulnud, et esmakordne vanglassesattumine mõjuvat masendavalt, ahastama panevalt, peaaegu et psüühilise traumana. Mingisugust erilist ahastust ma ei tundnud. Olin pigem uudishimulik. Sopilised korridorid, varbseinad, massiivsed võlvid, plekiga kaetud ukсед, naisvalvurid rohelistes sõduripluusides ja tumesiniste barettidega — see oli uudne ja seninägematu. Kuulsin alumiiniumkausside klõbinat ja tundsin supilõhna. Vangide õhtutoiduks on kalasupp.

Polekski vist halb sooja kalasuppi lürpida!

Lõpuks viidi meid kambrisse.

Kambris oli kümmekond püगतud peaga meest. Teadsin, et päris ehtsate kriminaalkurjategijate hulka meid ei viida.

«Tervist, mehed!» põrutas Roone uksele. Küll ta on koomiline oma nudipeaga! Paar lähedalolijat tervitas vastu.

«Kas teil vabu koikusid leidub?» küsisin mina. Meid juhutati akna juurde. Laudnarid olid päevaks üles tõstetud, nende vahel nägin hallist riidest magamiskotte.

Nüüd oleme siis vanglas!

Pajumaa, vana narr, on vist veendunud, et nüüd on meil ometi töökäsud valmis. Esmaspäeval on ju palgapäev.

Kummaline, et käerandmel ei ole kella! Kella asemel on taskus kviiitung.

Ukses avati väike raudsulustega klappluuk ja kambrisse anti kaks vormileivakäär. Üks minu, teine Roone jaoks.

Minu nari on kõige aknapoolsem, järgmine on Roone nari. Edasi tulevad väike kõhetu mehike Adolf Ohakas ja Voldemar Otstavel, lihava naisenäoga mees kummaliselt punaste huultega ja nigela habemekasvuga. Järgmised on kaks venelast-autojuhti.

Kõigest saan ma aru, inimesega võib mõndagi juhtuda. Mille eest aga istub seesama kidur Adolf Ohakas? Raske, lihtsalt võimatu uskuda, et tema suu avanes rõvedusteks. Kas ta üldse viina suhu võtab? Selgus, et ta on, nagu Roonegi, abielumees ja kahe lapse isa. On ta ehk naist peks-

nud või rahvamalevlasi solvanud? Selline viisakas, heatahtlik mehike? Voldemar Otsavel küll, temast usuksin paljutki.

«Vabandage, seltsimees Roone,» alustas Ohakas, «kas te sattusite siia alkohoolse joobe seisundis?»

«Eks muidugi, täpselt nagu kõik teisedki. Tutvustage meid veidi vanglaeluga! Kus te tööll käite ja kuidas on toit?»

Ohakas naeratas oma häbelikku naeratust ja hakkas seletama:

«Mõistan, teid huvitavad siinsed olustikulised tingimused. Toiduratsioon on arvestatud kerge füüsilise töö tegija vajaduste kohaselt. Alatoitluse all kannatada ei tule. Kohtlemine, ausalt öelda, on range, kuid korrektne. Hommikusoögiks on tee, leib ja suhkur, lõunaks supp ja puder . . .»

«Puder on, mis ta on, kuid supp on Beria-aegne,» katkestas teda Otsavel.

«Kus te täna tööll käisite?» küsisin mina.

«Täna on ju pühapäev!» imestas Ohakas.

«Aga eile?»

«Eile käisime pargis korrastustöödel ja kõrvaldasime paberossijäätmeid.»

«Käisime konisid korjamas,» selgitas Otsavel omalt poolt.

«Ei tea, kus saaks küll habet ajada?»

«Kahjuks ei ole siin sellist võimalust ette nähtud,» naeratas Ohakas.

Väike habemes vanamees tatsas paljajalu paraski juurde, püsis püksinööbid lahti ja hakkas soristama. Roone kirus:

«Kui need peldikud siin ometi nii hullusti kloorlubja järgi ei leh-kaks!»

«See on hügieenilistel kaalutlustel,» ütles Ohakas. «Kloorlubjal on batsilluseid hävitav toime.»

«Tean seda,» urises Roone vastuseks ja hakkas kingapaelu lahti harutama.

Kambriaken. Ei oleks ealeski arvanud, et pean merd ja päikeseloojangut vaatama läbi trellide. Pirita kohal on kobaras purjejahtide valged kolmnurgad. Reisilaev tuleb Aegna poolt. Pühapäev on jõudmas õhtule.

Kuskil mängis akordion ja sadama poolt kuuldus kraanade undamist. Klappluuk avati, korrapidaja hüüdis: «Otboi!»

Olgu siis pealegi, et öörahu! Ohakas jutustas midagi Roonele oma vaikse häälega. Mehed hakkasid narisid alla laskma. Roostes hingend kriiksusid, neid pole keegi õlitanud.

Küllap need massiivsed müürid on palju näinud! Tuhandete viisi halli inimprügi — taskuvargaid ja pärisvargaid, ahnitsejaid, riisujaid, spekulant. Suuri ja üllaid isiksusi — luuletajaid, kunstnikke, vabadusvõitlejaid. Siit veeti inimesi Kalevi-Liivale . . . Juhan Sütiste nägi valget jäävälja ja Aegna saart — oli veebruar üks tuhat üheksasada nelikümmend kaks. Inimesi toodi ja inimesi viidi. Olid isikukultus ja repressioonid, oli surnupealuu-ohvitser, lihtsaid omakaitsemehi, üliõpilasi ja lobisejaid taadikesi. Oli masendavaid aegu ja traagilisi aegu. Mehiseid mehi, kes vanglas filosoofiat õppisid ja romaane kirjutasid. Tillukesti närukaelu, koputajaid ja provokaatoreid. Ja ikka needsamad müürid, needsamad trellid ja meri. Seesama vaade Meriväljale ja reidile, kus praegu seisab üksik sõjalaev.

Kümme päeva mõtlemisaega — sellega jõuab palju mõtelda! Olen kahekümne seitsme aastane ja traagilised ajad on minu jaoks ajalugu. Hingan vanglaõhku koos röpase vanamehega, kes naisele põlvega kõhtu löi.

Vanamees juba norskab. Norskavad mitmed teisedki. Adolf Ohakas on triibulise teki all kerra tõmbunud. Homme kuuldavasti läheme kartulilattu idusid murdma.

— — — — —

Kartulilattu viidi meid neljakesi: mina, Roone, Ohakas ja Otsavel. Leivatükid võtsime kaasa, Otsavel mähkis ta taskurätikusse. Supp ja puder lubati termosega järele saata.

Ülejäänud mehed saadeti briketivaguneid laadima.

Ämbrid saime laohoidjalt. Kõigepealt pidime mädanenud kartulilödi välja tassima — see oli juba laupäeval välja sorteeritud ja lehkas nagu kompostihunnik. «Inseneri töö!» kirus Roone ja Otsavel nohises. Äkki meenus mulle töökäsupakk lauasahtlis. Töömehed loodavad homme palka saada. Pajumaa lahutab käsi ja Juurikas neelab alla vandesõnu. Ehk otsivad mind telefoniga mööda haiglaid taga. Surusin vihaselt kühvli kartulilödisse — süda ei läinud kergemaks.

Laohoidja ütles: «Pole neid kartuleid talve jooksul kordagi sorteeritud. Nüüd sokutavad sööklatele ja ülejäänud kannavad aktiga maha.» — «Toiteväärtus on neil minimaalne,» arvas Ohakas. Roone võttis luua ja hakkas iduprahti kokku pühkima.

Lõpuks jõudsimme niikaugele, et võtsime pakk-kastid istmike alla ja hakkasime idusid murdma. Mina ja Roone, Ohakas ja Otsavel.

— — — — —

Ohakas hakkas siis oma lugu jutustama:

«Kõige valusam oli hetk, mil kõik lootused kokku varisesid. Teil, seltsimehed, on seda raske kujutleda. Kujutlege, et hellitate terve aasta suurt unistust. Iga nädalaga muutub ta kaunimaks. Oma isiksuse, oma kõrgeimad ja üllaimad mõtted sulatad sellesse unistusse. Korraga, ühel tavalisel päeval, osutub kõik krohvipuruks. On olemas suur, kahesaja-leheküljeline käsikiri, kuid tal pole isegi makulatuuri väärtust! Ometi on neil lehekülgedel parim, mida ma suutsin pakkuda.»

Roone ütles vihaselt: «Tahan teada, kes oli see kaabakas... see vastustundetud inimene, kes soovitas teil kirjanduses õnne katsuda?»

Ohakas nagu ei kuulnudki küsimust. Ta hakkas taas rääkima:

«Kui arhitekt kavandab suurejoonelist hoonet, siis valib ta väärtuslikud ja soliidsed materjalid. Hülgab tellised, võtab marmori. Hülgab krohvi ja võtab keraamilised plaadid. Männi asemel võtab tammepuu. Minagi toimsin nagu arhitekt: võtsin inimestelt nende õilsamad iseloomujooned. Vabastasin nad igandite saastast. Tõstsin nad argipäevast kõrgemale. Muutsin nad üllaks ja mehiseks. Taotlesin elutõde selle sõna kõige kõrgemas ja pühamas tähenduses...»

«See saigi teile saatuslikuks,» arvas Otsavel. «Iga laps teab, et saja lurjuse ja oleskleja kohta tuleb ainult üks üllas inimene.»

«Kõik oleneb sellest, kuidas vaadata,» ütles Roone. «Keegi ei saa nõuda, et seltsimees Ohakas laskuks inimeste vaatlemisel teie tasemele.»

«See, mida te nimetate minu tasemeks, on aastatuhandete kestel kontrollitud ja alati õigeks osutunud.»

Mind hakkas asi huvitama. Arvasin omalt poolt, et õigus on nii Ohakal kui Otsavelil, ehk täpsemalt — tõde on kuskil vahepeal. See on üldtuntud, mugav ja vaidluses hõlpsasti kaitstav arvamused. Ohakas on ühekülgne, naiivne unistaja, eluvõõras idealist.

«Sa unustad ühe asja,» väitis Roone. «On olemas Adolf Ohakas — tavaline abielumees ja töökollektiivi liige. Sellena on ta realist. Mõtleb realistlikult ja tegutseb realistlikult. Teiseks — on olemas Ohakas, käsikirja autor. Ma ei mõista, miks peaks ta autorina just tingimata maadligi roomama. Elutõde ja olustikuline reaalsus! Minul on seda sorti elutõest villand! Milleks pean ma raamatust lugema seda, mida elu niikuinii peale surub? Iga puupea teab, et kõike võib kritiseerida, ja see ei ole just keeruline kunst. Odavate loorberite lõikamine, väikekodanlaste tunnus, autoomaniku soe käepigistus! Tänuväärne materjal kultuursetel kohviõhtutel lõksutamiseks... Mina tahan raamatut üllast inimesest! See mees» — ta näitas sõrmega Ohakale, kes kõrvuni punastas — «tahis mulle seda pakkuda. On ülimalt kahetsusväärne, et teda tabas ebaõnnestumine.»

Ohakas, näost punane kui redis, nakitses suure kartulimügariku kallal. «Teie mõistate mind,» ütles ta Roonele. «Ja mitte ainult teie. Lugesin oma käsikirja töökaaslastele — edev tegu minust, eks ole? Pärast bilansi äraandmist on tööd vähe, siis võime endale lobisemist lubada. Meie raamatupidajad on toredad inimesed, ideaalne kollektiiv! Nad kuulavad mind tähelepanelikult ja lugu huvitas neid. Vähemalt nii nad ütlesid. Tavalised teenistujad, elu poolt hellitamata. Ütlesid, et see kõik ei sarnane argipäevaga, kuid on ilus. Nad otsisid minu käsikirjast ilu ja leidsid seda. Meie hea kaubatundja ütles, et need on tuleviku kontuurid. Kõik jagasid seda seisukohta. Et ei oleks kadedust ja väiklust, virisemist ja keelepeksmist. Et elaksime nagu õed-vennad ühise sõbraliku perena...»

«Te töötate raamatupidajana?» küsis Otsavel.

«Jah, tööstuskombinaadis,» kinnitas Ohakas. «Valmistame kõrgekvaliteedilist toodangut...»

«Tean seda teie kõrgekvaliteedilist toodangut,» haarasin ma sõnast kinni. «Teie metallitsehhi valmistas minu objektile elektrikilbid. — Muide, kas teile kasumi pealt preemiat makstakse?»

«Natuke makstakse,» tunnistas Ohakas.

«Selge see, et natuke! Palju makstakse suurepalgalistele. Nüüd mõni sõna teie elektrikilpidest. Panin viienda kategooria müürsepa meisli ja haamriga niši külgi raiuma, et kilp ära mahuks. Mehel olid sõrmenukid verised, vandus ja sõimas nagu sibi. Sellepärast, et nišš seinas oli projektikohane, kilp aga kümme sentimeetrit laiem. Kui tuli kilbi arve, pidi meie vanemraamatupidaja Juurikas närvišoki saama. Teie metallitsehhi töötavad kullassepad, mitte elektrikud! — Mis on sellel ühist käsikirjaga, küsite teie! Veidi siiski on. Teie istute raamatupidamises ja loete töökaaslastele romaani üllast inimesest, plaaniosakonnas aga keerutatakse arvestama vänta ja blufitakse kalkulatsioon. Seda kõike ühe ja sama katuse all! Asutus nahutab asutust, kollektiiv pügab kollektiivi! Majandusmees-kalkulaator vilistab teie ideaalsetele kangelastele. Sellekoha pealt olete kurt ja tumm! See ei ole aus. See on põgenemine tege-
likkuse eest.»

«Seltsimees Toonesep,» poetas Ohakas arglikult, «mulle tundub, et olete ülekohtune.»

«Võib-olla,» nõustusin mina. «Peaksin teie ideaalsete kangelastega lähemalt tutvuma. Kellest te kirjutate, kui küsida tohib?»

— — — — —

Jutt oli ühe maja elanikest. Mitte tavalise, vaid kommunistliku elukorraga maja.

Korteris number viis elas mööbelsepp Toomepuu. Ta oli üksik vanalane mees. Naine puhkas kalmistul, poja riisus sõda ja tütar õppis Moskvast. See ei ole just lõbus elu ja hea inimene võib muutuda erakuks. Need olid majaanike lapsed, kes vana töömeest eluga sidusid. Ta saagis ja kopsis, hõveldas ja lakkis nitrovärvidega. Nukumajad ja nukumööbel, kiiged ja vankrikesed. Poistele plekist kahuritega ristlejad ja mudellennukid, mõni isegi väikese bensiinimootoriga. Ühegi maja lastel ei olnud nii kauneid mänguasju ja kõik kiitsid vana Toomepuud.

Kõik, mis ta tegi, tegi tasuta. Raha talle ei pakutud, sest see oleks vana töömehe solvamine. Tasu oli siiski tuhandekordne, mille mõõtmiseks ei piisa paberrublast. Lapsed hüüdsid teda onu Arnoks. Teda armastati. Talle tasuti headuse eest headusega.

«On see siis ebareaalne karakterkuju?» hüüdis Roone kartulikuhila otsast.

«Kindlasti mitte,» nõustusin mina. «Kuid üks seik vajab täpsustamist. Kust sai vana hea mööbelsepp vineeri? Kaubandusvõrgus seda teatavasti müügil ei ole.»

«Vineeri sai Toomepuu töökohalt. Neil oli kommunistliku töö brigaadi säästukonto ja brigaadi nõukogu otsus. Peale selle viis ta direktori loal lauajupikesi koju. Talle anti selleks auto.»

«Sinu küsimus ei olnud just vaimukas,» ütles Roone.

Ma ei taotlenudki vaimukust, küsisin niisama.

Korteris number seitse elas noor närviline abielupaar. Mees töötas kuskil tehases plaaniosakonnas ja noorik sealsamas tsehhi arvestajana — seega olid nad sotsiaalselt seisundilt teenistujad. Teenistujad aga, nagu üldiselt teada, peavad leppima piskuga. Lapsed olid koolieelikud: nemad ei teeninud üldse mitte, vaid ainult tarbisid. Kõige raskem oli noorikul. Hommikul kell pool seitse kiskus ta unised lapsed maast lahti ja viis lasteaeda, talvel kelguga, suvel käe otsas. Lõunavaheajal lippas turule ja tavaliselt hilines tagasitulekuga. Tsehhijuhataja oli heasoovlik mees, ei teinud asjast numbrit, kuid väravavalve registreeris kõik hilinemised. Direktor oli sunnitud teda käskkirjaga noomima. See kibestas ja tegi meelega mõruks, kuid jätta turul käimata ei olnud kuidagi võimalik. Päril orjus algas õhtul. See oli tüütav ja tuimaks tegev koperdamine gaasipliidi juures. Mees tahab süüa, ise tahab süüa, ja kui siis söönuks saad, algab koristamine ja laste hilibukeste pesemine. Mees vahel pahandas, et sokid on nädalate viisi nõelumata, kuid tavaliselt püsis augud ise kinni. Ta ei olnud kaugeltki halb mees, vahel viis isegi prahiambri välja ja pesu nõõrile kuivama. Kui noorpaar kesköö paiku voodisse sai, oli noorik pikast tööpäevast oimetu ja võrdles end mõttes äraaetud tööhobusega. Saaks vaid magada kuus tunnikest! Mees aga kurtis, et naine on tuim kui puuhalg.

Ühel õhtul töölt koju tulles ootas paarikest üllatus. Keegi hea haldjas oli korteris käinud, põrandad pesnud ja tolmuugi pühkinud. Mustapesu-

kott vannitoas oli tühi, selle asemel oli laual virn puhast triigitud pesu. Noorik oli lausa jahmunud, ehkki ta aimas, kellele tänu võlgneb...

«See on üleiniimlik,» arvas Roone. «Ma saan kõigest aru... isegi sellest, et õilsatel eesmärkidel läheb inimene valevõtmega võõraste korterisse. Kuid siiski — kuidas on võimalik seitsme tunniga pesu pesta, kuivatada ja triikida?»

«Iseteenindavas pesumajas,» selgitas Ohakas. «Pesu pesti masinaga, tsentrifuug kuivatas ja sealsamas ka triigiti.»

«Siis muidugi,» jäi Roone rahule.

«Noorikut pean ma oma teose parimaks karakterkujuks,» ütles Ohakas. «Oma teose, kuid ainult jutumärkides. Sest teost ei ole ega saagi olemas. On vaid patakas täiskirjutatud paberilehti. Elu on karm ja kunst veel karmim...»

«Eks ta ole — kõik ei mahu marjamaale,» arvas ka Otstavel.

«Noorik... see tähendab, minu abikaasa,» jätkas Ohakas, «ütles mulle: eks sa pane oma kirjatöö kappi laste eest varjule! Vanast peast hea lugeda. Mina aga lõin käega ja andsin ta just nimelt lastele. Las käristavad ja sakutavad ja kritseldavad! — Noorik oskab hästi oma kurbust varjata. Mina kinnitasin, et meil saab olema ilmtingimata «Volga»... või äärmisel juhul «Moskvitš»; teda oleks rahuldanud televiisor. Töötasin talle meie armastuse nimel, et kõik unistused täituvad. Selle pandiks on kaheksa-leheküljeline käsikiri. Romaan ideaalsetest inimestest...»

Tekkis omapärane mõte: kirjutan üllusest ja omakasupüüdmatusest, kuid unistan isiklikust jõukusest. Eks ole disharmonia! Ausõna, sõbrad, mitte niivõrd iseenda kui nooriku ja laste pärast! Sest mees, kui ta on raamatupidaja... tavaline raamatupidaja, mitte bilansivõimeline, ei olekski nagu täisväertuslik. See on kibe pihtimus! Olen mõelnud, et kui lähleks õige metallitsehhi, esialgu kas või õpilaseks. Sealsamas aga, et ei oska ma ju viiligi käes hoida, rääkimata elektridrellist ja keevituspõletist. Treipink on minu jaoks tuumareaktor! Noorik... see tähendab, minu abikaasa, ütles, et tema ei vaja rahapatakat ja metallisti kutsetunnistust, vaid lastele isa. Eks ole see hingesuurus! Tema kinnitas minus mõtet, et inimene on oma olemuselt üllas ja hea. Kunst aga — see on minu isiklik järeldus — peab inimese vabastama viimastest mustusekübemetest. Nii nagu ultraviolettkiir, mis batsilluseid hävitab. Mõtlesin neid mõtteid ja kirjutasin...»

Ideaalsed majaanikud mõistsid, et inimeste õnn oleneb ainult inimestest endast. Õnn on teadmises, et töökoormuse all ägaval noorikul muutub kergemaks, et vana Toomepuu mänguasjad rõõmustavad lapsi. Üks nooruk leidis oma õnne selles, et valmistas ketassae ja saagis majaanike küttepuid parajaks. Üks vana lastetu abielupaar muutis oma korteri laste päevakoduks. Keldrisse ehitati supelbassein ja hoovile purskkaev. Purskkaevu ümbritses lillemeri. Iga majaanik otsustas istutada ühe puu. Vana Toomepuu meisterdas kuldnokapuure. Lehtlas korraldati kirjandusõhtuid, joodi kohvi ja kavandati uusi üritusi.

Mõtlesin nukrusega meie ehitusvalitsuse majaesisele. Kui leiduks ometi üks õilis hing, kes istutaks sinna lillekese! Kunagi külvati muru, kuid inimesed tallasid ära. Tavalised inimesed, hoopiski mitte ideaalsed. Sest kõigil oli kiire, igaüks tahtis otse minna.

«Pean tunnistama, sõbrad, fantaasiast tuli varsti nappus kätte,» pihitis Ohakas. «Tekkis nii-öelda loominguline kriis. Loominguline kriis... ma ei tea, kas mul on õigus seda mõistet kasutada. Sest ta eeldab loo-

mingu olemasolu, on suurvaimudele omane hingeseisund. Mina aga, kes ei vääri, et hingan nendega ühist õhku, oma paberikoi mõistusenatuke-sega! Kuid sobivamat sõna ma selle seisundi jaoks ei tea.

Niisiis, tekkis loominguline kriis. Käsikirjast oli valmis vaevalt veerand, kuid tegelastes peituvad võimalused olid nagu ammendatud. Mida nad pidid tegema, need minu kangelased? Supelbassein, purskkaev ja lehtla olid juba valmis. Omistada neile mõni pahe, inimlik nõrkus, negatiivne iseloomujoon? See ei olnud kooskõlas minu kontseptsiooniga. See oleks naturalistlik elu jäljendamine. Ühel laupäevaõhtul istusin üksinda laua taga. Lapsed kõrvaltoas kuulasid raadiost kuuldemängu, noorik nõelus minu labakinnast. Koostasin loomingulist skeemi. Missugused inimliku ülluse avaldused on veel kasutamata? Peaksin koostama nende nimekirja. Uppuja päästmine, vanaema päästmine autobussirataste alt... Vere annetamine vereülekandeks? Lapse päästmine vingusurmast? Siis aga peaksin oma kommunistliku elukorraga majas tulekahju tekitama. See lõhnab tuletõrje-eeskirjade rikkumise järgi. Mida veel? Turuspekulandi toimetamine miilitsasse, ühiskondlikud kaubandusinspektorid, valimiskampaaniast osavõtmine? Mida veel? Näitering, laulukoor, agitbrigaad... Kollektiivne ajalehe lugemine? Ütleme, et inimesed kogunevad lehtlasse...»

«See lõhnab kirjaoskamatuse likvideerimise järgi,» teravmeelitsesin mina. Roone palus mind mitte vahele segada.

«Just nimelt,» nõustus ka Ohakas. «Kirjaoskamatuse likvideerimine — see on liialdus. Kuid mida nad pidid tegema, need tulevikuinimesed? Kas inimlik üllus on tõesti viiekümne leheküljega ammendatud, vähemalt rahuaaja tingimustes? Kas tõesti pean sõja või maavärisemise appi võtma? Tunnetasin vaistlikult, et see on ebaõige loomismeetod. Kadestusest, väiklusest, ahnusest, olesklemisest ja muudest patoloogilistest nähtustest on kirjutatud mitmesaja-leheküljelisi romaane. Maailm tugineb aga inimlikule üllusele. Isegi tuhat lehekülge peaks olema eba-piisav!... See oli kummaline mõtisklus. Tunnetasin kogu südamega, et armastan inimesi, eranditult kõiki inimesi! Armastan maailma ta igaveses liikumises täiuslikkuse poole. Tundsin endas tohutut hingejõudu... niisugust, mis suudaks sõnastada sajandi epööa. Fantaasianappus, sule saamatus — kas see ei ole siis ületatav? Ununesid kõik väikekoodanlikud mõttekesed rikkalikust honorarist. Mulle tundus sel hetkel, et minuski on jumalikku sädet. Sädemest aga tõuseb leek... Leek, mis soojendab maailma! — See oli ebatavaline õhtu. Kuuldemäng lõppes ja lapsed jooksid minu juurde. Isa, mida sa kirjutad? — Ärge segage isa! manitses noorik. Isa töötab. Mina aga ei tundnud ennast segatuna. Olin õnnelik, et mul on kaunid, rõõmsad ja terved lapsed. Nende päralt on aeg, mil minu kirjanduslik unelm muutub tegelikkuseks. — Ebatavaline laupäevaõhtu! Unelmate läbipõimumine tegelikkusega... Sest maailma soojendavat leeki veel ei ole. Noorik teritas kõrvu. Kuule, Ats, kõrvalkorteris on kaklus! Tõepoolest, läbi seina oli kõik kuulda. See oli nagu unest ärkamine, tagasitulek reaalsesse maailma.»

Otstavel kinnitas: see on sümboolne! Unelmate ja tegelikkuse kokkupõrge. Unelmad leppigu sellega, et elavad üksikute õilishingede teadvuses. Neile piisaku sellest elamispiinast!

«Ei iialgi!» hüüdis näost õhetav Ohakas. «Unelmad väärivad rohke-mat!»

«Ärge vaielge,» ütles Roone. «Otstavelit see niikuinii ei veena. Parema jutustage, mis seal kõrvalkorteris toimus.»

«Seal toimus midagi masendavat,» jätkas Ohakas. «Pereisa tuli koju, ta oli tugeva alkohoolse joobe seisundis. Sõimas abikaasat roppude sõnadega. Uimane lehm, turueit, masajalg ja veel palju võikamad väljendused! Vaene naine — tema lalises midagi vastuseks. Mees muutus üha pöörasemaks. Süüdistas naist, et see olevat ta taskust raha kõrvaldanud. Muidu me oleksime leiva ja lihata, vastas naine. Sa ei lepi ju ühtegi päeva liharoata. Naisel jätkus julgust, et mind eeskujuks seada. Et kuidas mina austavat oma perekonda! See valas ainult õli tulle. Ah siis nii! Adolfiga hoorata, seda sa oskad, kuid töö! käia ei oska! — Lastesõimes ei ole vabu kohti! — Kuidas teised naised kohti leiavad, kõigil väntsud lastesõimes! — Issand jumal! ahastas minu noorik. Ta ei anna endale oma sõnadest üldse aru! Paraku ei piirdunud asi ainult sõnadega. Kuuldus mingi ebamäärane müdin. Naine kiljatas südantlõhestavalt. Peeter, ära julge last puutada! — Issand, nüüd viskas ta lapse piimapudeli puruks! Väike imik hakkas nutma. Adolf, me peaksime vahele minema, sosistas noorik. Muidu tapab ta Asta koos lapsega. Seisin, käsi ukselingil, ja värisesin kogu kehast. Püüdsin ületada oma füüsilist argust. Naabrinaine rabeles end vabaks ja jooksis koos lapsega trepikotta. Laske sisse, head inimesed! Mina seisin endistviisi, sääred ja reied tudisesid... Noorik toimis otsustavalt: ta lükkas mu kõrvale ja paotas ukse. Tule sisse, naabrinaine! — Jah, muidugi, palun astuge tahapoole! sain ka mina sõna suust. Asta vasaku silma all oli värske verevalum, Peetri rusika jälg. Noorik tõi talle külmaveelapi kompressiks. — Peeter aga jätkas oma määratsemistegevust. — Issand, tal on haamer käes! Või siis koguni kirves! Ta valab oma viha taldrikutele ja supipottidele! Peaks ta vähemalt aknaklaasid terveks jätma! Siis jäi veidi vaiksemaks.

Naabrinaine hakkas last mähkima. Minu mudilased seisid kõrval ja vaatasid pealt. Oi kui tore väike beebi! Ja kui armsasti ta siputab! Kas tohib talle veidi šokolaadi keele peale panna? Noorik selgitas neile, et beebid tahavad ainult piima, ja sedagi ainult ema käest. — Beebi tahab praegu kodus olla ja kuivades mähkmetes tududa. Mähkmed jäid tuppa... isa ajas beebi toast välja. Pean talle nüüd kuiva nurga alla sättima, muidu läheb hauduma.

Minu noorik ütles: See on kujutlematu! Adolf, kui ta vahel harva viina võtab, muutub lahkeks ja jutukaks. Niisugusena ei suudaks ta Adolfit kujutleda. Kui see saladus ei ole, siis — vabandage uudishimu, kuid millest tüli alguse sai?

Oh ei, mis seal salatseda! Peeter sai hoolsa töö eest suure preemia. Väärtuslik ratsionaliseerimisetepanek. Isegi kodus nuputas jooniste kallal. Nüüd anti talle kakssada rubla.

Minu meelest oli see otse fantastiline summa. Nooriku meelest samuti. Küllap talle meenusid narmendavate varrukatega talvemantel ja lapiitud voodilina. Kakssada rubla — sellega võib vaene inimene imet teha!

Asta pisaraist tursunud nägu virildus võikaks grimassiks. Preemia! Head inimesed, kallid naabrid, ärge himustage preemiat! Preemia — see on kõige vastikum, tobedam ja petlikum asi maailmas! Juhuslik nagu loteriivõit, viina- ja riulõhnaline! Eks Astagi, hanekene, unistas preemiast. Unistas sellest, et ostavad magnetofoni, hakkavad beebikese häälitsusi helilindile salvestama. Esimesed sõnad, lausekatkendid... Nüüd aga, kauaoodatud preemiapäeval, peab võõrast korterist kaitset otsima. Kakssada rubla pummeldati koos töökaaslastega maha. Peetri kurnatud närvid vajasid vaheldust... Beebi ei lase magada, mähkmed lõhnavad pissi järgi... Raha aga lõppes otsa. Nüüd olen mina süüdi...

Kujutlege, sõbrad, missugused rasked, mõtlematud sõnad ütles naabrid Asta meie Nõukogude premeerimismäärustiku kohta! Küllap riik teab, keda premeerida! Jumala pärast, mitte neid, kes ostavad potte ja panne, tolmuimejaid ja voodipesu! Hoopis neid, kes ostavad konjakit, täidavad restoranide käibeplaanid! Püüdsin teda veenda vastupidises. Selgitasin talle, et materiaalsete väärtuste tootmine jaguneb A- ja B-grupiks... Asta vihastas ja ütles: Mina, Adolf Ohakas, elavat kinnisilmi. Tehku ma korrakski silmad lahti! Heitku ma pilk nende korterisse... siis, kui Peeter on end tühjaks märatsenud ja magab. Kellele on vaja Samarkandi põrandavaipa, suure ekraaniga televiisorit, kallist portselanserviisi! Sedasama, mille Peeter kildudeks tagus. Lihtne kaltsudest kootud põrandariie minu korteris — vaat see on õnne sümbol! Ta seisab peajao kõrgemal kõigest premeerimismäärustikest. Meie aga olevat õnnelikud inimesed, kadestamisväärsetel õnnelikud!

Pärast Asta lahkumist jäin mõttesse. Ideaalse ja reaalse maailma dialektika? Kas tõesti maailm ei vaja minu ideaalseid kangelasi? Vajab, ja kuidas veel! Nüüd mõistsin, mismoodi oma tegelasi rakendada. Viimase hingetõmbeni, südametukseni võitlevad nad alkoholismi vastu. Nad organiseerivad liiga, kes poed viinast tühjaks ostab ja selle rentslisse kallab. Sest kommunism ja alkohol — need on antagonistlikud kategooriad. Viinapudeliga põuetaskus me kommunistlikku ühiskonda ei pääse. Võib-olla on liiga organiseerimine kunstiline liialdus. Kuid miks ei tohi ma õilsa eesmärgi nimel liialdada? Ma liialdan ju inimese heaks ja inimese õnne nimel! Kummaline, et kirjastuses seda ei mõistetud! Kas maailm jääb tõesti minu romaani trükkimisest vaesemaks? Ma mõistan, nad vajavad kunstilist taset, milleks minu sulg on nõrk. Kuid võib-olla, hoolimata kunstilisest ebatäiuslikkusest, saab üks õnnetu inimene impulsi moraalseks täiustumiseks. Võib-olla isegi mitu inimest. Retsensendid aga muigasid minu üle. Kas neil oli õigus muiata?»

«Mille eest te küll saite kümme päeva?» imestas Roone.

«Räägin sellest kohe. Kõigepealt viin iduämbri välja.»

Ohakas viis oma ämbritäie sinna, kuhu me ennist mädakartuleid kandisime. Võttis kaasa Roonegi ämbri, olgu tal vähem jalavaeva. Jätkas siis:

«Romaani läbikukkumine masendas mind hingepõhjani, viis depressiooniseisundisse. See on inimlikult mõistetav. Igapäevane töö muutus vastumeelseks, kuid ma sundisin ennast kokku võtma. Konteerisin arveid ja mõtlesin, et minu saatuseks on igavesti need vaimunüristavad arvepakid. Kõndisin nagu kurva kaju rüütel, ja küllap mu hingeseisund äratas kaastöötajate tähelepanu.

Töömehed siis ütlesidki, et kaua sa, Ats, ikka norutad! Kutsusid mind kaasa restorani. Punnisin alguses vastu, sest raha oli otsakorral. Pärast siiski nõustusin, ja tõepoolest, kerge alkoholse joobe seisundis muutustuju paremaks. Mõlguasid isegi mõtteid uue romaani kirjutamisest. Sõbrad lohutasid mind kuidas suutsid... nad arvasid, et esimene vasikas läheb tavaliselt ikka aia taha. Teine aga... Igatahes suutsin jälle rõõmus olla.

Restoranist välja tulles olime kõik ülemeelikud. Rääkisime valjusti, laulsime ja hõiskasime. Tahtsime siis taksot saada, kuid see oli kinni. Üks meist hakkas taksojuhti sõimama ja tekkis ebameeldiv intsident... Mäletan veel, et korraka olid sõbrad kadunud. Kadusid kõik, igaüks iseseisunas.

Üks veel hüüdis, et Ats, mis sa passid, tee sääret! Mina aga olin tar-

dumusseisundis ja ootasin nagu tobukene. Miilitsaorganid võtsid mu kätte alt kinni ja küsisid dokumente . . .»

«Tuttav lugu,» ütles Roone. «Niisiis, sõbrad tegid putket ja teie jäite pihku.»

Ohakas punastas taas oma neitsilikku punastamist ja ütles:

«Ma ei süüdistata oma sõpru milleski. Nad on toredad poisid. Kui hakati protokollki koostama, ei reetnud ma kedagi. Üks hääl nagu dikteeris mulle, et see oleks alatus. Ütlesin, et ma nimesid ei tea, et kohtusin nende inimestega esmakordselt . . . Mul on halb komme valetamise juures punastada. Rahvakohtunik käskis meelde tuletada. Mina aga mõtlesin, et seekord, Adolf, pead sa olema suurem kui su saatus! See on su kohus ja auvõlg kollektiivi ees. Ma ei reetnud kedagi. Ma olen sellele isegi veidi uhke . . . Sest väikene inimene, kelle teod on väikesed . . . eks tal olegi vaid väikeste asjadega uhkustada.»

— — — — —

Oli jälle õhtu ja istusin kambris aknalaual. Minu tähelepanu köitis vana merekindluse müüride ja võlvide massiivsus. Seda ei saa võrrelda majaehituskombinaadi seinapaneelidega. Tekkis aukartus vanade ehitajate vastu. Laduda selliseid võlve tsemendita, armatuurivõrkudeta, mehhanismideta, isegi ilma saekaatrita, rääkimata tornkraanast — see nõuab enesesalgavust! Lõhnab sunnitööliste ja nekrutite higi järgi, on julm ja ebainimlik, kuid ülev! Siis ei olnud ametiühingukomiteed ja viiepäevast tööädalat, kui ehitati. Ehitati ilma võrkgraafikuta, tormamise ja rabelemiseta. Ajastu rütm oli teistsugune. Teistsugused olid ka ehitajad ja nende meelsus. Omahinnast ja ruutmeetri maksumusest nad ei rääkinud. Olid näiteks vanad kreeklased, kes raatsisid ehitusi kaunistada isegi skulptuuride ja bareljeefidega. Kust tulid nad kummalisele mõttele, et ehituse iga mõõdetakse sajanditega?

Tabasin end mõttelt: inimene on tänapäeval tohutult targem, kuid ei mõista lihtsaid tõdesid. On see aatomisajandi dialektika või liigne hellitatus? Roosla arvas kunagi, et süüdi on palgapoliitika: keskmise töölise palk ületab tavaliselt inseneri palga. Hakkasime saama kvartali- ja ekspluatatsiooniamispreemiaid, kuid midagi ei muutunud. See tähendab: muutus summa palgalehel, kuid inimene jäi endiseks. Järelikult on asi milleski muus. Milles just, sellele ei ole veel keegi ammendavalt vastanud, nagu ei olekski see eluline küsimus.

Üks asi teeb siiski meele mõruks — vist kunagi ei ole tehtud nii palju odavat haltuurat kui praegu. Haltuurat nii otseses kui kaudses mõttes. Krohvipuru, graniidi imiteering, kips marmoril asemel! Kõik inimese mugavuse nimel! Roone arvas, et see on õiglane ja peabki nii olema — ehitame ju kõige humansemat ühiskonnakorda. Siin on vist midagi segamini aetud. Näiteks õnne ja mugavuse mõiste. Anda inimesele kõik hüved, kuid võtta rõõm tehtud tööst? Peaksin Roonet sel teemal vaidlusele provotseerima, ta on üldiselt lahtise peaga poiss. Ehk saab sel viisil küsimusse mõningat selgust?

Roone istus Ohaka naril, küllap kuulas ta järjekordset pihtimust. Jäin ka seda kuulama:

«See on nagu kirjutamata seadus,» rääkis Ohakas, «et absoluutset õnne ja hüvangut ei pea inimesel olema. Mulle meenub üks episood — see oli siis, kui olin alles elamispinna taotleja. Ametiühingukomitee pidas korterite jagamise koosolekut. Kõik ütlesid, et Adolf Ohakas on tubli

töömees, hea perekonnaisa... et just niisugune mees väärrib korterit. Mind iseloomustati kui ühiskondliku töö aktivisti... Silmad läksid meeleliigutusest märjaks ja süda hakkas kloppima. Ma ei suutnud mõista, millega väärin sellist heatahtlikkust, sellist kollektiivi usaldust. Möödusid päevad ja anti kätte korterivõtmed. Jätsime lapsed ämma hoolde ja läksime noorikuga uut korterit vaatama. Maalrid olid äsja töö lõpetanud, kõik lõhnas alles värsket värvi järgi. Silitasin heldinult gaasiboilerit... Lõime noorikuga uues korteris tantsugi maha. Mõtlesin siis, et õnnelikum ei saa inimene küll kunagi olla, et selline vist ongi absoluutne õnn.»

«Ja ometi pidite pettuma?» küsis Roone.

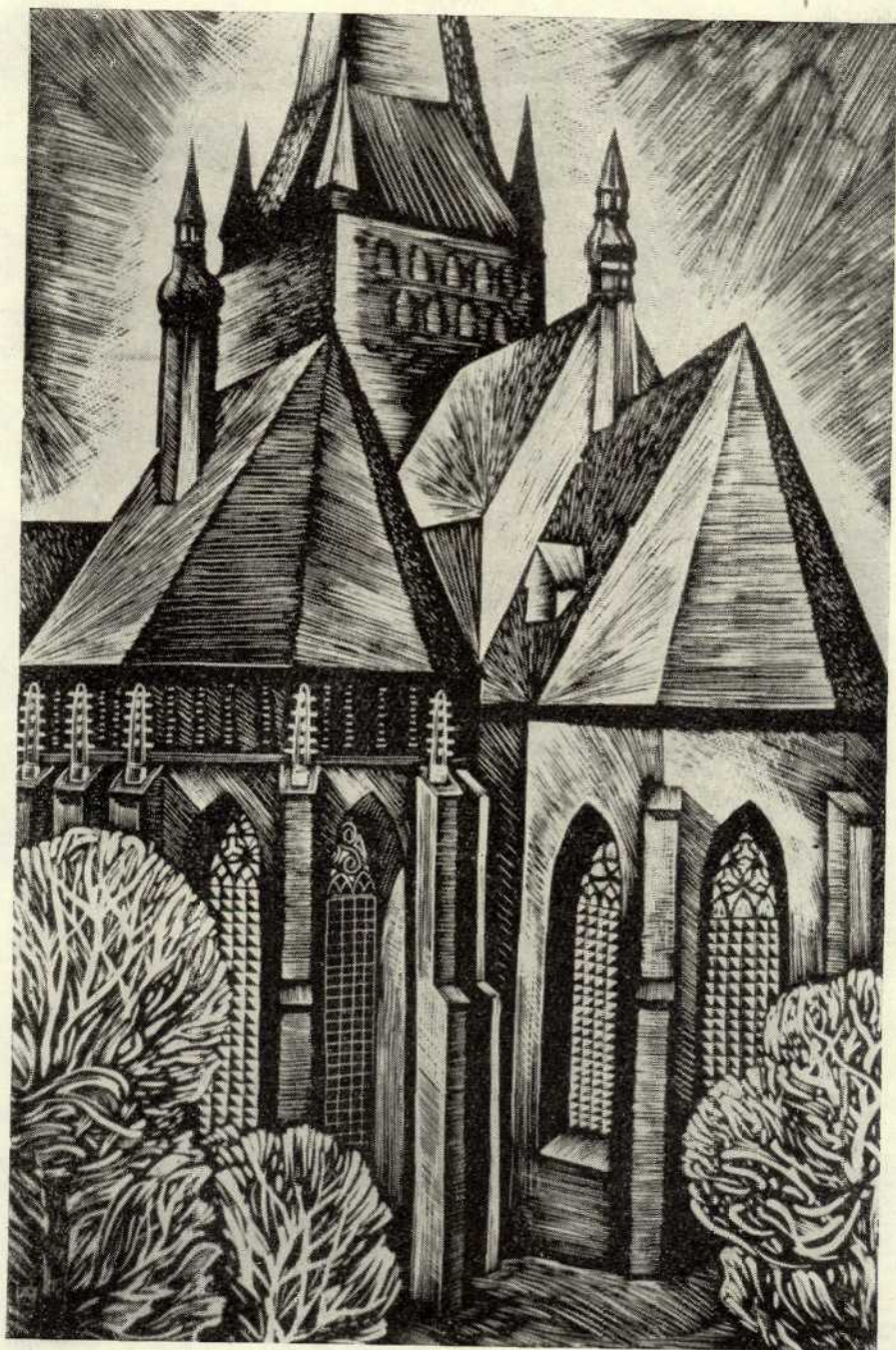
«Ma ei ütleks seda! Absoluutset õnne hakkasid tumestama väikesed ebameeldivused. Elasin uues korteris ja noorik räägib: On boiler ja soojaveekraan, kuid sooja vett ei ole. Laste pesemiseks hädasti vaja. Juhtisin ta tähelepanu kasvuraskustele... et elame neljandal korrusel ja veesurve on nõrk. Varsti pidi valmima uus pumbajaam. Pumbajaam sai valmis ja veesurve tõusis. Hakkasime saama kõrgekvaliteedilist joogivett, naturaalne puurkaevuvesi! Lastele meeldis, et ta kihises nagu limonaad. Noorik rõõmustas sooja vee üle. Mina olin õnnelik, kuid kahjuks tulid jälle ebameeldivused...»

Asi oli selles, et just vastu talve jäid radiaatorid külmaks. Katlamaja võimsus oli küllaldane ja katlad korras, järelikult ei olnud viga kütmisses. Tsentrifugaalpumbad undasid, masuudipaagid olid ääreni täis, köeti nagu ennegi. Katlakütja soovitas pöörduda majavalitsusse — kontrolligu nad küttesüsteemi! Majavalitsuse insener, endine zootehnik, arvas, et küttesüsteemil pole häda midagi. Sedasama kinnitas ka ehitusorganisatsiooni esindaja. Arvati, et katlakütja on huvitatud öli kokkuhoiu preemiast — see aga kinnitas oma isa ja ema mälestuse nimel, et katlad töötavad maksimaalse võimsusega. Kõik lahutasid käsi ja komisjon läks laiali. Radiaatorid aga jäid külmaks.

«Kolisime siis kogu perega magamistuppa. Otsin elektriahju ja selle paistel kuivatas noorik laste sukki. Lugesime päevi, mis meid veel suvest lahutavad. Majavalitsusest tuli kiri, et suvel koostatakse defektakt... Lastele tegi see kõik vaid nalja. Mängisid sõjapõgenikke, vahel jälle magamisvagunit... Noorik ütles, et ma peaksin kirjutama «Õhtulehe» toimetusele. Elektriarved on lihtsalt jubedad — veerand kuupalka! Teised majaanikud arvasid sedasama, neilgi radiaatorid jahedavõitu. Et mina nagu kirjamees ja võtku see asi enda peale.

Kaalutlesin kõiki faktoreid «pro» ja «contra». Teadsin, et ajalehekriitikat kardavad kõik: majavalitsused, katlakütjad ja ehitusorganisatsioonid. Teisest küljest aga... Sest kogu maa on tellingutes ja kõikjal kohtad kasvuraskusi. Mina oma väikese murega avalikkuse tähelepanu keskpunktis! Eks ole see väikekodanlik? Noorik arvas, et laste pärast... Kinnitasin talle autoriteetselt, et lapsed hakkavad elama konditsioneeritud õhuga korteris. Mõtlesin romaanile ja süda läks taas kergeks. Loominguliste liitude nõudel hakkavad küttesüsteemi kontrollima kvalifitseeritud eriteadlased. Vaja ainult see talv vastu pidada! Siis läheb kergemaks... Kõigil inimestel läheb kergemaks! Selle mõttega pugessin õhtul vatiteki alla. Hommikul är gates oli küll pagana jahe...»

Roone, kes kogu aja kannatlikult kuulas, kõmistas siis: «See on sigadus, et nad kõik veeretavad kasvuraskuste kaela! Mõtlen siinkohal majavalitsust... Ütlesite, et majavalitsuse insener on endine kunstliku seemendamise tehnik...»



H. Arrak

Oleviste (Linoolõige) 1968

«Zootehnik,» parandas Ohakas.

«Ükstapuha,» jätkas Roone. «Fakt on see, et küttesüsteemist ei taipa ta tuhkagi. Töötab majavalitsuses ainult elamispinna pärast. Oma defektaktiga võib ta tagumikku pühkida! Katlakütja, see muidugi täidab oma kohust ja rohkem temalt nõuda ei saa.»

«Seltsimees Roone!» piikatas Ohakas. «Teie olete eriteadlane. Ütelge, palun, mida peaksin ette võtma?»

Roone hakkas talle selgitama küttesüsteemi töötamise põhimõtet. Kõigepealt, arvas ta, kuna katelde ja pumpade võimsus on küllaldane, tuleks viga otsida torustikust. Ohakas rääkis puurkaevuveest, mis kihiseb õhumullikestest nagu limonaad. Selles ongi kurja juur. Torustik on täis õhukotte ja veeringlus takistatud.

«Igale püstikule tuleks panna õhukoguja! Siis jääb ainult pööningule ronida ja ventiil avada. Õhk vuhiseb välja, vesi hakkab ringlema ja radiaatorid lähevad paugupealt kuumaks.»

«Ütelge, palun, kus müüakse õhukogujaid? On nad väga kallid? Kas neid saab osta järelmaksuga?»

Roone mühatas naerda. Ütles siis:

«Osta ei saa neid kuskilt. Polegi vaja, torumees teeb ise valmis. Selleks läheb ainult jupp kahetollist toru ja mõned ventiilid . . .

. . . Teie, hea inimene, ärge muretsege! Mina, töödejuhataja Edgar Roone, võtan selle asja enda peale. Annan teile ausõna . . . mitte sellise, nagu me neid nõupidamistel iga päev loobime. Ausõna ta rikkumata ja labastamata tähenduses. Talveks peab teil olema soe korter!»

«Kas ainult minul või kõigil majaelanikel?»

«See tähendab, kõik korterid, kus radiaatorid on ühendatud samade püstikutega. Ülejäänud majaelanikel tuleb minna majavalitsusse ja nõuda õhukogujate ülesseadmist. Sellest majavalitsus keelduda ei saa.»

«Siis . . . siis mul ei pruugi kahetseda, et sain kümme päeva,» ütles õnnelik Ohakas.

Roone kehtas õlgu ja torises: «Kuradi oinapealuud seal majavalitsuses! Hullem kui meie jaoskond! Vintsutavad inimest terve talve!»

Ohakal oli veel midagi südamel. Üks väike, omapärane palve.

Võib-olla saabub päev, mil Adolf Ohakast hakatakse rääkima kui noorest paljutöötavast autorist. Kas ta tohib oma esikteose pühenduse ja autogrammiga eksemplari Roonele kinkida?

Muidugi, miks mitte! Roone paneks ta oma raamaturiivil aukohale. Pärast hetkelist mõtlemist lisis ta:

«Kui te tuleksite hoopis meie jaoskonda! Õpetaksin teid vooderdajaks. Paneksite vannitoa seintele glasuurplaate. See ei nõua füüsilist jõudu ja palk on korralik. Raamatupidaja ei või sellest unistadagi. Romaanikirjutajaid on minu teada küllalt, vooderdajaid aga vähevõitu. Sedamoodi . . .»

Kambriluuk avati ja mehed rivistusid järjekorda. Hakati jagama kartulisuppi, mitte just päris vesist. Keegi otsis meeletult lusikat taga. Otsavel arvas, et vedelikku võiks rüübata üle ääre ja kartulid võtta pärast näpuga. Nii olevat ennegi tehtud.

AUSAMMAS

Järgmisel päeval, kui olime jälle kartulikuhilate vahel, alustas Ots-tavel:

«Ma ei mõista, miks koduskasvanud inimesed kipuvad kirjutama. Mida nad on näinud ja läbi elanud? Mida teavad nad üldse elust? Seltsimees Ohakas näiteks — nõrga tervise pärast vabastati ta isegi sõjaväeteenistusest. See on nagu kapsaussi elu kevadise päikese käes.»

«Ega ikka ei maksa solvata küll!» ütles Roone vihaselt.

«Mis minul solvata! Ohakas ärgu võtku kõike südamesse! Ütlen ainult seda: Ohakas kui kirjamees oleks õnnelik, kui ta käsutuses oleks minu minevik. Selles on, millest kirjutada. Õpetuseks eesti rahvale, noortele ja vanadele. Kuidas ühe tõsise eesti mehe elukäik rappa jooksis...

... Kui rääkida solvamisest, siis kõige solvavam on elu ise... kogu oma karmuse ja ebaõiglusega. Tundrates on külluses vett — seal ei ole soojust. Kõrbes on päikest — ei ole vett. Maakeral on külluses vaikseid nurgakesi — väikerahvad paigutatakse suurriikide strateegiliste huvide ristumiskohtadesse. Kus on sigivust, seal ei ole leiba. Kus on leiba üle-aru, otsitakse tööd tikutulega. Head inimesed — kas või seesama kõhetu Ohakas — peavad kiratsema palganatukesega. Turumutid müütavad mädarõigast ja koguvad raha sukasäärde. Tuli siis ükskord niisugune mõte, et kogu see maailm on vanajumala haltuura — valmis vusserdatud kuue päevaga.»

Meie muidugi raginal vastu. Roone arvas, et olgu pealegi — vanajumala haltuura ja nõnda edasi. Inimene aga on mõistusega olevus, eks ta püüab seda jõudumööda parandada. Looduse armuandide peale loot-sid ainult koopaelanikud.

Mina tulin välja oma tudengipõlves õpitud dialektilise materialismiga, nimetasin Ots-tavelit idealistiks ja metafüüsikuks. Ots-tavel krimpsutas suunurki.

«Vaene mees!» kahetses Ohakas. «Elada ilma ideaalideta, perspektii-vita, unistusteta! See nagu ei olekski õige elu.»

Mind imestas, et vaevalt keskealine mees tunnistab elu nurjunuks. Kuidas saab elu üldse nurjuda? Keeruline minevik ja ebaõnnestumised ei muuda ju elu olemust. Mäletan, kunagi üks joodik maaler avaldas umbes sama mõtet. Mulle jäi lugu küllaltki segaseks. Joomist saab ju maha jätta ja naisega ära leppida.

Kõik olevat märksa keerulisem, arvas maaler. Võib-olla.

«Milles siis on asi, kui küsida tohib?» ütles Roone. «Jäi teil ehk õp-pimine pooleli?»

Jah, ka õppimine jäi Ots-tavelil pooleli. Sõda tuli vahele.

«Siis olid mul ideaalid,» tunnistas Ots-tavel. «Oli romantikat ja vasika-vaimustust, nooruki uljust ja kodumaa-armastust. Tahtsin teha mehe-tegusid. Oli neljakümne neljanda aasta veebruar. Rinne Narva all. Koo-lid pandi kinni, oli vaja sõjapõgenikke majutada. Kindralinspektor Soodla kutsus eesti mehi relvade juurde. Vanad lahingupaigad: Siivertsi, Krivasoo, Komarovka... Sõjasarv kutsub, isamaa on hädaohus! Mina, Volli Ots-tavel, ei olnud memmepoeg. Olin noor, terve ja tugev. Minu koht oli rivis. Seal, kus mu klassikaaslasedki.

Seisime koolimaja hoovis rivis, seljas ranits ja tuliuis välihall munder. Parem käsi pigistas saksa vintpüssi... «Vannun truudust Saksa riigile ja relvastatud jõudude kõrgemale ülemjuhatajale Adolf Hitlerile.» Eesti ja Euroopa saatuseühtsus... Aasia koputab väravatele. Professor

Jüri Uluots ütles, et praegu ei ole aeg haldusküsimusteks. Pärast anti meile linnaluba. Läksin koju, tahtsin vanematega jumalaga jätta. Homme pidime teele asuma.»

«Kuhu te pidite teele asuma?» küsisin mina.

«Õppelaagrisse ja sealt edasi rindele.»

«Miks te metsa ei jooksnud?» noomis Ohakas tõemeeli. «Oleksite ühinenud partisanidega.»

«Mis sest ikka tagantjärele arutada!» ütles Roone. «Mina olin siis kaheteistkümneaastane. Olnuksin ma vanem, kes teab...»

Ohakas oli siis kümneaastane, mina alles püksitegemise-eas. Otstavelil on õigus, kui ta nimetab meid õnnelikuks aastakäiguks.

«Niisiis, ainus poeg läks vanematega jumalaga jätma,» jätkas Otstavel. «Istusime pimendatud akende taga ja jõime teed sahhariiniga. Minu poolt oli jupp sõdurivorsti. Ema ohkas ja poetas pisaraid. Mäletan, et isa ütles: peaks see viimane öhtu rahulikult mööduma! Pilvitu taevas ja täiskuu — ideaalne lennuilm! Mina jäin seepeale vaikseks. Mõtlesin, et vanad kardavad pommitamist, minul aga tuleb varsti minna kahuritule alla.

Ema veel soovitas, et katsugu ma pääseda staapi või tagalateenistusse. Mina trotsisin vastu: kes siis minu eest sõdima hakkab! Isa jäi kuulutama. Antigi õhuhäire...

... Mäletan seda nagu eilset päeva. Üheksas märts tuhat üheksasada nelikümmend neli, kell kaheksateist kolmkümmend Kesk-Euroopa aja järgi. Korraga oli taevas täis valgustuspomme. Horisont muutus helesiniseks nagu keskpäeval. Sealsamas raksatasidki lõhkepommid. Seisin keldris hirmukrampides rabelevate naiste keskel, mina, seitsmeteistkümneaastane mehehakatuse. Nädal aega tagasi tõmbasin selga sõdurikuue, ajasin esmakordselt habet, jätsin jumalaga lapsepõlvega ja koolieaga. Pommiplahvatuste õhusurve peksis vastu trumminahku. Meenusid sõnad: «Sõdur peab olema meelegekindluse ja rahu kehatuse.» Seal ta seisiski välisukse juures, tõeline sõdur, keegi politseipataljoni allohvitser. Võtsin julguse kokku ja läksin tema juurde. Olin näost kaame, niisutasi keelega kuivavaid huuli. «Elu on võitlus ja võitlus on sõda,» filosoferis tema. «Sõda on niisama vana kui elu ise.» — «Jääb seisma Ida vastu raudne Lääs,» meenus mulle rida Eerik Laidsaare luuletusest. «Kust nad, kuramused, küll nii palju lennukeid võtavad! Pole viga, juntsu, see on nii-öelda sissejuhatus!»

Kesköö paiku tuli vaheaeg. Ei antud isegi lõpphäiret, kõik sireenid vaikisid. Läksin tuppa — ranits oli jäänud krohvi- ja klaasiprahi alla. Leidsin pühkmekühvli ja hakkasin prahti välja kühveldama — otse läbi akna. Mis tast koristada, arvas isa. Hommik on kaugel, võib tulla uus rünnakulaine.

Teine rünnakulaine tundus nõrgemana. Seisime isaga välisuksel, trotsisime hädaohtu. Kõrguses oli kuulda kuulipildujavalanguid. «Saksa õõhavitajad!» rõõmustas isa. See oli tema viimane rõõm. Sest korraga silmipimestav valgus, nuiahoop pähe, tulepööris... Õhusurve paiskas mind pikali, olin kaua oimetu. Kui teadvusele tulin, sain teada, et isast on jäänud ainult tomp verist liha. Naised toibusid ema, kes oli saanud närvišoki. Olin liiga uimane, et millelegi reageerida. Kumisevas peas tuikas mõte: hommikul kell kaheksa null-null pean olema taas kasarmus. Ešelon oli valmis Kopli kaubajaamas, rinne ootas noori sõdureid. See oli sõda, niisama vana kui elu ise...»

«See oli küll hirmus!» ütles Ohakas vaikselt. «Jätta ema meeltesegadusseisundisse ja minna vastu teadmata tulevikule.»

«Alati, kui ma kuulen rahuaegsete väikekodanlaste virinat: tööd palju, raha vähe, ebaõiglased ülemused, hakkab minus mässama vana grenaderi veri. Oh teid vaesekesi küll! Mine nuusuta tukivingu, seisa pommi-rahe all, kõdune traataia taga! Ehk hakkab siis elu mekkima! Aatomisajandi närvipinge, üleliigsete rasvade traagika! Mehed on läinud mul-latoidule. Praht on kerkinud pinnale...»

«See on vist kivi meie kapsaaeda,» arvasin mina.

«Mitte ainult teie kapsaaeda,» ütles Otstavel. «Ma ei taha kedagi solvata, teid hoopiski mitte. Kuid te peate nõustuma faktiga: minu ja teie maailmatunnetuse vahel on kuristik.»

Meil ei olnud tuju vaidlemiseks. Otstavel jätkas:

«Nõukogude lennukipomm lõmastas minu isa. Ega midagi, avame isikliku võlakonto! Minu kallid vintpüss, ainus ustav sõber, made in Germany! Meil seisab ees tõsine töö! Ema pisarad ei ole bolševikele kingitud! Selle mõttega upitasin ranitsa selga ja astusin vagunitrepile.

Vagunis oli üks propagandakompanii hauptsturmführer, tema sisendas meisse meelegiindlust. Tallinn, vana hansalinn, elas üle raske õhürünnaku... Ja mitte üksnes Tallinn. Saksamaa linnu pommitatakse kahetonniste pommidega, inimestel varjendeis lõhkevad kopsud õhusurve. Tallinna pommitamine olevat siiski talutav... Inimesed aga elavad edasi. Keldrites ja varemets vahel keedetakse kohvi. Vaatamata tootalsele mobilisatsioonile töötavad Berliinis kabareed. Fühüer on ütelnud: Pärast võitu saame kõik tuhandekordselt tagasi. Kui aga sõda kaotatakse, siis teadku iga rahvuskaaslane — kõik on igaveseks kaotatud!

Üks lihtsa olemisega poiss sõandas küsida: Kus on siis õhutõrje? On see tõsi, et kõik õhutõrjekahurid on viidud rindele? Kuidas saab sõdur sõdida, kui kodumaal on linnad kaitseta? Miks viivitatakse kättemaksurelva kasutuselevõtmisega? Kas fühüer tõesti ei mõista tsiviilelanike kannatusi?

Mõistab, kinnitas hauptsturmführer. Meie asi olevat fühüerit usaldada. Meenutagem Dünkirchenit ja Kreeta saare vallutamist! Meenutagem Narvikit ja Balkani operatsioone, neljakümne esimese aasta suviseid võite! Tõsi küll, Stalingrad oli raske saatuselöök... Fühüer aga on endine. Endine on ta väejuhigeenius ja strateegiline ettenägelikkus...

Laulsime siis: «Nach jedem Dezember folgt wieder ein Mai.» Propagandafühüer oli kõva laulumees, eht-ooperitenor. Meie jorisesime niisama kaasa. Ega me saksa keelt suurt osanud...»

— — — — —

Noore Otstaveli tee viis õppelaagrisse. Minagi olin õppelaagris — tudengipõlves. Ega see just meelakkumine olnud. Oli rännakuid raske seljakotiga, jõe ületamist palgijupil, toimkondi, riviõppust — kõike, mil-lest koosneb õige sõdurielu. Eelkõige teadmine, et see on hädavajalik, sest on olemas sõjaohud ja agressiivsed blokid. Oht on olemas, seda muidugi, kuid eriti ta mind ei häiri. Niipalju kui mäletan, on rahvusvaheline olukord peaaegu muutumatu. Mõtled vahel ärevaid mõtteid, kuid ministeeriumis räägitakse vaid ehitustööde tempo mahajäämisest. Tuled tagasi objektile ja süda jääb rahule. Rahulikud müürimehed, rahulikud ekskavaatorid, rahulikud bakaalkaubad ja puuviljakonservid, mis lattu

tulevad. See ei sisenda hädaohutunnet. Taevas, rabamännid ja All-Mustamäe tulekuma — kõik see on rahulik!

Noor Odstavel õppelaagris, tema valmistus rinde jaoks. Mitte selleks, et pärast higirohkeid õppusi korraldada restoranis lustakas orgia. Nii, nagu seda tegime meie, rahuaaja tudengid.

«... Mis puutub õppustesse, siis Viiburi sõjakool — see on vähe öeldud! Hakkmasin, kahuriliha ettevalmistus! Küürisin saapaharjaga kaasiinopõrandat ja oberscharfüürer võttis stopperiga aega. Muutusime tui-maks, kalgiks ja küüniliseks. Teadsime ainult, et see on moraalne ettevalmistus rindeeluks.

Kuskil lähedal asus koonduslaager. Keda seal peeti, mille eest — see jäi meile teadmatuks. Meid sinna ei lubatud. Keelutsooni valvasid verekoerad ja ss-laste valvetõke. Päris tõeline surnupealuu-üksus...»

«Võib-olla asus seal surmalaager,» ütles Ohakas.

«Täiesti võimalik,» nõustus Odstavel.

«Miks teid sinna ei lubatud? Olite ju samuti ss-lased?»

Odstavel selgitas Ohakale, et nemad olid rindeväeosa — relva-ss. Kuritegusid sooritasid päris-ss-lased. Rindemehed suhtunud neisse kui tagalarottidesse.

«Minu teada kandsid kõik ss-lased surnupealuu-märki,» kinnitas Roone.

«Ärge unustage minu isa surma! Kas mul oli õigus kätte maksta või mitte?»

Roone jäi seepeale nõutuks. Keeruline küsimus.

Andsime taas sõna Odstavelile:

«Mäletan: rindelemineku eelõhtul rääkis õppepataljoni ülem meiega esimest ja viimast korda nagu inimene inimestega. Õppeaeg oli väga raske, seda ei salga keegi. Kõigil sakslastel, kõigil eurooplastel on praegu raske. Teie kodumaal, Eestis, püsib rinne stabiilsena, kuid mitte kaugel — Valgevenes, on kordumas Stalingrad. Bolševikud olevat saksa väejuhatusele mõndagi õppinud. Püüavad võimsate soomuskiiludega rinnet lõhestada. Teie lähete oma kodumaa idapiirile... Võib saabuda päev, mil bolševikud keskendavad oma jõupingutused Eesti rindele. Hoidke pea püsti, noored ss-grenaderid! Füürerilgi olevat varuks mõningad üllatused. Ei ole vähimatki põhjust pessimismiks! Otsustav tund ei ole veel saanud. Seda ütles doktor Goebbels... See on minu kui ss-ohvitseri kaljukindel veendumus...»

... Ega me pessimistid olnudki. Meile anti marketendrit: veini, saridiine, preservatiive, šokolaadi. Vagun oli ehitud lilledega. Rüüpasime veini, pugisime šokolaadi, laulsime siivutuid laule. Nii nagu noored sõdurid ikka... Isa surmgi tundus kauge minevikuna. Ema oli jälle terve, saatis mulle õppelaagrisse kirju.

Meid paisati Sinimägedesse, varupositsioonile. Räägiti rasketest kaitselahingutest Peipsi ja Soome lahe vahel. Meie juures oli veel vaikne. Kaevasime kaitsekraave, võtsime päikest, noppisime võpsikus vaarikaid. Taeva all peeti õhulahinguid. Meile pakkus see huvitavat vaatepilti. Olime alles tuleristseteta.»

«Rääkige nüüd tuleristsetest!» palusin mina.

«Need saabusid varsti. Põrgulik kahurituli ühel hommikul. See oli kirjeldamatu... Ronisime punkrist välja, kartsime mulla alla mattumist.

Otsisime kaitset värsketest mürsuaukudest. Siis hakkas tööle Stalini orel — nii nimetasime me katjuušasid. Ei olnud enam üksikuid mürsuauke . . . Ei olnud üksikuid plahvatusi . . . Ei olnud isegi päevavalgust. See oli orkaan! Muld, palgijupid, verine liha, soolikad, ärarebitud jäsemed . . . kõik kees ja kobrutas . . . Jalad olid mattunud mulla alla. Märkasid, et sõrmed on verised. On see minu või kaaslaste veri? Vastu kiivrit kolksusid kivid ja mullatükid . . . Ei ole põhjust pessimismiks, ütles õppepataljoni ülem. Mõtlesin, et isa eest jääbki kätte maksmata. See sama mürsuauk saab mulle hauaks.

Ometi jäin elusse. Jäid mitmed teisedki. Poristena ja uimastena kogunesime metsaservale. «Laske jalga!» karjus allohvitser. «Tahate ehk tankiroomikute alla jääda?» Märkasid siis, et mööda põldu roomavad tankid.

Meie olime need väljavalitud, kes pidid katma armeegrupi «Nord» taandumist. Meie, kollanokad-nekrutid! Raskerelvastus laaditi Tallinnas laevadele. Meil oli ainult kuulipilduja, seegi jäi mürsuauku. Faustpatroned viskasime võpsikusse, kes neid kuradeid kandma hakkab! Hakkasime liikuma läände . . .

Liikusime läände,» ütles Otstavel. «Teed olid täis sõjapõgenikke. Tundsin, et miski nagu ängistaks südant. Eestimaa on taas muutunud sõjatandriks. Millega see kõik lõpeb? Ajaleht kirjutas: «Eesti saatus — see on olnud nüüd ainult sõjajumalast.» Alles kaks nädalat tagasi kinnitas Litzmann, et Eestit ei loovutata. Füüreri peakorter aga otsustas teisiti. Võib-olla paari kuu pärast veerevad vagunid Siberi poole. Surm mürsuaukus või Siberis — ühe teeb välja! Liiga vähe anti meile elada!

Läksime mööda külavaheteed ja nägime: kaks purjus sakslast väljuvad taluõuest, kummalgi hani kaenas. Oi sa kurat, kuidas siis kihvatas! Ah siis nii! Meie olime Sinimägedes, teie lakute tagalas! Oi sa kuradi kurat küll! Oi sa sigade maa! Meiega oli Erka, vana Kalamaja pasatski. Ta ei kokutanud kaua — võttis automaadi ja andis sakslastele valangu. Üks tegi putket, teine jäi aia äärde kägisema. Haned olid meie sõjasaak. Erka hankis soola, leiba meil oli, ja tegime siis ühes vaikselt jõekäärus lõkke. Hoolimata kõigist frondimäärustest . . . Heinamaalt tõusis udu ja jões löid kalad sulpsu. Vaene väike Eestimaa! Kas meie silmad sind veel kunagi näevad? Hea, et Erkal oli pudel viina . . .»

«Issand jumal!» ahhetas Ohakas. «Avasite tule oma relvavendadele!»

«Erka tulistas, minu käsi ei oleks selleks ehk tõusnud. Kuid üldiselt oli Erkal õigus. Tema oli mulle relvavend, seda küll! Needsamad poisid, kellega me jõekäärus istusime — Vello, Aleksander, Ervin, Toomas . . . Need, kes Sinimägedes puhkavad igavest und. Kallid sõjaseltsimehed . . . noored eesti poisid! Mitte aga täisnuumatud sakslased! Kogu see armeegrupp «Nord» — minupärast vajugu ta kas või mere põhja! Sest meid vajasis nad ainult selleks, et rinnet paar päeva kinni hoida.»

Ohakas tuli jälle välja oma tagantjärele-tarkusega. Poisid olid rumalad, et uskusid saksa propagandat. Milleks neil vaja taganeda? Tõstnud kenasti käed püsti ja andnud end vangi! Sõjavangi elu — võtab see siis tüki küljest?

«Võtab!» kinnitas Otstavel ägedasti. «Võtab, ja kuidas veel! Kogesin seda aasta hiljem. Tol korral aga . . .»

Roone katkestas teda: «Uskusite ehk võitu? Füüreri imerelva? Või siis hoopis kolmandat võimalust?»

«Kurat seda ise teab, mida me uskusime! Istusime jõekäärus, närisime vintsket hanekoiba ja püüdsime oma noorukimõistusega olukorda

hinnata. Eestisse tulevad bolševikud, see oli meile kõigile selge. Ei ole jõudu, mis neid peataks. Bolševikelt halastust oodata? «Ärge olge lolli!» arvas Toomas. «Sõda ei ole veel kaotatud!» Taanduda koos armeegrupi riismetega Saksamaale? See tähendab uusi raskeid lahinguid. Ehk võetakse siiski imerelv kasutusele? Tuleme siis võitjatena tagasi kodumaale. Kodumaa on seal, kus süüa antakse ja elu sisse jäetakse. «Ei iialgi!» karjatas Toomas. «Minu kodumaa on Eesti!» — «Eks sa jää siis bolševike kätte!» soovitas Erka. Vello arvas, et kui meil õnnestuks rekireerida korralik mootorpaat, võtaksime kursi Rootsi peale. Kõigepealt peaksime veidi magama. Siis aga annaksime jalgadele valu!

See oli pöörane kablutamine, pikamaajooksu maailmaklass! Rohuküla sadamas ootas meid võidupärg — kai ääres seisis saksa transpordilaev «Ulrich Hutten», relvastatud õhutõrjekahuritega. Välisandarmeeria valvetõke laskis meid laevale. Kõigepealt sõjavägi, siis eraisikud! Vaesed eraisikud, hirmust sõgedad rahvuskaaslased — neid tõrjuti automaadi-päradega tagasi! Neile öeldi, et homme tuleb teine laev. Mina istusin ahtris, ranits tagumiku all. Kodumaa kallas kaugenes, kuid mingisuguseid erilisi emotsioone see minus esile ei kutsunud. Olin väsimusest liiga tuim. Öösel saime veidi tukkuda. Vahepeal olime ärkvel, kuulasime ängistusega kõrgusest varitseva pommilennuki põrinat, ootasime valgustus-pommi süttimist. Ühel sellisel hirmuhetkel tekkis minu pealuus geniaalne mõte. Kuulake, palun, tähelepanelikult! See on teile õpetlik. Sest rahuaegne inimene, kelle ajutegevuse kvaliteeti on kahjustanud alaline kindlusetunne ja hädaohu puudumine, ei küüni iialgi selle mõtteni.

Sest mina, Voldemar Otstavel, eks ma koosnen miljarditest ülikeerulistest valgumolekulidest, desoksüribonukleiinhapest, biokeemilistest protsessidest — viimane kui rakuke minus on tuhat korda keerulisem kui kuul lennuki pardarelvast. Minus tuksub noor, elujanune süda, mis on tuhat korda komplitseeritum lennukimootorist. Minu seedetrakt on keerulisem lennuki bensiinitorudest. Isegi minu tagumik on pommikillust täiuslikum... Naerda ei ole siin midagi! Sest olgu pealegi — nõustume mõttega, et elu on võitlus. Võitlus mille nimel? Füüsilise eksistentsi säilitamise nimel. Kes andis külmale rauatükikesele õiguse hävitada elu? Punalendur öise septembritaeva all — kas tema suudab teha uut Voldemar Otstavelit? Siit tuleneb järeldus — iga inimese, iga elava organismi kõige püham kohus on elu säilitamine. See on inimese võõrandamatu õigus. Õigus elule... Ei ole ajendit, moraalikategooriat, ideaali, mis võiks seda õigust välistada...»

«Mina sooviksin ka paar sõna öelda,» katkestas teda Ohakas.

«Mis seal ikka, eks lase tulla!» nõustus Otstavel.

«Ma usun, et minu, abikaasa ja lapseaimukeste organismid on täpselt niisama komplitseeritud kui Otstavelilgi. Olen selles veendunud... Kogu oma komplitseeritusele vaatamata ei oska ma terast sulatada, maja ehitada, põldu harida... Oskan vaid kaubadokumente sorteerida ja tsivilisatsiooni hüvesid nautida. Häbi tunnistada, aga olen saamatu mehike... Kuid mul on absoluutne kindlusetunne. Keegi ei tohi mind vallandada, minu palka vähendada. Keegi ei tohi minu korterit vooluvõrgust välja lülitada. Keegi ei tohi mind ähvardada, minu julgeolekut ohustada. — Või võtame näiteks meie kollektiivi... Miskipärast nimetatakse mind heaks, eeskujulikuks töötajaks. On olemas üllad moraalinormid, mis nõuavad kaastöötajatelt just niisugust suhtumist. Mina ei taha olla koopaelanik... Geniaalsed mõtlejad andsid tulevikuperspek-

tiivi, mille järgi mulle antakse mitte tillukese panuse, vaid vajaduste järgi. Ja kui tõesti ühel traagilisel päeval öeldakse: Mine, Adolf Ohakas, võta relv kätte, ohverda oma elunatuke! Kõige selle nimel, millest eladid ja unistasid, mis on sulle kallis ja püha! Mida ma peaksin siis tegema? Pugema Otstaveli argumentatsiooni taha? . . . Oletame, et jään ellu, agressor lõmastatakse võimsate rakettidega. Ma tahan ju oma noorikule ja lapseaimukestele silma vaadata, nii nagu aus isa muistegi . . .»

«Tubli, Ohakas!» kiitis Roone. «Kui sa niimoodi arutled, kirjutad ühel päeval romaani, mida ükski toimetaja enam tagasi ei lükka.»

Otstavel, kes oli taskupõhjust leidnud paar katkimuljutud sigaretti, pakkus mulle ja Roonele suitsupoolist. Ütles siis pärast mõningat mõtlemist:

«Ma ei usu, et Ohakas silmakirjatseb. Ta on selleks liiga neitsilik. Kuid üks väike episood vääriks meenutamist. Mäletate, Adolf rääkis, et nende kõrvalkorteris oli kaklus. Adolfi moraalnormid käskisid tal naabri Astale appi minna. Käsi oli ukselingil . . . Kuid sääred ja reied löid tudisema. See on nii-öelda asja bioloogiline külg. Adolfi kulmud ja ribikondid protesteerisid: meie ei taha Peetri rusika alla sattuda! . . . Nagu näete, Adolf punastab. Muide, tal ei maksaks punastada. Olen kaugel sellest, et süüdistada Adolfit argpüksluses. Vaiksetest, distsiplineeritud meestest saavad lahingus tihti suurepärased sõdurid. Minu kui vana grenaderi kogemused kinnitavad seda. Soovitaksin ainult ühte: enne kui Adolf Ohakas alustab järgmist romaani ideaalsetest kangelas-test, mõtelgu ta põhjalikult inimese bioloogilise olemuse üle.

. . . Kahe päeva pärast olime Stettini sadamakail,» jätkas Otstavel oma grenaderilugu. «Hingasime kergendatult. Pommitamise järgi oli siin suhteliselt vähe. Neid siiski oli . . . Gooti stiilis vanalinnakvartalid olid varemetes. See oli inglise lennukite kultuuripanuse! Majaseintel sünged plakatid: «Fünftes Kriegsjahr — sparen!» . . . «Totaler Krieg ist der kürzeste Krieg!» — «Licht ist das sicherste Bombenziel!» . . . «Wer plündert, wird erschossen!» — Rasked, tobedad sõnad! Sest üks marodööri ole bioloogiline eluüksus!»

Järgnes lugu uutest rasketest kaitselahingutest kuskil Kagu-Saksamaal. Aastavahetusel tekkis väike lootusesädemeke — liitlasväed saavad Ardennides nahutada! Vasturünnakud Pommeris! Sealsamas aga . . . Võimas kaitsesüsteem Vislal varises raginal kokku. Rinne paisati Ode-rile.

«Nüüd oli meile lõplikult selge: sõda on kaotatud! Isegi imerelv ei muuda enam midagi. See on nähtavasti sõjajumala tahtmine. Küllap ta arvas, et meie ei vääri võitu. Ja siiski — ma ei ütleks, et me halvasti sõdisime! Meie ei olnud enam hoopiski need kes Sinimägedes. Erka hävitas faustpatronega tanki, talle anti teise klassi raudrist. Mina olin kuulipildur. Andsin bolševike jalaväeahelikele säru. Bolševikel aga oli mitmekordne ülekaal . . . Ja mitte ainult ülekaal. Vene iivan rünnakul — see on omaette peatükk! Sakslane seevastu . . . vähemalt lootusetus kaitselahingus ei kõlba ta kuradilegi! Sõdib ainult tankide ja lahingulennukite toetusel. Šokolaadi ja kergete võitudega ära hellitatud! Mitte asjata ei peetud meid, eesti ss-rügementi, parimaks lahinguüksuseks kogu rindelõigus.

Oppelni all jääme piiramisrõngasse. See tähendab . . . ega me tookord

teadnudki, et oleme katlas. Teadsime, et meist põhja pool on bolševikel õnnestunud sügav läbimurre. Arvasime, et nad tungivad Breslau suunas. Meile anti käsk: liikuda läände, nii kiiresti kui võimalik! Milleks, kuhu? Seda ei teadnud keegi. Rügemendiülem nõudis autotransporti haavatute äravedamiseks. Seda muidugi ei antud. Kes suudab, liikugu jalgsi, kes ei suuda, jäägu maha! Aimasime, et on juhtunud midagi erakordselt halba.

Üldse — käske anda on vahel kuramuse lihtne. Liikuge läände! Eemalduge vaenlasest! Rahulikult, ilma paanikata! Ühinege kindral Schörneri grupeeringuga! Meie aga olime nagu ärapiinatud setukad. Jalad verised ja paistes, kõrvad kumisesid magamatusest. Nädalate viisi ainult lahingud ja taandumine! Toomas oli surnud, Ervin samuti. Tekkis mõte: Kaua minagi siin maailmas vaagun! Poeks õige kuhugi padrikusse ja heidaks pikali värsketele rohule! Aprillikuu päike on Lõuna-Saksamaal pagana soe! Las teised liiguvad edasi! Magaksin vähemalt kakskümmend neli tundi. Tulgu siis, mis tulema peab! Ehk bolševikud kingivad elu! Ei kingi — hunt temaga! Saab vähemalt kõik ühele poole! See mõte hakkas mind järjest rohkem kimbutama.

Erka arvas: kui me lõpuni vastu peame, jõuame ehk ameeriklasteni. Küllap rügemendi juhtkond lootis sedasama. Pärast lühikest puhkust tuli elutahe tagasi, vähemalt selleks korraks. Meil oli veel veidi konserve ja leiba. Pidage vastu, poisid! ütles kompaniülem. Ameeriklased meid bolševikele välja ei anna! Need poputavad meid jalule! Kõige tähtsam on praegu füüsiliselt vastu pidada.

Meiega ühines grupp poola politseinikke, demoraliseerunud nagu pätibande. Sakslased — olgu nad neetud! — olevat neid seamoodi petnud. Mõisavalitseja-kohad Venemaal, külluses leiba, ploomiviina ja tekstiilkaupu — mida kõike ei lubatud! Nüüd aga jäetud neid saatuse hooleks. «Miks te Poolasse ei jäänud?» küsis Erka. «Poolakad ajavad meid sõnnikuhargi otsa!» Vaesed hinged! Samasugused peessekukkunud venad nagu meiegi! Andsime neile näljastele penidele veidi süüa. Jumalalema õnnistagu meid! Kuradi silmakirjateenrid! . . . Sest järgmisel hommikul oli kogu see bande kadunud. Kontrollisime ranitsaid — puhas töö! Minult oli võetud konservipurk ja seitse paari naistesukki. Nad olid mul igaks juhuks . . . ei või iial teada, mida sul vaja läheb!

Kõige kummalisem oli see, et minu kallid sõber ja lahingukaaslane Kalamaja Erka oli kadunud. Otsimiseks meile aega ei antud, kuskil lähedal kuuldus juba tankimootorite mürin. Proovime veel veidi kablutada! . . . Mäletan, see oli ühe lillerikka aasa peal. Kaugel lõunas sinasid Määrimaa metsad ja Tatra eelmäed. Böömi-Määri protektoraat . . . Mets mühises ja kägu kukkus seal . . . Ilus korralik Saksamaa mets. Igast küljest ümbritsesid meid vene automaaturid. Meid paluti kenasti käpad püsti tõsta ja relvad maha panna . . . Ega siis midagi! . . . Kompaniülem võttis võõrihma koos püstolikabuuriga, temalt kisti ka müts maha. Küllap ss-lase surnupealuu-märk ärritas! Ajasin siis minagi ruuki vverhh . . . Germaania kaputt ja fүүrer kaputt! Sõjatee oli lõppenud.

Kui meid rivisse võeti, sain ühelt vene poisilt põlvega tagumikku. Et mis ma, frits projobannõi, venin nagu haige lehma sitt! Rohkem minu kallal füüsilist jõudu ei tarvitatud. Ega ta tige olnudki, see venelane. Pärast pakkus isegi mahorkat. Sihuke laia näoga poiss pleekinud sõduripлуsis, rind täis medaleid. Üle hulga aja saime korralikult jalgu pesta ja magada. See oligi kõige tähtsam. Tulgu pärast, mis tulema peab! Sün-

digu jumalaema ja võitjate tahtmine! Paljudel on läinud veelgi halvemini.»

Minu objektil Tammaru brigaadis töötab üle kahekümne mehe. Enamuses noored, sõjaväest ja ehituskoolist tulnud, kuid on ka vanemaid. On Korpuse veterane, Otsaveli masti grenadere, Komis ja Arhangelski oblastis käinud mehi, on isegi endine julgeolekuleitnant. Töötavad nagu mehed muistegi. Kui segu hilineb, vannuvad ja kiruvad nagu müürsepad ikka. Sest inimene tahab tööajal tööd teha. Töö toidab perekonna, seob brigaadi ja annab ühtekuuluvustunde. Temast tulenevad rõõmud ja mured, tulenevad probleemid jõudehetkikski... Saabub paneelikoorem. Kraanajuht Toomas ronib kabiini ja endine tšekist Vilupuu hakkab taglastama. Teda abistab kunagine omakaitsetlane Sammelselg. Vanemraamatupidaja Juurikas, mitte just puhta ankeediga mees, hoiab sotsialistlikul omandil silma peal. Kaardiväe erupolkovnik Frolov õnnitleb teda kasumiplaani täitmise puhul. See kõik on tavaline, mitte midagi erakordset. Väga lihtne — inimesed töötavad! Kuidas võikski see olla teisiti!

Minu kui rahuaja lapse geograafilised teadmised, kui mitte arvestada raamatutarkust, piirduvad paikkondadega: Sigulda, Palanga, Trakai, Karpaadid, Gruusia sõjatee, Batumi, Pitsunda, Jalta. Möödunud suvel lisandusid Kiiev ja Odessa. See oli traagika. Traagika sellepärast, et taotlesin tuusikut Tšehhoslovakkiasse. Minu asemel sõitis sinna ehitusvalitsuse plaaniosakonna juhataja — tema tahe osutus tugevamaks. Minu nõrdimust püüti leevendada sellega, et sõit Kiievisse vormistati komanderinguna. Sest mine tea, äkki Toonesep viskab lahkumisavalduse lauale.

Milleks mulle vaja teada, et on olemas Uhta, Petšoor, Miša-Jag, Oš-Jol, Sõnja-ju, Inta, Vorkuta, Salehard! Olen kuulnud — Vorkutas kaevandatakse sütt, mis etendab tähtsat osa Leningradi kütusebilansis. Olen kuulnud sedagi, et kliimatingimused on seal komplitseeritud ja inimeste suunamiseks kaevandustesse tuleb rakendada meelitusabinõusid. Seal töötasid sõjavangid ja represseeritud. Pärast kahekümnendat kongressi hakati rakendama materiaalse huvitatuse printsiipi, hakati sõlmima töölepinguid.

«Materiaalset huvitatust kohaldata ka sõjavangide juures,» ütles Otsavel. «Kui ületasid vahetusnormi viis protsenti, said magustoiduks poslamasla sees küpsetatud piruka. Ületasid kümme protsenti, said kaks pirukat. See oli peaaegu lootusetu üritus. Mitte sellepärast, et oleksin tööd kartnud. Tööd ei ole ma eladeski kartnud. Kuid inimene vajab loomseid valkaineid, rasvoolust ja vitamiine. Kui need puuduvad, hakkab ta näljatunde leevendamiseks vett sisse lahmima. Vesi suured laevad kannab, vesi palju jõudu annab... Tekib näljapaistetud, käed ja jalad tursuvad. Nälg, see on muidugi suhteline mõiste... Leiba, kaerakõrti ja kapsalõga — seda ikka anti. Anti ka vaimutoitu. Poliitleitnant ütles: «Süüdistada võite ainult iseennast. Kes laostas viljarikkad rajoonid? Kes on süüdi, et põllud jäid sööti, autod ja traktorid viidi rindele? Kes muutis Donbassi kõrbetsooniks? Petšoor basseini peab kompenseerima sodefitsiidi. Kes annab kahekümnele miljonile inimesele elu tagasi?» Minu võimuses see muidugi ei olnud. Ei olnud ka minu kamraadide-sõjavangide

gide võimuses. Nii nagu ei olnud kellegi võimuses minu isale elu tagasiandmine . . .

Looduslikud tingimused olid mõneti erinevad. Uhtas näiteks olid suveööd hämaramad, oli naftatsisterne, puurtorne, raielanke. Intas olid tundrakased, aherainemäed ja taamal Uraalide igilumega kaetud ahelik. Säaski, neid oli kõikjal ühte viisi. Ühesugused olid ka laudnarid ja saepurukotid, millele sõjavang kondid siruli viskas. See oli aastatepikkune mõtisklemine. Mõtisklemine elu fiktiivsete ja tõeliste väärtuste üle . . .»

Ohakas elavnes. «Missugused on elu fiktiivsed ja tõelised väärtused?»

«See on üleliigne küsimus,» arvas Roone. «Ostaveli vastus on ju ette teada. Mida seal enam küsida!»

«Jutustage edasi, Ostavel,» soovitasin mina. «Ärge pöörake neile tarkpeadele tähelepanu!»

«Enne kui ma edasi jutustan,» ütles Ostavel veidi solvunult, «soovin vastust mõningatele küsimustele. Seltsimees Roone ehk vastab mulle. Kõigepealt: miks te jätsite töökäsud pooleli ja läksite «Pärnusse?»»

«Nälg hakkas silmanägemist tumestama,» urises Roone.

«See on väga usutav,» kiitis Ostavel. «Inimorganism vajab iga viie tunni tagant kaloreid, muidu ta variseb kokku. Nüüd edasi — «Pärnus» hakkasite oma töömuresid alkoholi sisse uputama. Tegite seda nii põhjalikult, et mõistus kadus. See pidi olema alles murekoorem! — Muide, oletame, et teid poleks kinni nabitud. Oleksite seisnud esmaspäeva hommikul direktori kabinetis ja lahutanud käsi — töökäske netu! Misugune karistus oleks teid tabanud? Vahest ehk vallandamine?»

«Meie oleme ametiühingukomitee liikmed,» vastasin ma Roone eest. «Meid saab vallandada ainult vabariikliku komitee nõusolekul.»

«See tähendab — teid oleks tabanud direktori käskkiri. Nüüd ma mõistan teid, noored sõbrad. See on inimliku talumisvõime viimane piir! See ületab kahuritule ja söekaevandused! Niisiis teie, mehepojad, eelistasite käskkirjale vanglat?»

«Käskkiri tuleb niikuinii, selle eest ei pääse me kuhugi,» ütles Roone.

«Nüüd oletame, et te elate käskkirja kuidagiviisi üle,» jätkas Ostavel. «See on tõeline ime, kuid usume imesse. Vaatame asja teie kollektiivi seisukohalt. Palgapäev hilineb kahe päeva võrra, viinapudelid jäävad kaupluseriiulitele. Kaubakäive ja kogu plaanimajandus on pahupidi pööratud. Vangla päästis teid töörahva viha eest! Olite ametiühingutege-lased — nüüd tuhnite mädakartulites! Kogu teie autoriteet läks vastu taevast! Imetlen teid, noored sõbrad. Sest teie hingekannatused on masendavad! Mina peaksin häbenema, et sõandasin oma tilluke si kannatusi teie omadega võrrelda!»

«Ostavel,» kõmistas sünge Roone, «teie iroonia on kõike muud kui vaimukas. Teie louapärad lausa sügelevad . . .»

«Palun kergemat karistust!» itsitas Ostavel. «Kuid veel üks küsimus. Nõustume sellega, et töötavat inimest kibestavad bürokraatia, ebaõiglus, normeerimata töökoormus, preemiast ilmajäämine. Ehk oleks teil märksa lihtsam elada, kui suudaksite asju võtta filosoofilise rahuga?»

«See tähendab . . . kuidas?» imestasin mina.

«Kõigepealt tõmmake selge piir kutsetöö ja isikliku elu vahele! See on väga oluline. Töö on elatusvahend, mitte rohkem! Närvid on isiklik elu. Roonel on perekond, korter, kindel kuupalk . . . Bürokraatia? On see siis halb, kui sinu eest mõtlevad kõrgemad instantsid? Tee seda, mida kästakse, kuid mõtle . . . kas või näiteks selle üle, kui tilluke on inimese

saatus ajas ja ruumis, kui tähtsusetu ta pusserdamine töölaua taga... Selline mõtisklemine annab südamerahu. See on elufilosoofia, inimese ainus varjupaik ta saatus eest.»

«Kulla Otsavel,» sõandasin ma öelda, «seda kõike on kerge soovitada. Ellu viia tuhat korda raskem.»

«Jah,» nõustus ka Roone, «see on rohkem jõudeinimese filosoofia.»

«Võib-olla. Mina ei taha teile midagi peale suruda. Kuid Roonel ei maksaks olla nii üleolev, kui jutt on elu tõelistest ja fiktiivsetest väärtustest. Mõelgu ta parem selle üle, et ainult kaks aastat lahutab teda saatuslikust kahekümne kuuendast aastakäigust. Kogu elu oleks kujunenud teisiti — eeldusel, et mürsk oleks paar meetrit kõrvale kukkunud.

... Roone tänagu õnne, et ta eostati kaks aastat hiljem,» jätkas Otsavel. «Vastasel korral seisaks meie ees skeptik-Roone, kelle muserdatud hing vajab elufilosoofiat. Teistsugust filosoofiat kui marksismi-leninismi klassikute teostes. Aeg ei oleks siis materia eksisteerimise vorm, vaid saatus ise... selle sõna kõige pühamas tähenduses. Aeg, mis koosneb nädalatest, kuudest, aastatest... Isegi sõjavangi-aastad ei olnud igavesed. Needki allusid ajale. Saabus päev, mil öeldi: minge, töötage ausalt, kodumaa on teile andestanud. Aeg oli teinud oma töö. Saatuseraamatus avati uued leheküljed. Minus tärkas taas uudishimu. Sest umbes kaks kolmandikku elust oli alles ees. Lähtudes sedakorda mitte saatusedeest, vaid statistilisest keskmisest elueast. On aeg mekkida elu väljaspool traataeda.

Asusin elama ühte väikesesse linnakesse Lõuna-Eestis. Minust sai kommunaalosakonna tehnik. Teate ju küll, millega kommunaalosakond tegeleb. Saun, pesumaja, turuplatsilt hobusepabulate koristamine, sibide palkamine. Täitevkomitee istungitel käimine ja ehituskontoriga protsessimine. Kohanesin varsti ja minust sai tavaline tubli nõukogude töötaja. Lülitusin neljandasse stalinlikku viisaastakusse...

Üks asi oli mulle lõpuni selge: kõigepealt tuleb hoolitseda füüsilise eksistentsi eest. Minu ankeet — seda te teate nüüd väga hästi! Ankeedist aga olenes kõik. Järelikult, Voldemar Otsavel: kui sa tahad elada nõukogude ühiskonnas, pead olema ustav, lojaalne ja töökas! Koosolekutel aktiivne, isiklikus elus tagasihoidlik. Seep ja vaseliin — need on väärt asjad! Pugemine on inimlik! Ära mõtle liiga palju — sinu eest mõeldakse! Ära kunagi sülitada ülespoole — sülg kukub omale pähe! Ära lobise, vaid tööta! Hoolitse selle eest, et sibidel oleksid puldanülikonnad ja kummikindad!

Direktoriks oli meil endine kraavihall, sõjas autasustatud Punatähe ordeniga. Hea inimene, kuid vilets kirjamees. Käskkirjade projektid koostas minna. Ametlikele kirjadele vastasin minna. Saatsin teda kõigil istungitel. Kui rajoonikomitees pähe saime — ja seda juhtus alalõpmata —, läksime koos õllepoodi. Ta armastas mind nagu lihast venda! Ta nimetas mind asendamatuks töötajaks! Vastasin ta usaldusele tegudega. Ehtisin kõik seinad loosungitega ja kõrgemate riigijuhtide portreedega. Kogu poliitbüroo! Minu töölaua kohal rippus Lavrenti Pavloviš Beria portree. Hoolitsesin seinalehe eest ja andsin talle nimeks «Stalinlik Kommunaaltöötaja». Kirjutasin isiklikult seinalehe otsast otsani fäis. Propageerisin eesrindlike luuameeste töökogemusi. Tsisternautole maalisin loosungi: «Võitlus puhtuse eest — võitlus uue ühiskonna eest»...

«Ime veel, et villkoppi punaseks ei värvunud!» tõnkas Roone.

Ohakas piiksatas: «See on nagu halb anekdoot! Mida ütles teie süda kogu selle janditamise peale?»

«Absoluutselt mitte kui midagi! Ehk siiski — süda jäi rahule. Minul oli kõva seljatagune direktori näol, tema aga oli julgeolekumeestega sinasõber. Heitsin õhtuti rahulikult magama. Argipäeviti töö ja asjaajamine, palgapäeval väikesed pitsikesed. Elasin nagu miska. Köht täis, riie seljas ja tuba soe. See oligi peamine . . .»

Otstavelile sai saatuslikuks üks armuvahekord. Ta sõbrustas kohaliku söökla ettekandjaga, seda aga himustas omakorda keegi julgeolekutegelane. Noorik oli mõlema vastu ühtemoodi lahke. Otstavel ei mõelnudki delikaatselt taanduda. See oli parandamatu taktikaline viga. Avati toimik. Üks assenisaaator tunnistas, et loosungiga tsisternauto on muutunud linnaelanike üldiseks pilkeobjektiks. Leidus teisigi tunnustajaid. Otstavel olevat oma direktorist sõpra nimetanud poluvernikuks. Otstavel kuulavat salaja «Ameerika Häält». Otstavel kelgib oma saksa keele oskusega. Otstavelil olevat välismaal sugulasi. Otstavel simuleerib lojaalsust, kuid südames kannab viha nõukogude korra vastu.

Ja nii ikka edasi, kuni prokurör andis areteerimiskorraldusele oma sanktsiooni.

«Mind toodi Tallinna. Seesama mereäärne hotell sai mulle koduks. Alguses arvasin, et on tegemist eksitusega. Kuus aastat ennastsalgavat tööd kommunaalkontoris — kas see siis tõesti midagi ei maksa! — Mehed kambris aga olid nagu hundikari. Valitsust vannuti ja siunati kõige rompemate sõnadega. Ma ei ühinenud nendega, sest lootsin imele. Ütlesin, küllap te näete, Voldemar Otstaveli asi lõpetatakse! Ainult veidi kannatust! Direktor läheb rajoonikomiteesse ja viib sinna minu seinalehe arhiivi. Lugege, siis näete, keda süüdistate! Sest minu seinaleht — ausalt öelda oli see ilalakkumine kuubis! Isegi rajoonikomitee ja täitevkomitee tegelasi tituleerisin rahuarmee marssaliteks ja stalinliku kooliga majandusmeesteks! Kambrikaaslastele ma muidugi oma seinalehest ei rääkinud — milleks vihaseid inimesi ärritada! Nohisesin omaette ja lootsin vaikselt. Uskusin imesse.

«Äi siit päästa küll keegi muu kui Eisenhausen,» ütles üks vana hiidlane. Tema istus oma suuvärgi pärast. Peale mõningaid ülekuulamisi andsin talle õiguse. Nõudsin, et üle kuulataks kommunaalosalakonna direktor. Palusin juurdlejat tutvuda minu seinalehe arhiiviga. Juurdleja ütles mulle näkku: ma olevat hunt lambanahas. Teda huvitas ainult minu teenistuskäik ss-vägedes. Kommunaalosalakond olevat maskeering, suitsukate. Niisiis, Voldemar Otstavel, ole see, kes sa oled! Kui ma isegi teaksin, kes ma olen! Mida toob mulle tulevik? Teadsin juba, mida tähendab laagrielu Kaug-Põhjas. Just sinna, jääkarudele seltsiks, lubas juurdleja mind saata. Õnnelikud on need, kes magavad Sinimägedes! Õnnelikud on need, kelle elunatuke jäi Oppelni piiramisrõngasse! Mõtlesin neid mõtteid . . . Hea seegi, et olin üldkambris. Üksikkambris oleksin vist tekiräbalatest silmuse teinud . . .

. . . Pikkamööda hakkasin masendusest toibuma. Kambrikaaslased — jumal seda ise teab, kust nad oma optimismi võtsid! «Kakskümmend viis aastat — peeretan selle peale!» ütles üks lõuapoolik. Naersin koos teistega. Hiidlane ütles: tema olevat kuulnud, et Eesti pagulasvalitsus on avanud poliitvangidele pangakontod. Poissmeestele kolm dollarit ja

naisemeestele viis dollarit päevas. On olemas sellekohane Eisenhoweri dekreet. Mitu meest kinnitas: see on tõsi! Eisenhoweri kauged esivanemad olevat hiidlased. Ega ta asjata öelnud: eesti rahvas on liha tema lihast ja veri tema verest. Mina aga tegin mõttes rehknuti valmis. Kui sõjavangi-aastad kaasa arvata, on mul «Buick» välja teenitud. On seda siis palju? Olen ma vähe nälginud? Olen ma vähe surmaga vastakuti seisnud? Olen söönud mädanenud kartuleid, olen roomanud sita sees! Ütelge mulle, noored mammapojad, on siis «Buick» palju ühe tõsise eesti mehe kannatuste eest!»

«Kindlasti mitte,» nõustusin mina. «Vastupidi, seda on häbematult vähe.»

«Näete siis!» ütles rahuldunud Otstavel. «Kuid heakene küll! «Buick» — see oli muidugi fantaseering, vangi õhuloss. Meieni jõudis sõnum, et Beria on kohtu alla antud. Kõige lootusetum pessimist sai tagasi elutahte. Olime veendunud: nüüd on kõik ainult ajaküsimus. Optimistid pakkusid kaks kuud, pessimistid — kaks aastat. Lähem tulevik pidi näitama, kummale jääb õigus.»

Pärast sügavaimat meeleheidet leida taas elutahte — eks ole see suur, inimlik elamus! Otstavel oli siis umbes minuvanune, võib-olla veidi vanem. Parimad meheaastad, elu ilusaim päev oli alles ees. Kuidas siis teisisi nimetada seda päeva? Olid petetud palgasõdur, sõjavang, musta ankeediga mees, poliitvang — nüüd aga täieõiguslik kodanik! Töö, õpingud, perekond, kodu — kõik on muutumas reaalsuseks! Heidad rahulikult magama, lähed tööle nagu õige mees muistegi, toimid oma südametunnistuse järgi, ei pelga tõtt rääkida. Sulle makstakse palka, sind nimetatakse lugupeetud kodanikuks. Ja mitte ainult seda. Ütleme, et tulevases elus on olustikulisi raskusi, tööalaseid konflikte. On need võrreldavad möödunuga? Juhuslik tuulepuhang vaikselt päeval, soolaterake keelele, sääse hammustus! Üle kõige suur ja tumestamata õnn.

Otstavel — küllap tema oskab seda õnne hinnata. Mina igatahes mitte. Minu jaoks on isegi kaotatud pühapäev traagika.

Äärmuslikud optimistid pidid siiski pettuma. Kahe kuu pärast oli Otstavel Arhangerski oblastis, metsatöolaagris. Poliitvang, kodumaa reetur — seda küll! Laagriülem, endine piirivalvemajor, ütles aga sõnaselgelt: tema ei näe neis kodumaa reetureid, vaid Beria kuritöö ohvreid. Sõjast on möödunud kümme aastat, on aeg mõndagi andestada. Miks neid siis korrasteelt koju ei lasta? Ootame korraldust. Küsimust arutatakse väga kõrgel tasemel. Teame ju kõik, et kodumaa vajab metsa. Ehitusbrigaad monteerib praegu kilpmaju nende jaoks, kes töölepingu alusel siia sõidavad. Nemad hakkavad tööle raielankidel. Teile aga ütlen saladuse: me saime terve paki vabastustõendite blankette. Nii palju pole neid varem kunagi saadetud. See on iseloomulik. Õhus on tunda kevadet.

«Ega see meie füüsiline eksistents väga vilets olnudki. Leiba oli küluses — päevnik pruulis leivakalja. Magasime küll barakis, kuid kahe lina vahel. Meile maksti veidi palka. Poes oli margariini, makarone, praänikuid. Oli isegi odekolonni, kuid pärast keelati ära — pätipoisid

pruukisid seda kurjasti. Päris viinata me siiski ei olnud, selle eest hoolitsesid vabakäigumehed. Võtsime vastu uut aastat. Meil oli viina ja verivorsti, oli isegi seapraad. Mina keetsin kakaod. Laagriülem, ise täis kui sitikas, tuli meestele head uut aastat soovima. Ta lubas oma püksid ära süüa, kui me uuel aastal koju ei lähe. Nääripuu all hakkas ta brigadiri musitama, nagu see venelastel kombeks. Meie ei püüdnudki viinapudelit peita. Milleks, kurat võtku! Olgu tervitatud vabanemisaasta! Laulsime vanu eesti laule. Unustasime, et oleme vangid. Eestlased, lätlased, venelased, ukrainlased — kõik me tundsim end tookord ühise perena. Varsti lähme koju.

Nii oli see uusaastaööl. Argipäeviti aga... Ei, ma ei mõtle praegu metsatööd ja meetrikõrgusi hangi. Ma mõtlen eestlase individualismi ja erakonnavaimu. Sest kui füüsilised vajadused on rahuldatud, nõuab vaim oma osa. Raamatuid, kino, keelepeksu... Rahvuskaslaste vigade ja voo-
ruste objektiivset analüüsi. Oli üks eriline kategooria mehi... ma ei tea, kuidas neid nimetada. Toon teile näite. Kõrgema haridusega mees, endine majandusteadlane. Teda peeti tulihingeliseks rahvuslaseks. Pärast vabanemist lubas ta pühenduda aiandusele ja mesindusele. Majandusteadust õ la Karl Marx tema jaoks enam ei eksisteeri. Vedasin kihla: viie aasta pärast on ta majandusteaduste kandidaat. Võib-olla isegi doktor. Oleksin peaaegu kere peale saanud...»

«Mis temast siis tegelikult sai?» huvitus Roone.

«Majandusteaduste doktor pluss mesinik ja aiapidaja.»

«On selles siis midagi laiduväärset?» imestas Ohakas omakorda.

«Kindlasti mitte. Kuid veel üks näide. Oli üks algaja kirjanik — nii nagu meie sõber Adolf Ohakas. Laagris kirjutati ja luuletati üldse palju. Vang kirjutas oma südame kosutuseks — kes sai teda keelata! Mina olin majandusmees, keetsin kohvi. Korraldasime kirjandusliku kohviõhtu, kirjamees luges oma laagrinovelle. Rahvuskaslastel kiitsid takka — olevat see päris õige eesti kirjandus! Tuleb südamest ja läheb südamesse! Endine filoloogiatudeng, kes püüdis neid oma kunstilise mõõdupuuga hinnata, tunnistati renegaadiks. Kunstiline tase, see võib olla, kuid autori hinnang nähtusele — see peab olema! Arvasin omalt poolt, et meie noorkirjanikust saab aja jooksul tavaline tubli sotsialistlik realist. Noormees läks viha pärast sinilillaks... Kelleks ma teda pean! Tema ei ole müüdav hing, kirjanduslik lõbunaine! Ütlesin paraku prohvetlikud sõnad. Nüüd esineb meie noorkirjanik teoreetiliste seisukohavõttudega, nõuab kirjanduselt ideelist puhtust. Muidugi, selles ei ole midagi laiduväärset. Kümne aasta jooksul jõuab inimene mõndagi ümber hinnata. Kuid milleks siis üldse rääkida rahvuslikust paatosest? Milleks siduda end lubadustega? Milleks teha kõlavaid sõnu? Jõudsin järeldusele: inimese ideeline ja vaimne pealisehitus on üldse üks võrdlemisi kahtlane krempel. Laagri velsker, kunagine adventisti jutlustaja, hangeldas morfiiumiga. Metsapraaker, kunagine skautmaster, sokutas meile viina, mis oli muidugi õilis tegu! Rääkimata nurgaadvokaatidest — nende nisu õitses! Sest pärast kahekümnendat kongressi oli nii, et kui sul just veresüüd ei olnud ja võtsid vaevaks armuandmispalve kirjutada, võisid hakata asjakesi kokku pakkima. Peaaegu kõik armuandmispalved rahuldati. Velsker oli kange mees ja deklareeris: tema käsi ei tõuse armuandmispalve kirjutamiseks, tema nõuab õigust! Kirjutas Moskvasse kaebuse, nõudis täiendavat juurdlust. Süüdi olevat sõbrad, mitte tema! Sõpradele süü veeretamiseks tema käsi tõusis. Tõusis ka apteegist morfiiumi kõrvaldamiseks. Õilishing, tõsine usumees! Ütlesin temagi kohta prohvetlikud sõnad: tu-

levane aferist! Minu pilk tungis läbi välise kesta, neil ei olnud minu ees saladusi. Ei majandusteadlasel, noorkirjanikul ega vagatseval velkskil. Minu prognoosid täitusid. Mehed kartsid ja vihkasid mind, sest nägin neid läbi . . .»

«Heakene küll, teie prohvetlik inimesetundja,» katkestasin ma Otstaveli jutujooksu, «kas te ka meid läbi näete? Mind, Roonet ja Ohakat? Kes oleme meie?»

«Teie? Teie olete lollid!»

«Lollid?»

«Aga loomulikult!» kinnitas Otstavel. «Ohakas, see on imik mähkmetes. Toonesep ja Roone — teie olete koolieelikud. Mitte midagi rohke- mat. Muretsete oma ehitajamurekesi. Arvate, et viite elu edasi. Peate end elu peremeesteks. Ehitajad ilma isikliku katuseta, püksteta rätsepad! Elatute lubadustest ja kongresside direktiividest. — Muidugi, eks see ole teie isiklik asi, mina ei taha teid solvata. Tarkade inimeste kilda ma teid igatahes ei liigita.»

«Kas te üldse olete kunagi kohanud tarka inimest?» küsis Roone. «Sel- list, kelle ees tunnete end eeslina?»

«Minu naine Helga on ainus tõepoolest tark inimene,» ütles Otstavel seepeale.

See on vist ainus roosa lehekülg Otstaveli biograafias. Vähemalt alg- staadiumis. Otstavel ei kuulunud nende narrikestes hulka, kes laagris romaane kirjutasid ja võõrkeeli õppisid. Ta oli siis kahekümne üheksa aastane, pooliku haridusega, ilma kindla erialata. Mida teha pärast va- banemist? Mootorsaagi ta tundis, oskas vedada kummikaablit, orientee- rus ka traktoriga veetavas elektrijaamas. Õppida traktoristiks puugaasi- generaatoriga metsaveotraktoril? Metsameheamet Otstavelit ei köitnud. Jätkata õpinguid, omandada kõrgem haridus? See tähendab stipendiu- mist elamist — täna väga! Õppigu need, keda mammad-papad toeta- vad! Inseneridel palgadki nigelavõitu ja puudub võimalus kõrvalteenis- tuseks. Perekonnaelus on kõrvalteenistus väga oluline. Minna põlev- kivibasseini kaevuriks? Otstavelit tõmbas kodulinn Tallinn. Kutsevaliku küsimus jäi esialgu lahtiseks. Otstavel teadis vaid ühte: tööroòm on hea asi, kuid veelgi parem on roòm korralikust töötasust.

Noorkirjanik ütles: tema täditütar Helga on hambatehnik. Palk on väike, kõrvalteenistus seevastu . . . Ehitab Kivimäel mandsardkorru- sega maja. Mitte just ilus, kuid tark ja hea naine. Veidi üle kolme- kümne. Austajatega mängib nagu kass hiirtega — need noolivad vaid elamispinda ja on kas juhmid või jõhkardid. Leiduks üks tark ja südame- lik mees, siis vahest ehk . . . Selliseid leiduvat aga vähe. Kes on tark, ei ole südamik, kes on südamik, ei ole tark. Aadress — palun väga! Vae- valt küll, et ta vangi vastu huvi tunneb.

«Mina siis kirjutasingi: «Otsin inimest, kellele võiksin pihtida. Pakun Teile kirjavahetust psühholoogilisel pinnal.» Kummaline küll, kuid ta vastas mulle. Mitte just pikalt ja sisukalt, aga siiski . . . Tööd olevat ko- hutavalt palju, aega vähe, ja mis puutub psühholoogiasse — teda selli- sed ähmased asjad ei huvita. Heakene küll, proovime siis filosoofilisel pinnal! Kas ta usub inimese headusse? Kas ta usub elu mõtet? — Mui- dugi usub, kuidas siis teisiti? Elu mõte — see on töö, perekonna eest hoolitsemine ja tuleviku ehitamine. Mitte just vaimukas! . . . Tunnista-

sin talle: minagi uskusin neid üllaid väärtusi — hetkeni, mil Sinimägedes katjuuša meid miinirahega üle külvas. — Eks teisedki olid sõjas, kirjutas tema. Kes ellu jääb, usub ja loodab edasi. — Seda muidugi, kuid uskuda ja loota võib mitmeti. Millesse peaksin uskuma näiteks mina? Usun ainult naisesse — elu edasiviijasse, piinatute ja õnnetute lohutajasse, haavade tervendajasse. See oli präänik! Helga keelepaelad pääsesid korrapealt valla. Noomis mind halva naistetundmise pärast: nad olevat väiklased, kadedad, õelad ja rumalad... Meeste hulgas leidub vähemalt üksikuid mustereksemplare, naissugu aga olevat tervenisti hall mass. Nii me siis diskuteerisime... Mina ülistasin naissugu, tema laitis maha... kui siis ühel ilusal päeval sain paki. Võid, konserve, küpsiseid, sigarette... See oli juba midagi!

Kirjutasin talle: Mina vajan moraalselt toetust, mitte toiduaineid! Olen harjunud piskuga läbi ajama. Paki sisu jagan vennalikult kaaskannatajatega, ja üldse — võtan seda pakki kui solidaarsuseavaldust...»

«Kas te tõepoolest jagasite vennalikult?» uuris Ohakas.

«See tähendab... igaüks sai näpuotsaga. Lõviosa jäi loomulikult minule. Miks ma pidin jagama, kurat võtku! Kas teised vähe pakke said? Kas nemad jagasid?»

«Kas toidupaki väljameelitamine oligi teie eesmärk?»

«Oh ei!» vastas Otvavel. «Pakk oli ainult esimene edusamm, vastase kaitse läbimurdmine. Laagrites töötasid Ülemnõukogu Presiidiumi komisjonid. Iga päev vabanes mehi. Narid jäid tühjaks ja sööklas kadusid järjekorrad. Helga kirjutas: kui mul muud kohta ei ole, siis esi-algu... mõneks päevaks, võib-olla isegi paariks nädalaks, võib ta anda mulle ulualust...»

Muud kohta Otvavelil tõepoolest ei olnud.

Paljukannatanud mees jõudis tagasi kodulinna. Rehabilitaatorina, kuid tühja rahakotiga. Tugev ja terve oli ta küll endistviisi.

Helga maja oli Otvaveli meelest nagu muinasjutuloss, hoolimata isegi sellest, et ümbrus oli korrastamata ja mansardkorrusel seinadki krohvimata. Esimesel korral olid tööd lõpetatud. Kolm tuba, köök ja vannituba, parkettpõrand ja vaibad. Oli isegi televiisor. Televiisorit nägi Otvavel elus esmakordselt.

Kas Helga ehitab tõesti vaid selleks, et kiratseda üksikuna elu lõpuni? Otvavel kahtles selles. See oleks ebaloogiline.

Helga ise? Sussides, hommikumantlis ja kummist lokirullidega ei olnud ta just mannekeen. Suurevõitu ja tusedusele kalduv, mehelikult tugeva kondiga. See oli esimene mulje. Oli hilisõhtu ja Helga ei teadnud külalisi oodata. Otvavel koputas kaua, enne kui uks avati. Tundmatut meest nähes Helga jahmus — ta kartis rahandusosakonna inspektoreid. Otvavel tutvustas ennast. — Ah soo, siis jah, muidugi! Palun astuge tahapoole! Istuge veidi ja sirvige ajakirju! Helga paneb ennast kohe korralikult riidesse.

«Nii ma siis tutvusin oma unelmate printsessiga. Korralikus kleidis ja köpskingades ei olnud tal vigagi. Lauale toodi koduvein ja kristallklaasid. Vabanejate terviseks! Sakusmendiks kröbistasime präänikuid. Täna sin mõttes jumalat, et ta mind on õnnistanud laitmatu jutujoosuga. Tänu sellele oli Helgal kergem oma kohmetusest toibuda.

Mida ma kavatsen nüüd peale hakata? Teadagi, mida. Otsin töökoha

ja elamispinna. Elamispinda on raske saada, tunnistas Helga. Mis seal ikka, eks siis lepin ühiselamuga! Olen ju aastate viisi naryl põõnutanud.

Kas ma krohvida oskan? Ei olegi tööd, mida ma ei oska. Kui nii, siis võiksin ma mansardkorrust krohvida. Palun väga, miks mitte! Päeval otsin töökohta, öhtul krohvin. Tasuks on ajutine elamispind ja neuu lahke naeratus.

Töökohta otsimine — see oli muidugi formaalsus. Otsisin ja teps mitte ei leidnud. See tähendab: töökohti oli külluses, kuid Helga laitis nad kõik maha. Mansardkorrust aga lihvisin hoole ja armastusega. Ja mitte ainult mansardkorrust . . .»

«Mida või keda te siis veel lihvisite?» vaimutsesin mina.

«Ärge muutuge labaseks!» ütles Otstavel. «Mansardkorrus oli asjalike inimeste tedremäng. Kas te tõesti arvate, et ma juba teisel-kolmandal öhtul hakkasin Helga voodisse trügima?»

«Selles ei oleks midagi loomuvastast — arvestades seda, et te paljude aastate jooksul pidite naiste seltskonnast loobuma.»

«Võib-olla. Kuid see olnuks taktikaline viga, mängureeglite rikku mine. Iha tuli allutada kõrgemale eesmärgile. Sest mõtelgem loogiliselt! Helga, noor, terve, suguküps naine — loomulikult on tal teatud füsioloogilised vajadused. Loomulik on seegi, et kui majas on noor, tugev mees, siis ei minda oma vajadusi küla peale rahuldama. See oleks totrus. Kutsusin Helga restorani . . . see tähendab, ütlesin talle: On vist siiski väär, et ma esimesest ettejuhtuvast tööotsast kinni ei haaranud. Mees ilma rahakopikata, koerad pissivad jala peale. Oleks raha, kutsuksin teid restorani. Helga tegi kähku kalkulatsiooni: krohvitud ruutmeetrid ja haltuuramehe tükitööhind miinus toit, korter, küte ja valgustus. Ülejääk — restoraniraha. Küsimus oli seega otsustatud.

Ülikond oli mul nadivõitu, see nagu tumestas pidutuju. Üldiselt aga veetsime toreda öhtu. Jutustasin talle kogu oma okkalise elukäigu. Seesama hale, armas ja õpetlik lugu, mida te praegugi kuulete . . . pluss mõningad teistelt kuulnud episoodid. Ma ei olnud kitsi detailidega. Vaat see on elu! Veidi keerulisem kui hambaproteeside tegemine. Ja siiski — nagu näete, olen elus, terve, normaalse mõistuse juures. Olen võimeline elamusteks, meeletusteks . . . Praegu tunnen ennast isegi õnnelikuna.

Pean tunnistama: tol hetkel Helga meeldis mulle. Kohe päris tõsiselt! Ta kuulas nagu janune iga minu sõna. Ta pilgus oli midagi hinges tatut, ürgnaiselikku. Hakkasin taas naissugu ülistama. Naise armastus, töökus ja kannatlikkus on kandnud rahvaid läbi sajandite. Mehed sõdivad ja tapavad, naised sünnitavad . . . Mehed löövad haavu, naised ravivad . . . Kas või seesama mansardkorrusega maja: eks ole ta töökuse, visaduse ja kokkuhoidlikkuse sümbol! — Jah, kui ma ainult teaksin, misuguse vaevaga need rublad on teenitud! Kosilased, pükstekandjad-kõlupead, mehkeldavad nagu kuutõbised, kuid asjatu lootus! — Tegin ettepaneku: loovutagu ta mansardkorrusel üks tuba minule, kas või paariks kuuks. Lööksin põranda alla, kleebiksin tapeedi ja muretseksin kušeti. Praegu ma ju ööbin Helga külalistoas — eks see ole tülikas! Annan põhjust keelepeksuks ja peletan kosilased eemale. Paari päeva pärast saan koha majavalitsusse, esialgu tehnikuks. Öhtutunnid aga pühendaksin Helga majapidamisele. Betoneeriksin basseini, rajaksin kiviktaimla, ehitaksin valmis piirdeaia. Varsti on sügis, sellele järgneb talv. Majavalitsus võimaldab mulle elamispinna. Igavesti tänulik mooramaa mees võib siis minna.

Helga ohkas: sellist kuldaväärt mooramaa meest ei leia ta enam kus-

kilt, ega vist tahagi leida. Mina ohkasin omakorda. Sest kes olen siis lõppude lõpuks mina? Ma ei vääri Helga külalislahkust, ei vääri tuba mansardkorrusel! — Lubatagu Helgal selle üle otsustada! Ohkasime mõlemad. Tantsisime, jõime veini ja jälle ohkasime. Siis anti saalis tuledega märku: on aeg lõpetada! Võtsime takso ja sõitsime taas Kivimäele. Helga tõi keldrist pudeli koduveini ja kutsus mind oma buduaari. Ta silmad hõõgusid elujanust. Mina aga pesin vargsi vannitoas jalad puh-taks — määri veel teise voodilina ära! Õunavein ja kaks üksikut inim-last öö palge ees! Sulatagem ühte ihud, hinged ja südamed! Näita, Vol-demar Otstavel, mida sa suudad! Sedamoodi . . .»

— — — — —

Otstavel arutles umbes järgmiselt.

Kaksteist aastat on pikk aeg, elu parimad aastad. Inimene, kes on kaksteist aastat viirelnud, väärrib kehtvat, vaikset õnne. Leebust ja mõist-mist, mugavusi ja imetlemist. Otstavelile tundus, et Helga on valmis seda pakkuma. See olekski ta kohus Otstaveli-suguse mehe ees.

Helga pakkuski seda jõudumööda. Otstavel registreeriti Helga elamispinnale, kuid omaette tuba ta siiski ei saanud. Milleks seda? Ühte tuba vajas Helga oma patsientide vastuvõtmiseks, teine oli magamistuba ja kolmas külalistuba. Mansardkorruse kavatses Helga tulevikus välja üürida. Milleks vajab Otstavel näiteks kirjutuslauda? Lugegu ja kir-jutagu külalistoas! Tahab suitsetada, mingi kööki! Mis puutub diivanil mõnulemisse, siis see on tarbetu luksus. Millal Volli on näinud, et Helga päeval pikutab? Päeval polikliinikus, öhtul eratöö, pühapäeval külalised. Kas Volli tõesti arvab, et palgast on võimalik ära elada? Kes ei taha kiratseda, peab töötama! Kas Volli oskab ahju laduda? Kas Volli tunneb torutööd? Kas tõesti majavalitsuses ei ole glasuurpotte?

Helgal oli keldris terve riulitais koduveini, pudelitesse villitud ja korralike etikettidega. Etiketid maalis tuttav kunstnik. Vein aga hoiti külaliste jaoks.

Üldse need külalised — Otstavelile nad rõõmu ei valmistanud. Nad nagu ei märganudki teda, pidasid tavaliseks kaasüüriliseks. Otstaveli ränk minevik ei leidnud osavõtlikke kõrvu. Neil olid omad huvid. Imes-tati isegi, et Otstavel tuli Kaug-Põhjast rahakopikata. Ometi olid seal suurepärased teenimisvõimalused — neile, kes sõlmisid töölepingu. Kodumaaignatsus — võtab see siis tüki küljest?

Otstavel tundis, et ta ei ole võrdne võrdsete seas, ei küüni Helgani. Palk majavalitsuses oli nigelavõitu, Helga teenis selle paari öhtuga. Jälle imestati: kas ta tõesti ei leia paremat ametit? Miks ei lähe ta re-mondikontorisse töödejuhatajaks? Või siis laohoidjaks? Otstavelile see mõte ei meeldinud. Ta soovis isegi majavalitsusest lahkuda ja leida rahulikuma töökoha. Miks peab ta Helgaga võrdselt teenima? Piisab ju sellestki, et Helgal on hea sissetulek. Garaazi võib kasutada lihtsalt panipaigana.

Kas Volli tõesti ei leia võimalust, et hankida roostevabast terasest kamina-dekoratiivvõre? Pangu Volli rihtlatt peale ja vaadaku, kuidas ta trepikoja seina krohvis! Kuhu ta ometi kiirustas? Kuidas on lood külmutuskapiga? Kui Volland ei ole pesumasina remontijat, siis korjaku pesu kokku ja viigu pesumajja!

Nii möödusid need vaikse õnne aastad. Tõsi küll, oli ka õrnusehetki.

Helga igatses last, seda aga ei tulnud. Ei teisel, kolmandal ega ka neljandal aastal.

«Helga ütles: minu ma dispanserisse ja viigu sinna oma spermaanalüüs. Tema kui meedik teadvat, et enamikul juhtudel tuleb viga otsida meeste juurest. Vaat milleni me jõuaksime! Küllap ta kalkuleeris: kui minust ei ole lapsetegijat, siis korjaku ma oma pambukesed kokku! Ütlesin talle, et nii lihtsalt rahvakohus abielu ei lahuta. Ma olevat tobukenne, vastas tema. Keegi pole rääkinud abielulahutusest. On aga võimalik, et peame lapsendama orvu. Võib-olla isegi kaks. — Taga kuradi maks! mõtlesin mina. Kes saab meid selleks kohustada? — Iga naise loomulik emainstinkt! Ärgu ma mõtelgu, Helga ei jää ilma lapseta! — Mis saab siis minust? — Hakkad orbudele isä asendama! — Aga kui mul ei ole selleks kalduvusi? — Mis inimene sa siis üldse oled? — Paljukannatanud inimene! — Päh! osatas Helga. Kas ma tõesti mõtlen elu lõpuni kaastunnet kerjata? Sedamoodi . . . Helgal oli üldiselt õigus, ta nägi mind läbi. Ta näitas mulle kätte õige koha. See koht ei olnud just auväärne . . . Kuradi majarisu muutis mind kojameheks ja koristajaks. Oleks veel, et minu maja . . . oleks mul kas või kopika eest omanikutunnet! Seda ei olnud. Kõik kuulus Helgale.

Mõtlesin: küll saatus tasus mulle viletsasti nende kannatusaastate eest! Mõtlesin, kuid välja ei ütelnud, sest keegi ei tahtnud mind kuulata. Aeg-ajalt otsisin üles vanad lahingukaaslased ja tegime väikesed napsikesed. Aleksander oli üldiselt oma eluga rahul, Vello samuti. Vellolt saingi teada, et Kalamaja Erka on taas välja ilmunud.

Erka, nagu mäletate, jättis meid maha Oppelni lähistel. Ta kalkuleeris õigesti: suure grupiga on raske läbi murda. Õnne oli tal seamoodi . . . Ta sattus ühe saksa rindetrupi peale. Üldises laoses ei olnud kellelgi aega artistide palagani jaoks. Noortele saksa neidudele kulus meesterahvas marjaks ära. Erka seoti padjakesed rindadeks, anti kleit, kombinee ja roosad šlüpferid. Tragid naised, tahtsid omal käel ameeriklasteni jõuda! Õnn oli nendega. Naised päätsid Erka välja. Pärast sõda elas Erka Hamburgis, hiljem siirdus Kanadasse. Elab nagu härra kunagi. Perekond, villa ja limusiin! Nüüd aga otsustas ta tulla kodumaale sugulasi külastama.

Niisiis, kahekümne aasta möödudes said vanad grenaderid taas kokku. Oleks patt seda mitte pühitseda! Üks väike kodune olemine! Minu . . . see tähendab, Helga külalistuba osutus selleks kõige sobivamaks, sest Helga oli oma atribuudid kokku pakkinud ja Pärnusse sõitnud. Sõitis rikaste suvitajate suukoopaid restaureerima. Küllap haistis pika rubla lõhna! Seega olin mina majas peremees.

Ausalt öelda, poisid: üks minagi tahtsin veidi uhkustada! Et vaata, Erka, ka kodumaal võib töökas inimene mõndagi korda saata! Et olid küll rasked aastad, kuid nüüd on isiklik katus pea kohal! Näitasin Erkale garaaži . . . Abikaasa sõitis just Leningradi autoostu vormistama — seal nagu suurem valik! — Väga kahju, itsitas Erka — ta oleks meelsasti minu abikaasaga tutvunud. Näitasin talle vannituba. Koopaelaniku värk, arvas Erka. Näidaku ma parem sauna! Kanadas olevat igal eesti perekonnal elektrikerisega saun. Näidaku ma nõukogude pastapliiatsit, nõukogude närimiskummit, nõukogude nailonsärki! Tapeedid tubades olevat noaegsed — Kanadas kasutatakse plastikaate. Ei pidanud ta minu villast tuhkagi.

Helga õunavein aga meeldis talle. Armeenia konjak samuti. Ega siis midagi . . . Meid oli seitse, kõik vanad soomusgrenaderid. Istugem, sõb-

rad, laua taha! Maitskem eesti seapraadi ja eesti õlut! Pidulaud oli mul tipp-topp! Sprotid, rosolje, must kalamari, singilõigud, marineeritud seened. Aukohal viru valge. Panin hakkama peaaegu terve kuupalga. Erkale ütlesin muidugi, et see on paari päeva teenistus. Üle hulga aja olin iseenesega rahul. Kallasin kristallklaasid ääreni täis... Terviseks, sõbrad! Nende terviseks, kes kodumaad pole unustanud! Nende terviseks, kes vapralt vastu pidasid isikukultuse-aegsetele katsumustele! Eesti meeste terviseks! Nii see läks... Erka tuletas meelde vanu Kalamaja poiste laule. Minul aga kripeldas üks küsimus. Küsisin siis Erkalt: Ütelgu tema, vana grenader ja maailma näinud mees — oletagem, et toimub pööre! See on ebareaalne, kuid oletagem siiski! Kes pääsevad siis liidripositsioonidele, rahvast juhtima? Kas need, kes sõjakaaslased raskele tunnil maha jätsid ja praegu luksuslimusiinides kihutavad Kanada asfaltteedel? Või need, kes vaevlesid söekaevandustes ja raielankidel Kaug-Põhjas? Need, kes rüüpasid põhjani kannatustekarrika ja siiski ei murdunud — nagu näiteks mina, Vello ja Aleksander.

Erka aga ütles halastamatu tõe: Mida te endast õige mõtlete! Kannatasite, see on muidugi õige. Märtrioreooli ei kavatse teilt keegi võtta. Kuid, kallid rahvuskaslased, mõtelge ise! Teiesugused riiki juhtimas — eks ole see riigi laostamine! Mõtlen muidugi riiki, kus kehtivad vaba majandusliku võistluse seadused. Teie nimetate neid kapitalismi džungli-seadusteks. Olgu kuidas on, kuid nad eksisteerivad. Teie tunnete nende olemust halvasti. Olete harjunud elama nagu linnukesed kommunistlikus paradiisiaias. Räägime ausalt! Mida teie oskate? Oskate targutada, unistada ja riigi peale loota. Kroonu mõtleb teie eest! Ei ole teil hirmu, mis tagumiku maast lahti kergitaks, pea ja käed tööle paneks. Hirm laostumise ees, mure töökoha säilitamise pärast — eks ole need teile tundmatud! Meil Kanadas on teisiti. Iga tööstur, farmer, riigiametnik teab, et on valida ainult jõukuse ja laostumise, võidu ja kaotuse vahel. Nii, nagu ütlesid Rebase pataljoni poisid: Kas käsi kullas või tagumik mul-las! Kolmandat võimalust ei ole. See on meid karastanud. Teil seda karastust ei ole. Milleks te üldse kõlbate? Kanalisatsioonitöölisteks, kelneriteks, kojameesteks — seda küll! Traktoril ja treipingi taga kah ehk kuidagi! Jaamaülema amet — see on juba palju!

On see siis õiglane?

Loomulikult, kinnitas Erka. Nõrgad ja hädised surub elu tagaplaanile. Meenutagem Oppelni piiramisrõngast! Rebased hiilisid vabadesse, jänesed jäid lõksu.

Paraku oli see tõsi. Kuid siiski... Kas ei olnud see sõprade reetmine, kui Erka öösel deserteeris?

Reetmine? Igaühele on mõistus antud. Kõik teadsid, et sõda on kaotatud. Kõik teadsid, et bolševikud ei mõista nalja ja et neil on kümnekordne ülekaal. Ja siiski — jooksimine nagu lambakari vene tankide eest! Kuhu?

Ütelgu Erka, kas kõik väliseestlased on säärased südametud, arukad ja kalkuleerijad? Kas nad on täiesti minetanud ühtekuuluvustunde? Kas neil ei leidu kübetki südamesoojust kannatanud rahvuskaslastele?

Milleks üldistada? Erka, vaba maailma kodanik, avaldas oma isikliku arvamus. Igaühel on absoluutne vabadus. Üks saab pakke, teine

palub jumalat. Jumal aga on kaugel ja pakkide saatmist pidurdavad tollitariifid.

Kas Erka on sugulastele pakke saatnud?

Ei ole. Erka sugulased on rumalad ja uhked, ei vajavat almuseid. Uhkustagu siis edasi!

— — — — —

«Minul aga kipitas veel üks küsimus,» ütles Otstavel. «Ütelgu Erka, vana sõber ja lahingukaaslane — on ju õige, et eesti rahvas on palju kannatanud? On see mõeldav, et tulevad kokku Kanada eestlased ja teevad korjanduse? Ehk leidub mõni maaliline paigake kuskil järve kaldal, mis meenutab kodumaa loodust. Ütleme, et seal on kasesalu, nurmenukud... võib-olla isegi lepavõsa ja roigasaed. Püstitage sinna ausammas! Ausammas meile, hädavarestele! Graniidist, marmorist, pronksist — ükstapuha! Peaasi, et on ausammas! Ausammas eesti mehe märtrikannatustele! Mina isiklikult vajan sellist ausammast! Minul on siis moraalselt kerge.

Erka vastas: see on kahtlane lugu. Mõni mees ehk ohverdab dollari-kese, teine saadab kuradile. Temal isiklikult olevat igat sorti korjandustest kõrini.

Kas isegi ausamba jaoks?

Jah, ka ausamba jaoks.

Ah siis niimoodi on lood!

Mina, Voldemar Otstavel, ronisin siis laua otsa. Ühe kinga konts seenetaldrikul, teine jalg viinapudelite vahel. Vaadake ja imetlege! Ajasin püksid maha, trussikud samuti. Ärge püüdke mind takistada! Sest mina, Voldemar Otstavel... oma karvaste kintsudega ja roosa tagumikuga, olengi ausammas!

Kutsuge kohale korrespondendid ja fotograafid! Ausammas avati...

Vägev ja enneolematu ausammas! Mitte graniidist ja marmorist, vaid lihast ja verest!

Eesti mehele ja tema kannatustele...

Kuulsatele diviisidele «Leibstandarte», «Reich» ja «Totenkopf»... Surnupealuu-sõduritele... Obersturmbannführer Alfons Rebasele isiklikult...

Eestlaste ühtekuuluvustundele... Tarkadele ja tugevatele, kes Kana-das elavad.

Ühe tõsise eesti mehe ideaalidele, mis osutusid seebimulliks.

Helgale ja teistele väikekoodanlastele, pika rubla himustajatele.

Minu sõbrad — need ideaalideta lakardid, kes roogasid õgisid — need aplodeerisid! Mõirgasid täiest kõrist... Elagu ausammas! Hip-hip-hurraa! Laulsid ühe vägeva laulu... Wenn wir, Soldaten... Meil fүү-rikeri on doktor Mäe... O du schöner Westerland... Lasin ühe vägeva kärtsu peeru. Erka naeris end hingetuks... Kui juba mürgel, siis mürgel lõpuni! Mulle ulatati viinaklaas. Jõin püstijalu, palja tagumikuga. Viinaklaasi viskasin vastu seina kildudeks. Ärgu ma viina narrigu, manitses Vello. Viin on vanem kui meie kõik kokku. Kerigu ta kuradile! Niisugusel traagilisel hetkel nutab tema viinaklaasi taga! Tõmbasin püksid taas üles ja ausammast enam ei olnud. Ega saagi olema... Pidus jät-kus ilma ausambata. Laulsime ja trallitasime... meie, vanad surnupealu-sõdurid! Kunagi ägas Euroopa meie rautatud saabaste all! Ajalugu heitis meid prügikasti... See tähendab, Erka-taolised ujusid pinnale.

Ärgem nukrutsegem, sõbrad! Viina on — tähendab, võib elada! Erka kahetses, et seda vägevast ausammast ei pildistatud. Küll passiks ta toredasti perekonna fotoalbumisse! Mehine mälestus kodumaast! — Ära ilasta kodumaad! moraalitses Vello. Mis tead sina, sitavares, kodumaast! — Bolševike käsilane, püksteta kommunismiehitaja! Sinu oma silma all avati ausammas. Just niisugust ausammast te väärите! Vello ähvardas, et tinutab Erkale vastu lõugu... Mina hakkasin neid lepitama. Ärge riielge, kallid relvavennad! Lepitasin ja lepitasin, kuni Helga koju jõudis.

See oli kurb finaal. Tuba oli täis viina- ja oksehaisu, laeni täiz suitsetatud. Vaip oli reostatud. Helga kallid import-laudlina — kaks musta kontsajälge, veiniplekid, sigaretituhk, klaasikillud! Helga luksatas nõrdimusest... Ei, ta ei minestanud. Ta taipas otsekohe. — Volli, ma tahan, et see joodikute kamp minu majast jalamaid lahkuks! — Need on minu sõjakaaslased, lalisesin vastuseks. Kas sa kuuled. Volli! Mina ei mõista nalja! Erka hakkas Helgat autoostu puhul õnnitlema. Helga nimetas teda totataks. Ärgu Helga unustagu, et Erka on Briti Rahvaste Ühenduse kodanik! — Marss ukse taha! kamandas Helga. See on minu maja! Mantel ja kaabu visati talle takka iärele. Helga märatses nagu tuulispask. Ta lubas kutsuda miilitsa... Minu sõbrad, vanad soomusgrenaderid, visati tänavale! — Helga, ma tahan sinuga rääkida! Sa kohtlesid minu sõbru taktitudetult! — Poole tunni jooksul olgu tuba õhutatud, okse ja klaasikillud koristatud! — Ma lähen koos sõpradega! — Eks sa mine! turtsus Helga. Vaatame, kui kaugele sa lähed!

Lahkusin demonstratiivselt... Sõbrad ootasid mind tänaval. Jõudsimine kuidagiviisi jaama... Sõbrad istusid rongile, meie Erkaga iäime perroonile kakerdamas. — Jah. Vollikene, sinu elutee ei ole just roosiline! ironiseeris Erka. Ära mõnita õnnetut inimest! Üldiselt aga — kerige kõik kuradile! Mulle pole kedagi vaia, isegi Helgat mitte! Laulame. Erka! Elu, see võib lõrri minna! Hoidsime plangust kinni ja mõirgasime... Meie hääled harmoneerusid oivaliselt! Kivimäe koerad hakkasid haukuma... Miilitsaautoski löime laulu lahti! Meile näidati kumminuia. Erka praalis, et võmm pistku see omale peesse! Korrapidaia ruumis ladus Erka oma dokumendid lauale. Briti Rahvaste Ühenduse kodanik! Ega siis midagi... Telliti takso ja Erka sõidutati hotelli. Mina, Volde-
mar Otsstavel, tavaline eksinud Nõukogude kodanik — minu jaoks leidis teine hotell! Siin ma nüüd olen oma pattu kahetsemas... Kümneks päevaks on peavari hooletu. Mis saab üheteistkümnendal — vastake mulle, seltsimehed-kaaskannatajad! Nüüd te teate minu elulugu. Andke mulle hüva nõu! Mida teha ja kuhu minna?»

Ohakas arvas, et leppigu ta Helgaga ära. Perekond on ühiskonna algrakuke, seda ei tohi lõhkuda! Kõik võib lõppeda õnnelikult. Miks ei peaks nad lapsi saama? Vaja ainult kannatust.

Roone ütles:

«Mina ei läheks Helga juurde. Ma ei ole kalts, kurat võtku! Minul lahenes kõik lihtsamini. Elasin ühiselamus ja noorikul oli toapugerik, seegi keldrikorruusel. Kiratsesime ja virolesime, kuni korteri välja teenisime. Just nimelt teenisime... Mõni viletsam mees oleks ammu töödejuhataja-ameti maha pannud. Mina pidasin lõpuni vastu, elamispinna-järjekord kohustas! Noorik on mul priima, ämm samuti... Tore mutike, ei ütle ta kohta ühtegi santi sõna! Mina olen perekonna pea, tõin nad keldrist mugavustega korterisse. Rikka naise kojameest ei saa minust iialgi!»

«Teil on hea rääkida,» arvas Otstavel. «Asetage ennast minu olukorda!»

«Ega teie üksinda kannatanud! Millele te loodate? Erka teile pakke ei saada. Pangakontot teile välismaal ei avata. Ausamba avasite endale ise, Erkal nüüd Kanadas hea lõksutada. Teie kaotasite midagi rohkemat kui kaksteist aastat — kaotasite inimväärikuse! Emigrantide ajalehemeestele tänuväärt materjal, nemad juba ei jäta seda kasutamata! Et vaadake kõik, milleni laskus üks tõsine eesti mees! Kaastunnet — seda ärge oodake! Ei Helgalt, Kivimäe väikekodanlastelt, rääkimata emigrantidest... Oma isikutragöödia võite korstnasse kirjutada! — Teile anti kümme päeva mõtlemisaega, elada on veel palju aastaid. Tulge minu juurde, hakake krohvima! Otsin krohvijaid tikutulega... Peame koos nõu, mis saab edasi. Elamispinna saate ühiselamusse. Võtate naise... see tähendab, naise ilma elamispinna, saate omaette toa.»

«Sind ei jõua lihtsalt ära imetleda!» ütlesin Roonele. «Õndsad on need, kellele ametiühingutöö on pähe hakanud... kes puhtast südamest usuvad, et elamispinna-järjekorda saab võrrelda miinipildujatulega! — Seltsimees Otstavel, minge tõesti Roone juurde krohvima! Päästke ta kvartalipreemia! — Muide, Helga soovitus dispanseri suhtes ei ole laita! Saaksite tõendi... Muide, mina läheksin veelgi kaugemale. Püstitaksin endale individuaal-ausamba. Helga rabarberipöösaste vahele või aianduskruundile — ükstapuha! Aluse valaksin betoonist ja vooderdaksin glasuur-ahjupottidega... Sest positiivseid nõuandeid kuulates on mul alati kange tahtmine risti vastupidi toimida.»

Ohakas, taibukas inimene, arvas, et küllap Toonesep teeb kohatut nalja.

Sest kuidas toimiks Ohakas Otstaveli asemel?

Kuidas toimiks Roone Otstaveli asemel?

Mida teeksin mina Otstaveli asemel?

Vaevalt, et kümme päeva siin mingit selgust toob.

Mis puutub kartulitesse, siis neid me puhastasime mehemoodi. Päästisime inimtoiduse riiknemisohust. Ikka nii, et mädakartulid eraldi hunnikusse ja pärast ämbriga välja. Laohoidjagi ütles: tublid mehed! Mõistlik papi, varustas meid sigarettidega.

Kartuliidude murdmine on ju ütlemata lihtne töö!

Mida teha Otstaveli asemel — see küsimus jäigi lahendamata.

ON JÄÄNUD KUUS PÄEVA

Kui esimest nelja mõtlemispäeva tagantjärele meenutada, siis on neil midagi ühist puhkusega. Kõigepealt see, et puudus tavaline närvipinge. Puudus muretsemine ekskavaatorite, isekallutajate, palgafondi, eelarvete, töökinnaste, meeste töömeeleolu, aruannete, joodikute ja tuhande muu asja pärast. Muretsemise asemel mudisin kartulimügarikke ja jälgin Otstaveli elukäiku. Tegin nagu avastuse: peale töömurede on maailmas muidki muresid, sügavamaid ja keerukamaid kui minu isiklikud ehitajamured. See oli viienda mõtlemispäeva varahommikul.

Kõik oli alles vaikne, kambritäis mehi magas hommikuund. Tundsin, et küljed on kõvast asemest valusaks jäänud. On vist kõige õigem hakata kokkuvõtteid tegema.

Tänaseni uskusin puhtast südamest, et olen elanud väärtuslikku elu.

Olen õppinud ja töötanud, mitu hoonet valmis ehitanud. Tõsi küll, vähem kui Roone, sest temal on eluaastaid märksa rohkem. See on mehine töö, parem kui arvete sorteerimine. Minul ei ole kasutamata hingeresursse — selliseid, mis sunniksid kirjutama romaani, välja mõtlema idealseid kangelasi. Minu kangelased on tavalised müürimehed ja torulukksepad. Süda võiks jääda rahule. See ei ole tardunud, absoluutne rahu. Tekib pinnavirvendus, rahulolematus, soov midagi paremini teha. Tahad millestki kõrgemale tõusta, kellelegi tõtt näkku öelda, millegi üle järele mõtelda. Viie päeva pärast olen taas objektil, teen tasa selle, mis jäi vahepeal tegemata. Klaarin vahekorrad automaatikamonteerijatega, koostan materjalide aruande. Kõik läheb tavalist head rada.

Voldemar Otstavel, keerulise minevikuga mees, kust võttis ta õiguse otsustada minu ja Roone ellusuhtumise üle? See on ebameeldiv nagu iseenese vaatamine kõverpeeglist. Otstaveli hinnangutes ei puudu tõetera — just see ongi kõige halvem. Vaata, Jaak Toonesep, imetle isennast! Kõrvuta oma hingehädasid tõeliste hädadega!

Oletame, et tõelised hingehädad on vajalikud isiksuse õilistamiseks, ent kust neid võtta? Siin nad on: kärbitud kvartalipremia, Pajumaa irisemine, tobedad eeskirjad, viis päeva tunamullusest puhkusest, mis jäid kasutamata. Nende kohta ütles Pajumaa: kui sul vahel pärast pummeldamist pea valutab, võid karistamatult koju magama jääda. See oli vilets lohutus, sest kumiseva peaga ma niikuinii tööle ei läheks. Pajumaa, heasüdamlik vanamees, andestaks selle kindlasti.

Hommik oli sombune, seinal puudus tavaline päikeselaik. See ilmub hommikuti, veidi enne äratust. Meri oli hall ja udu varjas vaatevälja. Mulle meenusid tugimüürid teljel B-B. Kas Tammaru teab, et projekteerijad otsustasid nende asetust muuta? Või pani ta mehed vundamendikannusid betoneerima? Kui pani, siis tuleb pärast kõik maha lammutada. Kuidas teda hoiatada? Kui kirjutaksin õige vanglaülemale avalduse, et ta lubaks mind kontorisse helistada. Paberi ja pliiatsi saaksin korrapidajalt. Päästaksin inimeste töövilja... Roone tõusis koikust ja tõmbas püksid jalga. Istus siis Ohaka nari servale. Mulle meenus, et Ohakas pidi täna vabanema.

«Tead, kallid mees,» ütles Roone Ohakale. «Ehitusvalitsuse leiad sa kergesti üles. Lähed teisele korrusele ja keerad vasakule... Koridori lõpus on Pajumaa kabinet. Pajumaa on suur, tugev vanapoolne mees palja pealaega. Lähed ta juurde ja ütled, et Roone saatis... Nüüd tuleb kõige tähtsam! Paber ja pliiats kuluksid praegu marjaks ära! — Pole midagi parata, katsu nimekiri pähe õppida! Kõigepealt: kakssada meetrit kaablit ASB, kolm korda sada viiskümmend...»

«Kakssada meetrit kaablit ASB, kolm korda sada viiskümmend,» kordas Ohakas.

«Edasi: viiskümmend hermeetilist plafooni, sada kuulvalgustit koos kuplitega, läbimõõt kolmsada viiskümmend...»

Ohakale jäi see meelde.

«Edasi: kolm ventilaatorit MZ, kaheksa Ludlo siibrit, läbimõõt viiskümmend, kuussada ruutmeetrit linoleumi ja kakssada ruutmeetrit glasuurplaate, soovitav import, viissada meetrit telefonijuhet TRVK, kakskümmend import-klosetipotti koos armatuuri ja loputuskastidega...»

«Palun korrake seda nimekirja!» ohkas Ohakas.

Roone kordas. Lõpuks jäi seegi Ohakale meelde.

«Hea, et mulle meenus!» hüüdis Roone. «Neli tsentrifugaalpumpa

2-K-6 ühes elektrimootorige A-42-2, 4,5 kilovatti, kaks manomeetrit ja nurktermomeeter!»

«Pea kinni!» katkestasin ma Roonet. «Sa koormad Ohaka mälu üle. Minulgi on mõningad vajadused!»

«Sa peaksid kasutama Otstaveli abi.»

Otstavel vabaneb alles kolme päeva pärast, siis on hilja. Materjalide juulikuu-vajadust nõutakse juba homme. Katsugu Roone oma nimekirja kärpida!

«Ei tule kõne allagi! See on miinimumprogramm... Adolf, kui sa oled tõeline sõber, siis veel paar asjakest! Pidagu Pajumaa meeles, et graafiku järgi kuulub «Belaruss» alates tänasest päevast minule. Ärgu ta uskugu Roosla nutulaulu! Pajumaa kas annab mulle «Belarussi» või ta hakitakse ministeeriumis kotletiks!»

Minu sõbral Edgaril on vist mõned kruvid lahti põrunud! Mingu Pajumaa masinalaenutusbaasi ja tutvugu graafikuga! «Belaruss» peab minu objektil kanalisatsioonitrassi kaevama.

«See graafik on aegunud!» öiendas Roone. «Minu objekti kohta on ministeeriumi kolleegiumi otsus ja Frolovi isiklik korraldus.»

«Seltsimees Ohakas, ärge võtke Roone juttu puhta kullana! Roone ei ole ideaalne romaanikangelane. Ta ei arvesta jaoskonna huvisid tervikuna. Pidagu Pajumaa meeles: «Belaruss» või ränk peapesu rajoonikomitees!»

Ohakas oli kimbatuses.

«Ehk lepiksite siiski omavahel kokku! Ma tõesti ei tea... ma aitan teid meelsasti, kuid ei oska otsustada, kummal on õigus.»

Küllap Pajumaa annab Roonele õiguse. Ei ole kedagi, kes seisaks minu eest. Töödejuhataja, selle asemel et oma objekti huvisid kaitsta, korjab pargimurult konisid.

Unised mehed kohmitsesid naride juures. Täna on Otstaveli kord kambrit koristada. Tõsine eesti mees võttis luua ja piserdas põrandale vett, rahulikult ja kiirustamata. Vangil ei ole kiiret. Läksin talle appi paraskit välja viima.

«Teate, Toonesep,» ütles Otstavel. «Peaksin vist siiski Helgaga ära leppima. Lapsendagu ta kas või kümme orbu! Helga ei ole pika vihaga. Kuhu ma ikka lähen! Sest ausalt öelda — kogu see orgia oli minu poolt suur sigadus.»

Mulle tundus kummalisena, et Otstavel ei tohi oma naise elamispinnal orgiat korraldada. Mida ta siis üldse tohib?

Tühja paraskiga tagasi tulles nägin koridoris Juurikat. Vanglaülem uuris ta passi ja pitseritega propuskit. Mind ja Roonet kutsuti korrapidaja ruumi.

Juurikas takseeris meie habetunud lõugu tigeda muigega. Ta ei pidanud meid tervituse vääriliseks.

Korrapidaja-leitnant luges Juurikale ette umbes järgmise epistli:

Kõigepealt: vahialused Toonesep ja Roone kannavad kümnepäevast administratiivkaristust ja nende koht on vanglas. Temale, leitnant Sidorovile, on lihtsalt arusaamatu, et ehitusorganisatsioonid ei suuda oma puuduvaid töötajaid asendada. Ehitusminister ja ühiskondliku korra kaitse minister kauplevad omavahel kahe töödejuhataja pärast! Olgu kuidas on, kuid tema täidab korraldust. Juurikas vastutab isiklikult

nende kahe joodiku eest. Igal õhtul kell kaheksateist null-null annab ta nad vangla korrapidajale üle. Kui nad ilmuvad ebakaines olekus, kas või kerge öllelõhnaga, karistatakse Juurikat. See on tõsine hoiatus! Vangla administratsioon arvestas seda, et vahialused käitused korralikult, ja kartulilao juhataja jäi nendega rahule. Niisiis, kell kaheksateist null-null! On see arusaadav?

«Arusaadav!» kinnitas Juurikas.

Raske raudvärav avanes, Juurikas pistis propuski taskusse ja me marssisime tänavale. Raha meil ei olnud. Juurikas luges oma kopikad kokku ja ostis kolm trammipiletit.

«Eks sa siis räägi midagi!» ütlesin ma sõnatult kõndivale Juurikale.

«Tõsi jah, Juurikas, sa võiksid mulle oma kaabu laenata! Nudipeega nagu imelik kõndida!»

Pole Roonel häda midagi, urises Juurikas.

«Ära vigurda, Juurikas! Justkui elukutseline vangivalvur!»

Lõpuks hakkas Juurikas siiski rääkima:

Ta on elus mõndagi näinud, kuid niisugust sigadust kohtab ta esmakordselt. Oleks veel, et kümneaastased koolijütsid! Töödejuhatajad, kes põgenevad töökäskude eest vanglamüüride vahele! Niisugustele anti inseneridiplom, niisugused valiti ametiühingukomiteesse!

«Pea kinni, Juurikas!» sõnasin mina. «Vanglasse ei minda vabatahtlikult! Mõtlesime, et lahutame veidi meelt . . . ja pühapäeval oleksime töökäsud lõpetanud. Tegime restoranis ühe väikese laulu, ja oligi kõik! Või oled ehk sina see mees, kes viinaklaasi juures ei laula?»

«See oli pöörane esmaspäev!» tunnistas Juurikas. «Iga kümne minuti tagant helises telefon. Kuidas on palgapäevaga? Kas täna palka makstakse? — Töökäsud on lõpetamata ja töödejuhatajad kadunud! — Aga homme? — Ka homme ei maksta! Varsti oli Pajumaa kabinet vihaseid mehi täis. Olgu olla, töömees ei mõista nalja! Toiduraha kõigil otsas, üür ja elekter maksmata! Pajumaa pobises, et kas meestel siis sugugi säästusid ei ole? — Sulidel on suured säästud, meie elame peost suhu! Mõned lõuamehed praalisid, et toovad naised-lapsed kontorisse. Pajumaa katku neile lõunalaud! — Kust see Pajumaagi raha võtab? Mehed ähvardasid töö seisma jätta. Et mitte üks kelluklõbin, kuni palk pole välja makstud! Pajumaa ettekandega Frolovi juurde, see aga rebis ettekande puruks. Pärast palgapäeva viinapühad, nüüd nutate leivaraha pärast! Keda te lolliks peate! Pajumaa vastutab isiklikult mistahes korralageduse eest! Vanamehel peaaegu pisarad kurgus . . . Kus on minu kallid töödejuhatajad? Helistas küll kiirabijaama, küll haiglatesse . . .»

«Kas palgad on tänaseni välja maksmata?» huvitus Roone.

«See veel puuduks! Pajumaa tuhnis teie sahtlites, kuni leidis need teatud paberilipakad. Töödejuhataja kondikava! Tuli siis minu juurde ja lukustas ukse. Istus laua taha, vaatas lakke ja dikteeris: Jürile sada kolmkümmend rubla ja seitseteist kopikat, Jaanile üheksakümmend üheksa rubla ja kakskümmend kopikat . . . Ja nii ikka edasi, kuni palga-leht sai valmis. Esimest ja viimast korda elus tõusis minu käsi selleks sigaduseks . . . fiktiivsete numbrite kirjutamiseks! Pajumaa lubas oma peaga vastutada . . . Eks ta siis vastutagu! Eks vaatame, kuidas teie omad vekslid lunastate!»

Roone lubas, et tänase päeva jooksul on kõik fiktiivsed summad töö-

käskudega kaetud. Tema sõna selle peale! Ega need numbrid olegi fiktiivsed, mis sellest, et laest võetud! Pajumaa on vana ehitaja, küllap ta teab, kuidas Jüri või Jaani tööd hinnata.

«Kuidas jääb materjalide aruandega?» küsis Juurikas.

«Õhtuks teeme valmis,» lubas Roone.

Juurikas jäi sellega enam-vähem rahule. Tolmusel eeslinna põiktänaval, kus üle plangu juba selgesti paistis segusõlme tornkraana, ütles ta päris sõbralikult:

«Teil oli õnne, poisid! Tänage Frolovi, et ta teid välja kauples! Sest praegu on teoksil uus seadus pishuligaanide kohta. Frolov rääkis ministriga kui endine rindemees rindemehega. See olevat igatahes viimane kord... Aitab naljast, seltsimehed! — Vabariikliku komitee poolt ootavad teid teised vitsad. Et kuidas me töölisi kasvatame, kui ametiühingute gelased huligaanitsevad! Ammust ajast teada, et ehitajad on neil pinnuks silmas... Andsite tädiketele kondi hammaste vahele, eks neil nüüd hea jurada!»

Roone nähvas talle vastuseks:

«Hea küll, Juurikas, aitab sellest jutust! Ise tegime ja ise vastutame! Sa võiksid meid kõigepealt objektile konvoeerida. Eks töömehedki igatsevad töödejuhatajat näha.»

«Ei tule kõne allagi!» ütles Juurikas järsult. «Kõigepealt töökäsed ja materjalide aruanne.»

Sedamoodi, jah, et kõigepealt dokumendid ja alles siis kõik muu...

— — — — —

Pärast lõunat lubas Juurikas meid siiski objektile.

Tammaru mehed ei olnud veel tugimüüridega alustanud, nad kleepisid katuslae ruberoidkatet. Hea seegi! Ekskavaator kükitas kraaviperivel ilma juhita ja isekallutajateta. Hammasratas olevat katki. Varustaja pidi sõitma Minskisse uut hammasratast muretsema. Läksin maalreid inspekterima. Nägin vaid pukke, pintsleid ja tühje värvipotte.

Leidsin maalrid kõigiplokist. Muidugi, eile oli ju palgapäev! Isegi noorikutel olid keeled pehmed.

«Seltsimees Toonesep, võtke üks lõuatäis!» pakkus vana Künnapas.

«Keri kuradile!» mühatasin mina. «Kas trepikojad on pahteldatud?»

Kes neid pidi pahteldama, kui kitimasinal on mootor läbi põlenud.

«Miks te Pajumaale ette ei kandnud?»

«Ei tule Pajumaa meile kitimasinat remontima! Elektrikut on vaja.»

Tean isegi, et elektrikut on vaja. Kõrgesaarele pakuti kolhoosi karjalauda siseinstallatsiooni — kaks rubla töötund! Sõitiski siis maale põllumajandust arendama. Objektile pole teda nädal aega nähtud.

«Kas teil, mehed, põrmugi häbi ei ole! Kaks päeva pole te lillegi liigutanud, isegi radiaatorid roostest puhastamata!»

Küllap nad puhastaksid, kuid laos ei ole terasharju. Ei ole ka liivapaberit.

«Miks te, nooriku, aknaid ei pese? Selle asemel, et meestega tipsutada...»

«Kaltsud on otsas! Torumehed keerasid vee kinni!»

«Aga kuidas on viinaga? Või on seegi otsas? Hakkaksite siis ehk tööle?»

«Vasja läks just järele,» tunnistas Künnapas.

«Teate, mehed,» kõrgendasin ma häält. «See, et minuga juhtus teatud apardus, ei anna teile õigust mulle näkku itsitada! Vesi on otsas ja

kaltsud on otsas! Olgu see viimane kord! Pidage meeles: kui te homme tööle ei hakka, siis töökäsku mitte ruutmeetritki krohviparandusi, mitte ühtegi tonni ehitusprahi väljakandmist! — Seesama kehtib ka daamide kohta. Hakkate elama riiklikest tükitööhinnetest. See paneb teid mõtlema, eks ole!»

Jätsin võõbad sinnapaika ja tulin tulema. Vahialuse nudipea — see ei andnud mu sõnadele erilist kaalu.

Noorikud jäid arutlema: Toonesepal on ütlemata poose soeng.

— — — — —
Kas jälle vana tuttav kibestus?

Muidugi, miks mitte! Septikusüvendi ääres lõsuv ekskavaator, pehme keelega võõbad, praagatanud kitimasin — et seegi pidi läbi kõrbema! Oleks viimane aeg hakata administratiivplokis ventilatsioonitorustikku monteerima. Süsteemide tööjoonised ja tellimiskirja andsin tootmisbaasi juba talvel, tänaseni pole veel pulgakestki saanud. Oleks vaja vitriiniklaasi ja oksooli. Oleks vaja vibroaluseid, ventilaatoreid, framuugisuluseid. Oleks vaja töökindaid. Müürimehed nõuavad kellusid. Sadat asja oleks vaja. Ehitusvalitsuse ladu on nagu vaestemaja, tootmisbaas poeb oma heade rahaliste näitajate varju. Oleks vaja kummikaablit ja rüüstoru, kandelampe ja pakettlüliteid.

Vaja tegutseda operatiivselt, õpetab Frolov. Võtsingi siis hargilt telefonitoru ja valisin Frolovi numbri.

Telefoniga ühendust saada, seegi on õnneasi! Seekord siiski vedas.

«Kas teie olete ehitusvalitsuse juhataja Frolov?» küsisin ma häält moonutades. «Teiega räägib ühiskondlik inspektor Tühmas... linnakomiteest, kui see teid huvitab. Koostan parajasti ettekannet Keskkomiteele... Meie siin, linnakomitees, ei ole rahul tööde käiguga kaubabaasi objektile... Ei, ei, ärge pugege ministeeriumi varju!... Jah, ma tean, et töödejuhatajatega juhtus äpardus... See on nii-öelda distsiplinaarküsimus... Millal hakkab tootmisbaas valmistama ventilatsioonisüsteeme? Miks varustajad ei muretse ventilaatoreid? Miks ei ole laos pakettlüliteid?... Seltsimees Frolov, teie ei ole ilmselt kursis oma laoseisudega! Olete te üldse kontrollinud oma varustajate tööd?... Seltsimees Frolov, see vastus mind ei rahulda! Laos ei ole isegi töökindaid ja kellusid! Seltsimees Frolov, kas te üldse teate, mida tähendab kaubakäive? Meie siin, linnakomitees, oleme tõsiselt mures... Jah, ma palun teid kui endist rindevõitlejat, võtke see objekt oma isikliku šefluse alla!... Ei, ma ei nõua teilt kirjalikku ettekannet. Mina kui linnakomitee aktivist arvan, et inimest tuleb usaldada... Niisiis, kontrollige oma tootmisbaaside tööd! Võib-olla tuleb isegi mõned töötajad vallandada. Need, keda ei huvita toodangu nomenklatuur... Jah, muidugi, see on raske otsus, kuid asja huvides... Niisiis, ootame teilt tegusid. Peaasi on operatiivsus! Teie kui endine ohvitser teate seda. Soovin teile edu, seltsimees Frolov!»

Niisiis, see jutt on räägitud. Ehk hakkavad nad nüüd ventilatsioonisüsteemi tegema!

Tammarul, minu ammusel brigadiril, jätkus bituumenit, ruberoidi, küttepuid. Segu saadi segusõlmest ilma tellimiskirjata. Tammaru rebis tsemendikoti küljest lipaka ja kirjutas sellele: «Käesolevaga tõendan, et olen kaubabaasi objektile vastu võtnud 7 kanti tsemendisegu ja 2 kanti betooni mark 100. Seltsimees Toonesep vormistab pärast ära.» Müürimehed said tööle hakata.

Maalritele Tammaru hammas peale ei hakanud. Brigadir ei olevat volitatud neid korrale kutsuma; vaadaku parem, kuidas müürimeestega toime tuleb. Nemad tunnustavad ainult töödejuhataja autoriteeti...

Naeratasin hapult, mõeldes oma autoriteedile.

«Ei olnud minu võimuses neid korrale kutsuda,» tunnistas Tammaru vastumeelselt. «Sõna ütlesin, kümme sain vastu. Et Toonesep pole neid kunagi keelanud sünnipäevi pühitsemast... Plikakestel suitsud suus... käskisid mind seenele sõita. Et mis ma, vanamees, kobisen! Mis siis minagi... Eks te pitspallitage edasi, vaatame, mis laulu te palgapäeval laulate? — Meie finantsasjade eest hoolitseb seltsimees Toonesep isiklikult! Sedamoodi... Ütlesin, et ei hakka Toonesep teile palka joonistama... — Toonesepal kõrgem haridus, küllap tema teab paremini! Pooliku haridusega brigadir ärgu toppigu oma nina palgapoliitikasse.»

Vana hea Tammaru oli üpris kibestunud.

«Ära sellepärast muretse!» püüdsin teda lohutada. «Plikad on ära helitatud. See on osalt minu süü. Nüüd ei aita muu, kui tuleb neid veidi rublaga pigistada.»

«Muide, Ojasalu andis lahkumisavalduse,» meenus Tammarule. «Ütles, et läheb tehasesse valvelukksepaks. Süda ei kannatavat välja seda ehitajate korralagedust. Rääkisin ja meelitasin kuidas oskasin. Tahtis siis ametiühingukomitee esimehega veidi mehejuttu puhuda...»

«Noh, ja mis sina ütlesid?»

«Mis mul ütelda!» kohmas Tammaru. «Ütlesin, et esimees sai kümme päeva. Valetada ei tahtnud.»

Kurb tunne tuli südamesse,» jätkas vana Tammaru. «Aasta alguses olime kanged mehed, seadsime kokku ilmatu vägeva protokoli... Kohustume töötama praagita, kasutame ära iga minuti, unustame viinapudeli. Tööluusidele teeme lühikese lõpu. Hakkame õppima öhtukoolis... Hakkame elama ja töötama kommunistlikult. Mehed kinnitasid oma allkirjadega... Noh, ja nüüd? Keerutasime natuke lora kokku. Tegime ilusaid sõnu. Vaim oli valmis... Ojasalust on kahju. Olime koos Tehumardi öölähingus. Selliseid kangeid mehi tehakse harva.»

«Proovime veel rääkida, ehk võtab avalduse tagasi.»

«Et su närv küll nii nigelaks osutus!» torises Tammaru seepeale.

Jutustasin Tammarule lühidalt kogu Otstaveli loo.

«Mina sain natuke targemaks,» ütlesin lõpetuseks. «Kuid üks mõte jäi vaevama. Seesama Otstavel oma isikutragöödiaga — kas sulle ei tundu, et ta väärrib rohkemat kui elamispinda rikka naise armust?»

Tammaru ei osanud talle midagi paremat pakkuda.

«Tead, Tammaru, kui kutsuksime selle vana laagrihundi sinu brigadi! Niisuguseid on meil ennegi. Pakuksime talle veidi südamesoojust. Töö raviks hingehaavad. Laob müüri, ja ongi tal ausammas...»

... Või ei mahu su südamesse, et eliitbrigaadis töötab vana ss-lane? Mees, kes seisib su koduteel põigiti ees, kes sind kuulipildujavalanguga kostitas?»

«Eks ta ole,» nõustus Tammaru. «Põrutas mulle kuuli kopsu, ja nüüd nõuab südamesoojust.»

Mõteltu Tammaru sellele, et sõjast on möödunud kakskümmend aastat. Isikukultuse-aastad hakkavad ununema. Nüüd on ehitajate aeg.

«Eks tulgu ja ehitagu! Töötagu oma süda soojaks!»

«Niisiis, Tammaru, sina ei suuda minu kümne mõtlemispäeva tuuma tabada! Kuidas sulle seletada? Neli meest kohtusid vanglas. Igaühel neist puudus midagi, et olla õnnelik. Puudus hingeline tasakaal. Sinul

on seda ülearu. Loovuta seda neile, kellel kontuurid on ähmastunud! Siis räägime edasi sinu kommunistliku töö brigaadist.»

«Tööd mul on, seda võin pakkuda,» vastas Tammaru. «Ei ole kahju heast sõnastki. Siis, kui mees seda vajab. Kõigest muust peab inimene ise üle saama.»

Mina ei tunne seda sinu Otstavelit,» jätkas ta. «Kardan, et ta nõuab liiga palju... Võib-olla väärivad minugi kannatused rohkemat? Ojasalu omad samuti. Punatähe orden anti, kõik muu tuli endal välja higistada.»

— — — — —
Õhtul oli Roone erakordselt sõnakehv.

Mitte sellepärast, et objektile oleks midagi viltu. Töömehed Roonet alt ei vedanud, vähemalt seekord mitte. Raamatupidamise noorikud aitasid tal materjalide aruannet klapitada. Juurikaski, kui ta meid öökorterisse konvoeeris, oli päris talutavas tujus.

«See tobu seal,» näitas Roone Otstavelile, kes laua ääres meestega doominot mängis, «ütles eile kogemata tõe välja. Mäletad ehk — siis, kui ta Helga südant püüdis võita. Naise armastus ja kannatlikkus on kandnud rahvaid läbi sajandite... Ära rüvetas kuldse tõe! Kordas seda, mida keegi õilis mees oli raamatusse raiunud. Mida teab ta üldse naistest? Isegi Ohakas oma lihtsameelsuses teab rohkem...»

Mõtles, Jaak,» jätkas Roone, «minu noorik küsis end töölt vabaks ja tuli objektile. Oli turult tomateid ostnud, kuus rubla kilogramm! Kaks tükki lastele ja kaks minule! Sest mina, Edgar Roone, kes ma oma sigaduse pärast vanglas istun, kannatan vitamiinipuudust.

Mitte ainult, et tõi need tomatid ja juustuga võileivad. Ämm oli kaasa pannud purgitäie kompotti. Et päästke väimeespoeg janu käest! Hakkasin siis ääri-veeri rääkima, et ega me vist tänavu külmutuskappi saa. Kogusime küll, kuid nüüd: kõigepealt — kümne päeva eest ei saa ma kopikatki töötasu, teiseks — jään ilma kvartalipreemiast. — Mina räägin veel külmutuskapist! ütles tema. Ise vee ja leiva peal, saunas käimata ja habe ajamata! Oli kaasa võtnud minu habemeajamistarbed ja termosega sooja vett. Mind muidugi huvitas, mida lapsed teevad. — Lastel pole häda midagi, ema viis nad parki. Küsisid isa järele... Seda-moodi... Et kas mul on voodilinu... kas mul on patjagi, millele öösel pea panna? — Vaat, mille pärast tema muretses! Ämm samuti, vana inimene! Et ei tea, kas talle kodus mõni asi ei meeldinud, või tehti ehk töö juures ülekohtu? Sest põhjuseta inimene jooma ei hakka. Issand hoidku teda halbade sõprade eest! — Ausõna, mina olin sellest liigutatud... Sest inimene, kes pole vanglas olnud, kujutab ette kurat teab mida.»

Roone pöördus siis Otstaveli poole:

«Kuule, sõber, oled ehk läbi mõelnud? Minu objekt lausa nutab krohvivate järele. Suured tasased seinapinnad ja akordpremiaaltas! Aitab sulle majavalitsuses nühkimisest, tule tööliisklassi hulka! Vastutasuks lepitan sind Helgaga ära — muidugi juhul, kui sa seda ise soovid.»

Otstavel, kes terve päeva oli laos heeringatünni veeretanud, katkestas doominomängu.

Ei, täna ei olnud tal mahti mõtlemiseks. Neetud soolaheeringa-tünnid — kere praegugi valu täis ja sooned surisevad! Häbematus, et niisu-

gust rasket tööd ei mehhaniseerita! Vangi kondiaur on vist odavam kui autotöstuki masinvahetus.

Või mida see mõtleminegi aitab! Roonel kerge ütelda: alusta uut elu! Mille poolest on see uus elu vanast parem? Helgaga palju aastaid koos elatud... Mis sellestki, et Helga kamandab — ega ta paha pärast! Aed ju vajab hooldamist ja kõnniteed liivatamist.

«Eks ma vist koperdan endistviisi edasi,» heietas ta. «Lepin Helgaga ära. Ega ta mulle kaela lange. Ütleb, et Volli, eks sa otsi endale kapist midagi söödavat. Mina hakkan Lehtsalu prouale purihambaid tegema. Pärast, kui vannis käidud...»

«Siis kutsub ta sind vist oma buduaari,» arvasin mina.

«Võrdlemisi mage värk,» ütles Otsstavel. «Aeg on teinud oma töö. Tor-did ja vahukoor samuti. Kergem on tal loobuda Voldemar Otsstavelist kui kreemitor-dist. Võib-olla ka mitte. Sest maja ja aed... Helga miskipärast ei mõista, et labidas ja reha vabastaksid ta liigestest rasvast. — Vahel, kui mul öösel uni kaob, tekib igatsus Arhangel'ski oblasti järele. Teinekord tahaks teda nüpeldada... leiguse pärast. Kuid käsi ei tõuse. Liiatigi ei ole nüpeldamine arukas tegu, ei kuulu Kivimäe elanike elulahtrisse.»

«Otsstavel!» hõigati doominomängijate kambast. «On sinust mängu-meest või mitte?»

Otsstavel löi käega. Arhangel'ski oblastis sai doominoklõpsutamist eluks ajaks isu täis. Talveõhtutel, kui barakk oli soojaks köetud.

«Siis oli peatse vabanemise lootus, see hoidis evelil. Millele peaksin lootma nüüd? Ausambale?»

«Tead mis, sõber Otsstavel,» ütles seepeale Roone. «Toonesepaga sai ennist arutatud. Et kui tuleksid õige meie jaoskonda. Ohakas tuleb nii-kuinii. Sina vajad ausammast, vajad poliitikat. Hakkame koos poliitikat tegema. Anname tööinimestele elamis-pinda. See taastab südamerahu.»

«Kus on see kirjas, et ehitamine taastab südamerahu?» imestas Otsstavel.

«Vähemalt leigest elust oled päästetud. Närv on alatasa pingul. See on südamerahu koostisosa.»

«Ei oska midagi lubada. Peab Helgaga konsulteerima.»

«Vähemalt aadress hoia alles,» soovitas Roone. «Seda võib vaja minna. Ösiti, kui Helga su kõrval nohiseb, hakkad ehk mõtlema. Et olid toredad poisid — Edgar Roone ja Jaak Toonesep. Adolf Ohakas samuti. Pajumaal oleks hea meel.»

Veel neli õhtut pean kuulama, kuidas vastu lauda klõpsuvad doominopulgad ja mööda libedat tsementpõrandat lohistatakse supitermost. Laupäeval on ringrajal meistrivõistlused — need jäävad unistuseks! Kül-lap mootorrattapõrin kostab üle lahesopi vangla akendeni! Pühapäeval võtaksin kätte Soome Arhitektide Liidu ajakirja värskel numbri, meenu-taksin keskkooliaegseid unistusi. Prooviksin ehk televiisori lambisok-lit joota. Lähaksin Mustamäele viiendat mikrorajooni vaatama. Lõhuk-sin ehk korteriperenaisele virnatäie pliidipuid, mutil hea kohvi keeta!

Roonegi on tujust ära, nohiseb niisama ja sügab oma karvaseid sääri.

Kobiks õige magama, kuid sisekorra eeskirjad keelavad nari alla lasta.

Homme, kui maalrid endistviisi lorutavad, pean küll Pajumaale ette-kande kirjutama!

Võtsin õhtusöögist järelejäänud leivakääru ja hakkasin seda mäluma. Mida sa, hing, muud ikka oskad teha!

— — — — —

Ehitusvalitsuses pühitseti Frolovi kuuekümnenda aasta sünnipäeva.

Meie jaoskonna administratsiooni esindas Pajumaa, ametiühingukomiteed — Roosla. Nuputasid vanamehele toreda kingituse. Nahkaantega album, millesse kleebiti fotod meie jaoskonna nii valmis kui ka valmimata ehitustest. Tekstid nende juurde mõtles välja Roosla, sest tema, kui ainult tahab, suudab mistahes lihtsa mõtte rüütada sillerdavalts magusasse pateetikasse. «Seltsimees Rannuse brigaad teostab töövalvet kahekümne kolmanda kongressi auks.» — «Töömehe hingestatud portree.» — «Seltsimees Tammaru brigaad kommunismihooone vundamendiplokke monteerimas.» Tegelikult oli see kooperatiivelamu, mida me mullu ehitasime. «Kommunistliku töö kotkad paigaldavad keemiategase objektile heitvete kanalisatsiooni.» — «Ratsionaliseerimisetpanek juurutamisprotsessis.» Ja nii edasi, ikka samas vaimus. Fotod aga olid suurepärased.

Sain sellest teada järgmisel päeval — siis, kui vana Pajumaa mind ja Roonet oma kabinetti kutsus.

Lausa ime, kui lahkesti ta seda tegi! Sest meie valmistasime end hingeliselt ette kõige rängemaks pähesaamiseks, mida jaoskonna ajalugu üldse tunneb.

«Istuge, poisid!» ütles Pajumaa. Ilmselt ei olnud ta füüsiliselt heas vormis. Teadagi, juubelijärgne päev!

«Eks teil, poisid, ole praegu sandid päevad küll! Päeval rabelete objektile ja õhtul õpite kasvatusasutuses viisakaid elukombeid. See on rumal lugu... Ei saa te palka ega midagi. Roone veel perekonnainimene ja laste isa. Ausalt öelda, poisid, minul on teist päris kahju!»

Naeratasin häbelikult nagu patukahetseja kunagi. Et mis meist ikka kahetseda! Saime, mida väärisime. Hea seegi, et palgad kuidagiviisi kätte saadi! Olgu Juurikas tänatud, et ta konvoeerimise enda peale võttis!

Pajumaa jätkas:

«Mina olen juba aastates mees ja ega ma noori inimesi hästi mõista. Oigemini — vahel mõistan ja vahel ei mõista... Koolmeistrit ja hingedeadlast minust ei ole. Vahel aga kargab süda päris tõsiselt täis. Et mida te, noored mehed, õige mõtlete! Vedelad, saamatud ja algatusvõimetud nagu mõisamoonakad! Tuimad ja paksu nahaga laadahärjad! Objektile olgu kas või veeuutus... varisegu või müürid kokku, peaasi, et palk jookseb! Preemia samuti... Sealsamas aga... et eks olin ju minagi omal ajal töödejuhataja. Tean, kuidas see leib mekib. Sest mida teilt nõuda, kui materjalifondid on nagu sandi püksiperse ja ekskavaatorit oota kui taevaisa õnnistust! Et mida ma küll peale hakkaksin ilma teiesuguste ehitushuntideta! Need te ju olete... oma südame sügavuses. Sedamoodi... Mõtlen siis, et kui oleksin eraettevõtja, suskaksin igale mehele mehise preemia. Käepigistus veel pealekauba... Frolovgi arvas nõndamoodi. Et oled küll nõukogude direktor, kuid rahakotti käsutavad finantsorganid. Inimene elab ju leivast ja vorstist, mitte sõnadest. Kõik nad, kuramused, umbusaldavad sind, arvavad, et tahad neid tüssata. Ministereerium, rahandusosakond, täitevkomitee ja ametiühisus. Sanitaarinspektorid ja tuletorkijad veel pealekauba... Lähevad siis meelest kõik head mõtted ja head sõnad...»

Vanamees kallas karahvinist vett ja loputas oma kuivavat kurku. Ega nad Frolovi sünnipäeval just kurejooki joonud. Aseministergi oli kohal ja tema ees ei sobinud koonerdada.

Frolov oli ütelnud: kui mõni mees homme jalgu alla ei võta või nautuke pead tohterdab, siis tema on selle koha pealt kurt ja tumm. Aseministergi arvas, et olgu ehitajatel üks hea päev!

«Niisiis, poisid, ma saan teist aru,» jätkas vana Pajumaa. «Ainult töö, töö ja veel kord töö! See paneb mõtlema...»

«Tõepoolest, see paneb mõtlema,» arvas ka Roone. «Eks meie nüüd mõtleme. Tervelt kümme pikka päeva! Läksime «Pärnusse» närvipinget leevendama. Arutasime, targutasime, kirusime sind ja Frolovi. Et mis peremehed te üldse olete! Isegi tööhobusele pistetakse vahel suhkru-tükk mokaade vahele. Võta, suksukene, vea rõõmsa meelega! Inimesele piisab heast sõnast... Kuramus, ja isegi need on fondeeritud ja limiteeritud! Vanglas kohtusime omapäraste inimestega, kes selles kõledas maailmas soojust otsisid. Minul hakkas oma närvipinge pärast häbi. Toonesepal samuti... Töömured aga... need olid ja jäid... nende eest ei pääsenud me kuhugi.»

«Kuidas teid seal vanglas toidetakse? Või löövad kõhudki nurru?»

«Ah, mis sest söögist!» lõi Roone käega. «Häbi rääkida, kuid noorik tassib objektile pannkooke moosiga.»

Pajumaa pakkus meile «Belomori» ja hakkas meenutama eilset päeva.

«... See oli, jah, sedamoodi, et Roosla pidi esindama ametiühisust. Läks suure lillekimbuga ja pidas maha päris ilusa kõne. Iga sõna mõõdetud ja kaalutud. Mina läksin fotoalbumiga. Laud oli lilli täis, vanamehe peanupp paistis vaevalt välja. Andsin siis kingituse üle. Võta see mälestuseks, vana Frolov, aitäh sulle hirmu ja armu eest! Oleme tänaseni koos ehitanud ja ehitame edaspidigi! Jaksu meil jätkub ja kõigest muust saame üle! Frolov... teate, mida ta siis tegi? Ta hakkas mind embama. Saalitäie rahva ees. Et tema ei vääri sellist lugupidamist... nii palju ilusaid lilli! Väärid, ja kuidas veel! Embasime teineteist... Vanamehel hakkas lõug värisema... mööda põski jooksid pisarad. Karmi südamega sõjamees, rind täis ordenilinte! Inimesed aga aplodeerisid. Plaksutasid peopesad tuliseks... Niisuguste vägevate hingeliigutuste pärast maksab elada! Mis loeb selle kõrval üks argipäevane närvipinge! Vanamees proovis siis tänukõnet pidada. Ei tulnud sellest midagi välja, lõug hakkas taas värisema... Inimesed vesistasid silmi ja aplodeerisid...»

Hiljem, pidulauas, oli Pajumaa ääri-veeri meie küsimust puudutanud. Et näe, poisid pisut vääratasid, kuid seadus on karm. Olime sunnitud isegi ministrit tülitama. — Noh, ja mis sellest, vastas Frolov. Mille eest see ministergi palka saab? — Kas ma tõesti pean neid veel omakorda karistama? — Eks sa tee, nagu südametunnistus käsib! Kui arvad, et poiste aastatepikkune töö on kaalukam kui kainestusmaja teatis, siis ära karista! Üldiselt aga — poiste õige koht on praegu pidulauas, mitte vanglas!

Pidu aga algas umbes samal ajal, kui Juurikas meid korrapidajale üle andis.

«Eile käis siin üks mees,» tunnistas Pajumaa. «Olevat teie kambrikaaslane. Terve pika nimekirja oli pähe õppinud. Tegime siis materjalide spetsifikatsiooni valmis. Sihuke väikesekasvuline, lahke olemisega me-

hike. Võttis osa meie ehitajamuredest! Andis oma väikese panuse! Ütle-
sin talle, et ole meheks!»

«See oli andekas romaanikirjanik Adolf Ohakas,» ütles Roone. «Muide,
kuidas on ekskavaatoriga? Kas Rooslal juba isu täis ei saa?»

«Ekskavaatoriga on sandisti! Mõlemad ekskavaatorid rivist väljas!
Frolov lubas minna ministri juurde.»

Juurikas praotas ukse ja nihutas ennast sisse.

«Sedamoodi, et pean poisid vanglasse viima! Aeg hakkab täis saama.»

Pajumaa tõusis laua tagant ja suskas prillikarbi taskusse. Juurikas
vaatas kella.

«Ega siis midagi, poisid, hakkame astuma! Vangla eeskirjad on krõ-
bedad!»

Seda muidugi, et eeskirjad on krõbedad. Hakkasime ennast sättima.

«Kas teil trammiraha on?» muretses Pajumaa.

Küllap Juurikas hoolitseb selle eest. Trammipiletid kleebitakse papi-
tükile ja lisatakse majanduskulude aruandele. Kassapidaja maksab
palgapäeval välja.

Roone võttis taskupeegli ja kohendas oma lipsusõlme. Noorik on teda
õpetanud riietumiskunstist lugu pidama.

Hakkasime siis minema.

Varakevad

1

**Oi punakaelad,
kukeharjakollased
rabarbritärkmed
hallil peenramaal —
ja sibulate
õrnad iduread
kesk poripritsmelisi lumelaike.**

**Hall taust, hall taust.
Kas nukraks jääma pead,
et kevad saabub sünnisärgis hallis?
Ja väritõbe põevad luuleread . . .
Koos kevadega rõomusta sa, kallis.
Sest küllap taastub mõtte tasakaal
(ja mitte ainult naabri peenramaal).**

**Näe, sügisest
veel oksal ripub leht.
Näe, kalkjat taevast —
halli, pilvehatust.
Ja vilu sagar
peksaks nagu reht,
reht vastu lehtla
mullamärga katust.**

2

**Hange räätsakil harjadest vestab
kulukõrte kahune tutt:
olen uniste õuede lugu,
väga väsinud väljade jutt.**

**Oi sa, paastukuu rohetav libe,
oi sa, varase liblika lend!
Olen sõmerja mulla sõsar,
varakevade varmas vend.**

Hanged, mis rinnuni tõusid,
sulavad.

Keerised kallaste vahel
vallatult vulavad.

Pilvevaal ähmaseid metsi
puudutab sabaga,
eha kui nõelutud kinnas
verise labaga.

Pea kohal kääksuvad tasa
pärnad ja jalakad.

Oleme nõõrile pandud
palakad.

Möödaks kui mööduvat aega
rao õõtsusklev ripendus,
õhtu hulkuvad iilid
ja särkide lipendus.

Parapalu rannaetüüd

Tumm legendik.

Ka kajakad ei kriiska.

Neem.

Märjad võrgud.

Mitu kehva kiiska

on jäetud vihurite kõlgutada.

Ei, kaua siin ei tahaks mõlgutada!

Roopalistus. Paar ähmast laiutompu.

Järv peidab palge jahedasse sompu.

Rand rüüpab mornilt viimast tormivahtu.

Vees õliviirg... Ei, see ei muutu, lahtu.

Ja märjad võrgud.

Luised kehvad kiisad.

Paar tiba palgel... Ons need vihmapiisad?

Kui otsavaatav loom, kel nool on koonus —
nii küla taustal paistab ridvakoonus.

Ja puude laisad lakad.

Ja nürid korstnasakid.

Hahk kaldamänd, kus pesitsevad hakid.

* *
*

Pea kohal pilv kui valge müürijäänus.
Ees külmad alad ... metsamõhnased.

Ka laulud — kauged laisad maanteekäänud —
on veidi veidrad, vööralõhnased.

Ei ole maa siin väga viisipidav —
teetolmu kaob, mis pilgule on hell.

Näe, külla suundub raagund kaserida
ja lokkab rohi sõjakääbastel.

Mis luitund lugu ripub oksakäänus
ja kõdulehka hingab vastu laas?

Pea kohal pilv kui mingi müürijäänus.
Ent jalge all on pragunenud paas.

* *
*

Tuleb minna veel tükike teed,
hõlmade hõljudes, kiirtemärss kukil.

Kahel pool saatmas on kartulivaod,
uudismaa lõhnavad sarrad ja saod.
Varbaia varju jääb ribake rukist.

Tuleb tõtata tuttavat teed
võsa ja vabarnaväljade vahel,

enne kui tiheneb tihnikusein.
Latvade lainetus. Hibisev hein.
Oksad su pea kohal — rohetav ahe.

Tuleb astuda ahtakest teed
mööda märga ja mätlikku ala.

Jõnklik ja juurine samblasoo selg.
Aga siin puudub too kisa ja pelg,
nõrkade närvlikkus, hädiste hala ...

Tuleb sihtida sipelgateid
sookailuhõngustes sinikavartes.

Asjalik askeldus. Rahulik ründ.
Hiiglasekandamid. Linnade sünd.

Seisatad, töömehi segada kartes.

Ühe rahvavalgustajaga vastamisi



uubelite tähistamisel on tavaks käia juubilare intervjuueerimas mikrofoni ja märkmikuga. Ernst Peterson-Särgava puhul, kelle sünnist sai 29. aprillil 100 aastat, seda enam teha ei saa. Kümme aastat tagasi, just oma üheksakümnenda sünnipäeva eel, läks rahvakirjanik ära manala-meeste hulka. Ja kui me sellegipärast ei raatsi intervjuu-

mõttest loobuda, siis peame arhivaalide abil pöörduma tagasi minevikku, kirjaniku viimastesse eluaastatesse.

Kui hea, et meil leidub Särgavast helilinte. Seda tänu kirjandusteadlasele A. Vinkelile ja Eesti Raadio reporterile I. Triikkelile, kes taipasid eluõhtusse jõudnud kirjanikku külastada magnetofoniga. Et kirjandushuvilised on nende vestlusi üksnes raadiost kuulnud ja jaolt juba unustanud, muist on kõigile aga hoopis tundmata, siis peaks vähemalt nende jutuaajamiste oluline osa väärima helilindilt trükisõnasse kandmist. Ja kui sealjuures helilintide litereerija sulg on kippunud jutujärge oma- tahtsi seadma, siin-seal õiendama ja täiendama, siis esmajoones ikkagi juubelimehe parema mõistmise huvides.

Kõige harilikum, kuid juubilaril kõige rohkem kimbutav on alatine algusküsimus: Mis äratas Teid kirjanduslikule loomingule ja mis oli esimene töö? — Nii mõnigi kirjamees on sel puhul rääkinud maast ja ilmast, jõudmata midagi olulist ära öelda. Särgava vastus aga on üllatavalt selge ning kindel:

«Äratas selleaegne tõsielu, mille parandust oli hädasti vaja.

Kui ei nähta, et käed on rüüpsed, nagu on määratud, kõrvad täis kõntsa, siis on tarvis seda näidata. Ei nähta ja ei kuulda, siis on süüdi see, kes kuuldes ei kuule ega nähes ei näe.»

Seega, nagu tõeline kirjanik kunagi, hakkas Särgava kirjutama, sest ta ei saanud jätta kirjutamata. Ameti poolest küll lihtsalt koolmeister, kuid kutsumuselt rahvavalgustaja sõna parimas mõttes, haaras ta sule, et kunstisõna abil näidata ja lahata eesti elu paiseid.

Vaikides astub usutletav mööda seminariaegsetest luule- ja proosakatsetustest, samuti E. Bulwer-Lyttoni raamatu «Pompeji viimsed päevad» tõlkest ning nimetab oma esimeseks teoseks pool-allegoorilise loo «Nälg» («Olevik» 1890). Samas aga haarab ta veelgi kaugemale tagasi:

«Kuid kirjutamine enne seda oli ammu. Kõige esimene töö, mida ma mäletan, oli väiksel, umbes 5—6-aastaselt. Istudes kangastelje juures, kirjutasin punase tindiga «Lindude ja loomade sõda ehk Risulind ja karu». See oleks siis nimetamisväärne esimene töö, mis ma üleüldse olen kirjutanud.»

See jutuke sündis Vändra ligidal Kadaka koolimajas, kus väike Särgava videvikutundidel koos külalastega armastas kuulata koolmeistrist

isa pajatatud ennemuistseid lugusid. Rohinoore kirjamehe esimene suleseade sai õnnetult otsa — hävis koolimajas puhkenud tulekahjus. Kuid lapse- ja koolipõlves kuulnud lood jäid tal meelde mõlkuma ja võtsid aastakümneid hiljem mõnusate lasteraamatute kuju — «Ennemuistsed jutud lastele» (1909) ja «Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest» (1911/1912).

Et kirjaniku loomingut täielikumalt mõista, ei ole vist kunagi üle-arune temalt küsida, kuidas ühe või teise teose loomise mõte on tekkinud ja mida ta lugejatele on öelda tahtnud. Sest isegi siis, kui autor ei peaks meile midagi oluliselt uut ütleva, on tema vastusest ikkagi omajagu tulu — ta võib vähemalt meie seniste teadmiste ja arvamuste paikapidavust kinnitada.

Niisiis — Särgava keskseim ning kaalukaim teos «Rahvavalgustaja» (1903/1904). Millise ideaali nimel on selles tolle aja tegelikkust kritiseeritud?

«Rahvavalgustajat» ajas mind kirjutama just selleaegne rahva vaimne tagasimine. Inimesed rääkisid suuri sõnu, aga teod jäid tegemata. Sellepärast on «Rahvavalgustaja» tegelased meelega niisugused näidatud, nagu nad on. See on — tahtsin ütelda, et pime ei saa pimedale mitte teed näidata.»

Kuidas on kirjanik mõelnud siis olukorda parandada?

«Ainult selle läbi, kui inimeste näod ja nende teguviisid saavad avalikuks tehtud.»

Edasi — omal ajal palju vaidlusi sünnitanud jutustused «Liisi» (1906) ja «Elsa» (1907). Mis juhtis kirjaniku naise emantsipatsiooni käsitlema?

«See küsimus on väga tõsine ja väga suur. Minu meelest on siin inimsugu eksinud, tugevasti kõrvale läinud. Nõndanimetatud patriarhaalne ehk meeste võim on enam kui poole inimsoost teinud asjadeks, millel oma tahtmist ja oma tegemist senini ei ole olnud. Ja niisugune vaimne seisukord mõjub terve elu peale ja viib inimesesoo edenemise tugevasti tagasi. Lihtsalt — olen tahtnud siin ühe paise peale näidata, mis meie edenemist ja meie tegevust takistab ja meid haigeks teeb ja põduraks.»

Ja draama «Sõnajala õis» (1920), mille idee lahtimõtestamisel on tekkinud erinevaid arvamusi. Mis eesmärk oli selle teose loomisel?

«Õige lihtne! «Sõnajala õiega» ei ole tahtnud ma midagi nii suurt või eeskujulikku näidata, vaid lihtsalt lugejat panna mõtlema selle seisukorra üle, mis meid kõiki rõhub. See on — naiste vähene õigus ja tegevus igapäevases elus.»

Kui aga nüüd küsida: millist teost peab kirjanik ise kõige tähtsamaks ja kunstiliselt kõige õnnestunumaks?

«Selles mõttes on «Kolonist» minu meelest kõige rohkem tabavam. — Heasüdamlik kokkulepe viib korralikule elule kõige ligem[ale] ja kõige rutem ligimale.»

Tõepoolest, just sedaviisi Särgava vastaski. Ja see ei võinud olla juhuslik päheturgatus ega eksitus, sest küsimus oli kirjanikul juba varem teada. — Võisime siis järjekordselt tõdeda, et autori enda arvamus ei tarvitse kirjandusteadlaste ja lugejate arvamustega hoopiski mitte ühte minna. (Ja ega viimasedki nii väga üksmeelsed ole. Mõnele meeldib «Ühe härja elulugu», teisele «Tulge appi!», mõnele «Rahvavalgustaja», mõnele ei tea veel mis.)

Muidugi — Särgava ei arvanud, et me tema otsust ilmeksimatuks

loeksime või sellega päri peaksime olema. Justkui oma otsekohese ja ootamatult mõjunud vastuse vabanduseks lisas ta samas:

«Üleüldse oma tööde kohta, mis halvem või parem on, on väga raske ütelda. Sellepärast, et kõik tööd on kirjutatud ühesuguse isu ja ühesuguse tahtmisega. Kuidas on välja tulnud, see on selle aja ja nii-öelda momendi süü.»

Sageli küsitakse kirjanikelt, millised autorid või teosed on neile kõige enam meeldinud (või eeskujuks olnud). On Särgavalt tulnud korduvalt rääkida talle sümpaatsetest autoritest vene ja väliskirjanduses. Kuid ei tea, et keegi oleks varem pärinud temalt: millised autorid ja teosed on teda kõitnud eesti kirjanduses?

«See küsimus on õige lihtne ja kerge vastata. Mind on kõige rohkem huvitanud ja üllatanud eesti kirjanduses Juhan Liiv ja Gustav Suits. Ja vene kirjanduses Gogol, Gorki, ja omal ajal, noorel põlvel ka Leo Tolstoi.

Kõige rohkem meeldivad mulle Juhan Liivi luuletused. Need on pärlid minu meelest meie kirjanduspöllum ja nende iga on nii kaugel, kui räägime eesti keelt ja oskame eesti keelt austada.»

Kui tuntud ning teada töödest hädapärane räägitud, küsitakse 90-le lähenevalt kirjamehelt, mille kallal ta praegu töötab. — Särgava ei tee oma suletööst suuremat saladust.

«Tegelen valmisäänud kirjanduspalade ümberkirjutamisega ja elunähtuste ülestähendamisega igapäevases elust.

Mul on lõpetatud mitu lühemat juttu ja nende üldine kokkuvõte on — «Tühjad hällid». See on — tahaksin oma arvamist avaldada selle kohta, mispärast meie hällid tühjad on. Ja praegu on käsikirjas juba mitu head aastat valmis pikk ja suurem jutt nõndanimetatud usulise elu liikumisest meie maal 1840-ndates aastates. Siin on tegevad köster Jannsen, kirikuõpetaja Körber, rahva selleaegsed vallavanemad, teolased, töölisel. Ühesõnaga — pilt sellel ajal, pealkirjaga «Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama . . .». Siinamaale on aga puhtasse kirjutatud ainult mõningad leheküljed või mõnedkümmend.»

Näib, et sõjajärgseil aastail liikus Särgava sulg veel üsna nobedalt. 1957. a. sügisel võis ta öelda usutlejale, et tal «käsikirjas on rohkem [— — —], kui mis trükitud on . . . Palju rohkem!» Möödunud kümne aasta jooksul on selle hulgast «Lähme linna kirjutama» ilusasti «puhtasse kirjutatud» ja peaks juubeliks või pisut hiljem ümuma. «Tühjad hällid» ja «ülestähendused igapäevases elust» aga ootavad veel asjatundlikku vaagimist. Võib-olla leidub nendeski midagi trükikõlvulist. Ja kui ajakirjanduses ilmunud palade paremik ka juurde võtta, siis võiks ühtekokku saada Särgavalt uue, päris keskmise mahukusega raamatu. (Meie praeguste kirjastamisolude juures muidugi: «kui» ja «siis võiks».)

Särgava oli oma tööde «trükkipanemisel» vist küll üks tagasihoidlikumaid kirjamehi. Ta tavatses seletada, et «ei ole oma töid iialgi nõnda ütelda pakkunud», ja tõi selle kinnituseks: «Poleks Andres Riisi mitte olnud, minu jutud [«Paised» — A. N.] oleksid praegu kapis seisnud.» (Õigem vist küll: oleksid hävinud sõjatules koos ta majaga Piritä-Košel.) Ja kui usutleja soovitas tal valmiva romaaniga «Lähme linna kirjutama» kirjastuse poole pöörduda, kostis ta oma tagasihoidlikkuse «vabanduseks»: «Aga neil on juba . . . paremaid töid seal küllalt. Mändmets on teha, Hubel on kirjastada. Seal on töid neil küllalt ees.» Lõpuks

siiski poetas: «Jah, võiks ju seda teha, kui peaks olema nii-ütelda soovijaid... Võiks ju teha...»

Särgava oli kutsutud ja seatud koolimees. Kuuskümmend neli aastat jagas ta noortele kooliõpetust ja elutarkust. Eesti kooli edendamise ja järelpõlve kasvatamine oli ja jäi talle kõige südamelähedasemaks.

«Olen eluaja võidelnud eesti keele õiguse eest koolis ja selle all isegi kannatanud. Ja sooviksin, et meie koolid jääks alati vabaks tööpõlluks loova[te]le kooliõpetajatele ja edenevale elule.

Sooviksin, et noorsugu kasvaks üles vabaduses ja kasvataks pärastpoole ka oma järeltulevat sugu vabadeks. Aus meel, viljakandev loov töö ja kohusetunne on minu meelest kõige elu alus.»

Neid juhtmõtteid on Särgava sageli toonitanud. Ja kuidas olekski ta kui elupõline pedagoog teisiti saanud?

Oma pikal eluteel oli Särgava mõndagi kaunist kuulnud, näinud ja kogenud, mida vanuigi võis heal meelel meenutada.

Näiteks meie suurejoonelised üldlaulupeod. Alates IV laulupeost (Tartus 1894) oli ta neist kõigist suure huviga osa võtnud. (Ainult VII laulupidu 1910. a. jäi pikemaajalise haiguse tõttu vahele.) Ja isegi kolmest esimesest laulupeost oli ta poisikesena isa vaimustatud jutustuse põhjal osa saanud. Igatahes võis ta tagantjärele kiita vana Jannseni «õnnelikku kätt», kes pani aluse nii väärtuslikule ja elujõulisele kultuuritraditsioonile.

«Ta oli tabanud rahva hinge ja tema ihasid. Koguneda vabasse loodusesse ilusamal suveajal ja kanda kunstialtarile ohvrina oma murede koorem. Ja lootuses, et kaduvalt helgest ajast elustada paremat tulevikku. Ja salata ei saa, et laulupidudel on meil kultuurielus olnud suur organiseeriv ja distsiplineeriv mõju peale muusikalise tähtsuse. Ega muidu pole rahvas maailma ehitamise pannud talupoegade laulu arvele: laulsid lehed lehtipuusse, maasikad madalad murusse, käod kukkumaie, laiused lainetesse. — Laulul on imevägi!»

Esimesed vahetud laulupeotundmused 1894. aastast jäid Särgavale eluks ajaks elavalt meelde.

«Jah, mäletan, kui istusin Jakob Tammega endises «Vane-muise» aias soojal suve pealelõunal ja puhusime juttu. Korraga algas laululaval lauljate ja pasunakooride koosharjutus. Milline kord kogunemisel, milline seisak, mäherdune vaikus, kui tõusis juhataja käsi! Ja siis, kõigi silmad olid nagu naelutatud ühte punkti. Kõlas laul, vägev ja hingetungiv. Sipelgad jooksid mul üle selja ja Jakob Tamm, suur tugev mees, tõmbus õlgadest kokku ja sosistas naeratades: «Oleks võinud mantli võtta kaasa, külm hakkab!» — Me mõistsime mõlemad, missugune suurus ja vägi peitub kunstis, muusikas.»

Näib, et see suur, hingehaarav muusikaelamus oligi peamiseks ajendiks, mis tegi Särgavast unises Põltsamaa-mudilas agara koorilauluharrastaja ja eestvedaja.

Teadagi, et töö- ja leivamurelisse argiellu ei mahu just palju rõõmuja pidupäevi. Rohkem kipuvad siin võimust võtma kurjad ja rasked ajad. Sellised olid kõigepealt aastad 1905 ja 1917. Särgava ise jäi mõlemal puhul küll revolutsioonisündmustest kõrvale. Kuid mitmed tema kasvandikud astusid rahva huvide eest võitlejate esimesse väesalka ja tegutsesid otse ennastohverdavalt. Näiteks Jaan Sihver.

«Oli ta mul Eesti Aleksandrikoolis üks erksamaid poisse. Va-

hel isegi liiga erk ja süttiv, nii et tuli temaga kurjustada ja teda taltsutada. Lõpetas kooli, algas elu. Naitus. Algas lootusrikas noor elu. Seal korruga 1905. aasta oma karistussalkadega, bezobrazovite ja vonsieversitega. Üks tigidam kui teine. Sihveri teenistuskoha läheduses põleb viinakauplus. Mõisad põlesid sel ajal ka. Sihver läheb poe põlemist vaatama. Seal tulekahju läheduses lamavad maas pudelid. Ta võtab ühe sealt maast, tõstab selle üles, loeb silti. Siis viskab pudeli tulle ja ei tunne kahju kroonu varanduse hukkumisest, ei nuta, vaid naerab ja läheb minema. Aga teisel päeval juba istub Sihver kinni hulga teistega, keda kõiki süüdistatakse viinapoe rüüstamises ja põletamises. Ja kui nad seletavad, et nad pole poodi rüüstanud ja põletanud, siis tuuakse neile näha nende oma kuued, millel on kriidiga tõmmatud märk selja peale, ja Sihverist on veel päevapilt võetud, kuidas ta vaatleb viinapudelit naeruse näoga. Mis tunnistust läheb siin veel tarvis?! Süüdi! Ja sunnitööle. Siberisse. Maha jäid naine ja kaks väikest last. Tema uuest elukohast sain talt kirju täis õrnu luuletusi ja oma raske elu üle kirjeldusi. Revolutsioon päästis ta sunnitöölt, tõi ta tagasi ja Sihver algas tööd nüüd juba organiseerijana ja juhina. Elust ja tehtud ülekohtust kibestununa püüdis ta aidata luua uut, paremat, õnnelikumat elu. Meie leiame ta 27. oktoobril 1917 miitingult eesti polgus, kus ta on bolševike poolt vaidlemas, kus ka tema resolutsioon nõukogude võimu kehtestamiseks Eestis võetakse vastu. See oli vajalik, sest päev enne seda, 26. oktoobril võttis Viktor Kingissepp kubermanguvalitsuse Toompeal üle ja ilma sõjaväelise kaitseta oleks olnud uuel valitsusel raske teha ja viia läbi vajalikke uuendusi, mida oodati ammu-ammu. Selleks pakkus ka oma jõu ja energia sunnitöölt tagasi tulnud Jaan Sihver [— — —]. Algab vasturevolutsioon. Jaan Sihver viib oma mehed lahingusse ja langeb. Ja kui palju oli neid, kes selles vennatapvas heitluses langesid parema tuleviku pärast. Nendega oli koos palju koolipoisse ja üks neist oli ka Jaan Sihver . . .»

Jah, ajalooratas veereb raskelt, vahel armutultki. Ning see paneb kirjaniku kurb-kahetsevalt mõlgutama:

«Hea meelega tahaks iga töömees näha oma töö vilja. Kui aga vili enne koristamist takistatakse valmimast, ei lasta lõikuseks valmida, siis jääb tehtud tööst halb mulje, [— — —] halb mälestus . . . Jääb mulje masendav, rõhuv ja tekib tunne ühes küsimisega: milleks?»

Kuid ei! Kulupäine töömees ei hakka halama. Taas ärkab temas pedagoog — rahvavalgustaja, süttib usk «õnnelikumasse tulevikku». Juba ta küsibki: «Kuidas seda parandada»? Ja samas ka vastab:

«Ma arvan, et teist teed ei ole kui see tee, mida ma oma pikal eluajal olen ikka rõhutanud: oleme ise ausad, töökad ja kohusetruud ja õpetagem ja kasvatagem selles vaimus oma kasvavat noorsugu. Küllap siis oleme õnnelikumad, kui arvata võime. Ja kui kirjandus aitab ka kaasa, siis peavad kaduma pahed, mille all kannatab praegu ja on kannatanud enne kogu inimsugu.»

ABEL NAGELMAA

Kokkupuuteid Ernst Peterson-Särgavaga on mul olnud aastakümnete vältel. Koolipoisipäevist — mil tema oli minu õpetajaks ja mina tema õpilaseks — kuni tema surmani.

Tema tulek vanasse Tallinna Reaalkooli oli tollel muutliku ilmega ja otsingutihedal ajal meile, tema õpilastele, suureks toeks.

«Rahvalgustaja» ja «Elsa» autor Ernst Särgava, võrsunud ise kooli-õpetaja perekonnast, pühendas oma elu kõige laiemas ja paremas mõttes rahva valgustamisele, noorsoo kasvatamisele. Ta oli meil esimene rahvalik õpetaja, kes tõi värskust Reaalkooli kopitanud õhkkonda, õpetas meid rõõmu ja sihikindlusega töötama. Esimesena tõi ta kooli elava emakeele kogu tema ilus, sest seni kuulsime ainult saksa soost õpetajate usuõpetusetundides moonutatud eesti keelt.

Eesti keel ja kirjandus nõudsid nüüd õpilastelt palju tööd, kuid tänu Ernst Särgavale muutusid kõige armastatuteks tundideks. Ka kasvatusemeetodid olid Ernst Särgaval uued. Ta polnud oma aja tavaline «koolmeister», kes pidas hurjutamist ja tõrelemist peamiseks kasvatusevõteteks. Ta lähenes meile seltsimehelikult, pani käe õlale ja rääkis kui mees mehega. Ja meie mõistsime teda, austasime ja armastasime.

Tema õpetas meile armastust oma kodumaa ja rahva vastu. Seda tegi ta sügava sisemise veendumusega kui inimene, kes ise armastab oma rahvast ja tunneb tema püüdlusi. Sellest lähtuski kogu Ernst Särgava elutöö, «sest meie peame sõnas enesega üheks saama», nagu ta ütleb «Rahvalgustajas».

Igaühele meist oli tal öelda häid, unustamatuid sõnu, mis paljudelegi said tähiseks eluteel. Südamlük ühendus «oma poistega» püsis tal kuni surmani. Viimastel eluaastatel, kui arstina käisin tema pikaajalise raske haiguse vaevusi leevendamas, tulin igakord, nagu kooliajalgi, tema juurde ikka mõnevõrra rikkamana tagasi.

Sügavalt humanistliku isiksuse ergas kaasaja-tunnetus, huvi ümbruskonna vastu ja kriitikameel jäid tumestamatuks ka kõige raskemate füüsiliste kannatuste ajal. Visa töömehe mõtted olid lõpuni loomingulise töö juures. Viimse surmaeelse külastuse ajal kurtis ta mulle, et nii palju tööd on pooleli, mitmed käsikirjad lõpetamata.

LEONHARD MARDNA

Igal ajastul on oma prohvetid, oma ilmutusraamatud. Särgava ja tema looming olid nendeks sajandivahetusel — jäägitult. Kõik tema hilisem, muutunud tingimustes ja oludes tekkinu, kõlas üksnes järeלקajana kunagisele haaravale meloodiale.

Kirjandusajalood kuulutasid Särgava pool sajandit enne surma vaikunud kirjanikuks. Neil on omast kohast õigus, aga ometi ei ole ka. Paar aastat pärast Ernst Särgava surma sai teatavaks, et ta on meile paranduseks jätnud mahuka käsikirja, üle 1300-lk. romaani «Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama...».

Nagu tõendavad viimasele redaktsioonile lisatud daatumid, on kõrges eas autor töötanud romaani kallal ligi paarkümmend aastat, panemata sulge käest rasketel sõjaaegadelgi. Millal valmisid üksikosad mustandis, kui mitu aastakümnet selle suure pannoo teemad ja alateemad autori meeles mõlkusid, teda painasid — seda me ei tea. Võime tõdeda üksnes, et Särgava loominguline tegevus kestis sootuks kauem seni arvatust, jätkudes sõjajärgsel perioodilgi.

Truuks jäädes oma talupojanatuurile ja tuntud ainevallale, süveneb Sörgava romaanis «Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama...» täielikult möödunud aegade elu-olu ning probleemide valgustamisse. Sulatades epopöa tohutusse kompositsiooni hulgaliselt perekonnapärimusi, eelpõlvede esindajate mälestusi, tähelepanekuid ja arvamusi, ei taotle ta ometi mingit kroonikalisust või memuaarilisust. Seades tegevustiku keskpunktiks, kuhu kõik niidid kokku jooksevad, vana põlise Särghaua talu, annab autor laiahaardelise läbilõike tervest meie niinimetatud varasest ärkamisajast. Saavad kirjandusliku läbivalgustuse ka mitmed tolle aja avaliku elu üldtuntud tegelased nagu J. V. Jannsen ja pastor Körber, saksa- ja venemeelsed rahvuslased, aga ka mitmed eestlastele kadu kuulutanud upsakad võimukandjad. Kui püüda kitsamalt määratleda romaani peaprobleemi, võiks öelda, et see seisab selles, kuidas kõhuga mõtlevast ja seljaga tundvast teoorjusse surutud talurahvamassist kujunes oma jõudu tundev rahvas, õieti — kuidas ta kujunema hakkas. Selle kõrval selgub iseenesest, missugust elu nood põlvkonnad elasid, missuguste raskustega võitlesid, kuidas suhtlesid omavahel ja välismaailmaga, kuidas nägi ja võttis üht eesti talu suurperet teisalt tulnud võoras.

Sörgava karget, asjalikku tegevuskäiku kannab rohkem vaba kujutuslend kui ajalooline faktograafia. See võimaldab tal ajastu probleeme haarata avaralt, mitmetahuliselt ja huvitavalt. Teose pealkirigi on võetud vene õigeusk üleminajatelt, kes lootsid usuvahetusega kaasnevat elujärje paranemist (saada tsaarilt maad) ning seepärast kohalike baltisaksa mõisavõimude ees hoopisid, et lähevad linna (end üles) kirjutama, oma elu kergendama...

Läbilõige sellest ajajärgust on mitmekülgne, haarav ja suur. Kui seni on traditsiooniliselt peetud Ernst Sörgava elutöök «Paiseid» ja «Rahvalgustajat», siis nüüd tuleb tunnistada nende hulka kuuluvaks ka «Lähme linna...», mis hõlmab kõiki neid probleeme ja ideoloogilisi sihitäotlusi, mis olid omased varem tuntud Sörgavale.

Jääb meie põlvkonna asjaks «Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama...» publitseerida, lugeja kätte saata, kirjandusloolaste ülesandeks fikseerida teose koht ning erikaal meie XX sajandi kirjanduses.

Niipalju on kindel juba esialgse tutvumise järgi, et selle postuumselt avaldatava epopöaga tuleb sajandi alguse «Paisete» ja «Rahvalgustaja» Sörgava taas meie juurde, räägib halli mineviku kaudu kaasa tänapäevaski, ikka aktuaalsetes küsimustes. Jääb ehk igavesti rääkima, kõikidele põlvkondadele — niikaua kui elab rahvasugu, kellest ta võrsus, kelle ränki katsumusi kogedes julges häbenemata otsekoheusega maailmale hüüda: «Tulge appi!»

RUDOLF SIRGE

Tõllasõit

Päikse lõbusalt pilava silma
varjas pilvelau õhuke kõld ...
Vuras välja kui muinasjutust
päkapikuga astmel tõld.
Kahel pool kullatud tiislit
kaksteist hürhalli poni ...
Paks ja roosa kui postkaardipõrsas
kutsar naljakalt pukki ronis.
Suure kollase maja väravas
rakend seisis kui asjastund lumm;
lapsed uminal piirasid teda
nagu kregiluud herilassumm.
Lapsed — kui lapsed ikka —
tükkisuhkruga söötsid ponisid
ning üksteise võidu siis üles
plüüšpolstriga tõlda ronisid.

Kui nendest viimaks tõld sai täis,
uks toreda klõpsuga kinni käis.

Ning ... Juhtponi salvas piitsanöör,
tõld lustakalt minema põras.
Vastu lajasid vahtrate võrad,
tee suitses kui süütenöör.
Uibude punased hõlmad
kiviaedadest küündisid üle ...
Tõld veeres, veeres ja veeres —
laste rõõm ajas kallastest üle ...

Pea paistiski paik, kuhu veeres tõld —
lilleväluks maskeeritud miinipõld.

Väikesele printsile

Kui tinavöö reaktoris —
on aastad meie vahel.
Suur linn, kus tänavate voolus

reklaamide neoniniitest traal;
nii lähestikku seisab kõrts ja katedraal.

Sa elad hoopis, hoopis teisel maal ...
Seal klaasist radu käivad valged elevandid;
vahtklaasist teht on iga kõrs ja leht —
sest üle käivad rohelised rasked vihmad,
kuid harva mõraneb neist mõni piisa rõhust ...
Sa elad hoopis, hoopis teisel maal,
kus kõik võib puruneda võltsist hingeõhust.

Mängu

Tõise kannulisen koplin,
mina muretu-murumaal ...
Mängseme kik lä'estikku:
Juss Juulige taati-eite,
mina Õnege pimesikku.

Küll tedä ma üüdse, küll püündse
— kõrva kotsil viil kelluke tinisess —,
aga ku süle ta perra küündse,
Õnn ku tuuleeng müüda must vinisess.

Juss-juhMike oma kõnnumaal
juba esmätsit linu viis likku;
Juuli juba ku pilveke paisuss ...
Mina ütsinde viil ooletu-olumaal
mängi Õnege pimesikku:

kõrress saagi ta patsikse piu —
lämmi puhk mu puhun sõs puhelep ...
Jälle ole ma rõömuge riin,
jälle kõrvalt mu mure muhelep.

Muld ja marmor*



er-el-Bahr on org Liibüa kõrbeplatoo servaõnaras. Põhjas ja loodes piirab teda püstloodis mäesein, altpoolt rõhtkihtne, nagu järsk ja kitsaastmeline hiiglatrepistik, ülalt-poolt nähtavasti ürgseist vihmauurdeist sambaliseks liigestatud — nagu maaväringus vedeldunud ja äkki taashangunud vaskkollane orel. Lõunas piiravad orgu Šeih-Abd-el-Kurna pruunid künkad, kagus avaneb ta tühja liivikusse, mida kahe kilomeetri taga ääristavad kitsarööpmeline raudtee, kanal, põllulapid ja Niilus.

Sellesse mägede põlveõndlasse ehitas kuninganna Hatšepsut (trooninimega Makere) oma templi.

Kas see daam ise oli oma abikaasade ja vendade õnetu mängukann või nende ürgnaiselik mängitaja ning ülimehelik kõrvaletõukaja, selle üle vaielgu ajaloolased edasi. Meie tahame rääkida vaieldamatust temagegsest sündmusest, mis annab ta templile nime ja näo.

Nagu teada, avastas Kolumbus Ameerika pluss 1492. aastal. Aga 2984 aastat enne seda, aastal miinus 1492 saatis proua Hatšepsut välja esimese teadaoleva mereekspeditsiooni, mida võib just samal määral teaduslikuks ekspeditsiooniks nimetada nagu India rikkuste jahile sõitnud Kolumbuse oma. Hatšepsuti viis kolmekümne-aerulist laeva pidid sõitma randadele, millel oli egiptuse traditsioonis muinasloolõhnane nimi *Punti maa*. Sest Egiptuse ajalugu oli juba sellal fantastiliselt pikk. Ja Hatšepsuti päevil mäletati kui hiiglasteaja hämusse kaduvat muinasjuttu seda, et poolteist tuhat aastat tagasi oli vaarao Sahure ajal toodud *Punti* maalt *Ta-Meri* maale ehk Egiptusse uskumatud hulgad kõige imeväärsemaid kaupu, eriti lõhnavaid vaike.

Der-el-Bahri templi dekoratsioonides moodustab Hatšepsuti ekspeditsiooni kroonika nii valdava osa, et seda võikski vist tolle ekspeditsiooni mälestustempliks nimetada. Muide, see tempel on õige ebatavaline ehitus, niisama traditsioonipurustav Uue riigi ehituskunstis nagu ühe naise vaaraoks-tõus Egiptuse ajaloos. Ta koosneb kolmest ülestikku asetsevast terrassist. Ülemine 1100, keskmine 7000 ja alumine üle 10 000 ruutmeetri suur. Kõrgem terrass kerkib madalama loodeservast hiiglavälge marmorilisest lubjakivist portikusega à 44 sammast. Portikuste keskel tõusevad terrassilt terrassile treppe asendavad kaheksa meetri laiused kaldtammid. Ülemise terrassi tagasein toetub vastu pronksikarva mäge, millesse kogu ehituse pikiteljel on raiutud Amoni pühamu. Ent templi kõige huvitavam osa on vasak portikus keskmise ja ülemise terrassi vahel. Selle kahekümne kahel neljatahulisel sambal ja sammaste taga-seinal paikneb elevantiluuunikerdusena peen ja särav ning suurelt osalt

* Vt. «Looming» nr. 1—3.

ikka veel värvierk pildi- ja sõnareportaaž suurelt teekonnalt Puntii imedemaale. Muuseas: pidagem meeles, et iga värvikübe, mis neil lubjakivireljeefidel säilinud on, on tõeline värvikeemia ime. Meile, kes me tuleme linnast, mille majade värv harva üle kahe aasta vastu peab, on see küll eriti mõtlemapanev: need haprad ja igiselged värvid siin on talunud aastatuhandeid kujuteldamatut päikeselööska ja igapäevast viie- või kuuekümmne kraadini kuumenemist ja päevast päeva jätkuvat vaevumärgatavat liivatuisku ja sajandeid liiva all lebamist. Aga kustumatult siravad sammaste valeval kivil egiptlaste pungispurjelised laevad ja Puntii imedemeri vähkide, meritähtede ja seepiatega ja Puntii maa külad puude otsa ehitatud majadega ja nõtkete redelitega ja Puntii maa nõtked ja sarnakad inimesed ja metsloomad ja aarded. Ja selle kõige juures hieroglüüfikirjas tekst — lapselik, kohmetu ja vägev:

Teekond meritsi

Õnnelik jõudmine Ta-Nuterisse

Mõlema maa käskija sõjameeste õnnelik jõudmine Puntii maale nagu oli jumalate käskija Amoni ja Karnaki käskudeandja tahe et muretseda kõiksugu imeväärt väljamaa asju tema suure armastuse pärast tema tütre Makere vastu

Pole seda juhtunud valitsejate ajal kes on enamalt olnud sellel maal vaid ainult Tema Kõrguse ajal on see teoks saanud

Jõudmine mirri mägiastanguile

Nad võtavad mirri nii palju kui tahavad nad lastivad oma laevad kuni nende süda rahul on elusate mirripuudega ja selle võõra maa kõiksugu toredate asjadega

Puntii maa rahvas ei tea egiptlastest midagi Eelmiste valitsejate ajal päikesejumalast Ra'st saadik anti tema saadused edasi ühe käest teise kätte

Leeri üleslõõmine kuningliku saadiku ja tema sõjameeste tarvis mirri mäeastanguile mis asuvad Puntii maal mõlemal pool merd et selle maa ülemaid vastu võtta

Neile on saadetud leiba õlut viinamarjaviina liha puuvilja ja kõiki võimalikke muid asju mida Ta-Meri maal leida nagu oli valitsejakoja käsk

Tuleb Puntii maa ülem ja toob enesega andamit mere äärde

Tulevad Puntii maa ülemad ja painutavad päid

kuninglikke sõjamehi vastu võtma

Kiitust ütlevad nemad jumalate käskijale Amon-Ra'le

Laevad on pilgeni täis Puntii maa imeväärt asju

jumala maa kõiksugu toredat puitu mirrivaigu koormaid ja elusaid mirripuid musta puud ja ehedat elevandiluud sepistamata

kulda Amu maalt heahaisulisi tišepsi- ja hesitipuid

lõhnavat vaiku viirukit musta värvi silmade tarvis

paaviane pärdikuid hurti leopardinahku

ja orje oma lastega

Teekond meritsi ja mõlema maa käskija sõjameeste õnnelik päralejõudmine ja rõõmus randumine Karnakis Puntii maa ülemate saatel

Seda mis nemad toovad pole eales toodud ühelegi teisele valitsejale

Puntii maa ülemad ütlevad Palume sinult armu sina Kõrgus

Teretame sind Ta-Meri kuninganna sina päike kes sa sirad

kui taevane ketas laia Puntis maa käskijanna Amoni tütar kuningatar . . .

Kummalisel kombel ei vaidle teadlased peaaegu et üldsegi selle üle, mis maa see Puntis maa õieti oli. Nad on ühel meelel, et see pidi olema nüüdse Somaali rannik, olgu siis vähe all või vähe ülalpool Guardafui neeme, võib-olla ka Bab-el-Mandebi rand, mis hõlmas nii Aafrika- kui ka Araabia-poolset kallast. Vana autoriteet Breasted oli veendunud, et Hatšepsuti suur teekond algas Teebast, kulges Niilust-pidi alla, läks mööda tollal jõge ja Punast merd ühendanud kanalit merre ja siis meritsi lõunasse ning tuli sama teed tagasi. Hiljem on talle kanali asjus kõvasti vastu vaieldud ja kinnitatud, et enne miinus kolmeteistkümmendat sajandit ei saanud Egiptuses niisugust kanalit olla. Ning et teekond pidi järelikult toimuma kõigepealt maisi Teebast Punase mere äärde ja maisi sealt lõpuks ka tagasi. Võib-olla. Kuid tekst Hatšepsuti templil näikse siiski kinnitavat midagi muud. Pealegi: veidi-fantasööride ja igiskeptikute suures sõjas — nii mineviku kui tuleviku pärast toimuv — on kütkestav kuuluda esimeste ja üsna kurb kuuluda viimaste leeri.

Templi ülemisse õue me praegu paraku ei pääse. Seal on pooleli uurimis- ja taastamistööd, mida toimetab poola arheoloogi Dąbrowski ekspeditsioon. Kuid siin allgi näeksime suurepäraseid reljeefe rohkem — kui neid koos ajahambaga poleks purustanud ka poliitikapeitel. Ükskõik, kas kuningas Tutmosis III oli Hatšepsuti väimees ja võõraspoeg või koguni poolvend, kes oli maganud temaga kakskümmend aastat ühes sängis (ajaloolastel pole see asi praegu veel selge — küllap puudub distantis), aga tema see oli, kes laskis kuninganna näo täksida maha, maha ja maha kõigilt kividelt deltat kataraktideni. Ja mitte ainult näo, vaid ka nime. Ka siit sellest templist. Ja eriti siit! Sest geniaalne arhitekt Senenmut, kes selle templi ehitas, oli seisnud kuningannale kohutavalt lähedal. Nii et vähemalt Tutmosisel oli petetud (ja ennast petva) abielumehe õigustus. Ajalugu petta ei õnnestu aga sel moel nagunii. Pealegi: täksijate töö pole iial täiuslik. Ka siin jäid mõned kuninganna elusuurused ja suuremad lubjakivikujud alles. Kui me nende järgi peaksime iseloomustama tema välimust tema enda tekstide keeles, peaksime vist ütleva: oo emahunt, oo hirv. Aga tänapäeval oleks ta TRÜ korvpalli-naiskonnas täiesti omal kohal.

Muidugi ei võinud Hatšepsut arvata, et juba paar aastat pärast ta surma kraabitakse ta nägu maha templilt, mis oli ju kõigepealt määratud tema enese tempel olema, sellal kui ta ise jumalate seas viibib . . . Aga Amoni tempel oli see ka. Ja viiruki- ning mirrimaiale Amonile laskis Hatšepsut templiseinale kirjutada:

Ma tegin temale Puntis maa tema enese aeda nagu tema mulle käskis
See on küllalt suur et tema seal sees võib kõndida.

Ja templi tehisterrassid istutati tõesti mirripuid täis. Neid elusaid mirripuid, mis Puntis maalt laevadel seks tarbeks suurtes puutoobrites toodi.

Selle valge templivareme eeldooria sammastik ja neljatahuline kastkolonnaad on üha veel nagu tiivasirutus — tagasi Vana riigini ja edasi, üle kreeklaste, tänapäeva linnadeni. Imhotep — Senenmut — Iktinos — Corbusier. Ja mis küll nende põhiajend ka igakord oli — käsk, usk,

eneseteostamis-ind, probleemikirg —, läbi Senenmuti templi valge lubjakivi paistab selgesti, nagu oleks see kivi päikesekumasest klaasist: armastus.

Jumala lõhnapuusaludest ulatus jõe äärde kolme kilomeetri pikkune sirge tammtee. Selle laskis Hatšepsut kujundada sükomooripuude alleeks. Nageib kinnitab, et ka sükomoorid olid Punt maalt toodud. Kui me alumisele terrassile tuleme, näitab ta meile lagedal liival meetri-kõrgust raudvitstest linnupuuri. Puuriga kaitstava liivasõõri keskel pais- tab mustav mugul. Nagu kellegi tilluke liivast väljatorgatud rusikas. See on Hatšepsuti viimase sükomoori viimane kõnt.

Sic transit, võiks selle peale ütelda.

Sic transit, mis tähendab: nõnda kaob.

Aga ka: nõnda püsib.

*

Me vaatame Luksori väikesi räpasevõitu ja pooliti tänavatolmu ulatu- vaid söögipoode. Need lõhnavad praadimisõlist küll vist sellesama lõh- naga, mis nelja tuhande aasta eest, ja nülitud lillad oinad ripuvad konks- sude otsas küll vist niisama nagu siis. Teil on võimalik näpuga näidata, millise fileetüki tahate endale särinal ära praadida lasta. Kui juhtute olema oinaroogade sõber. Ning me jalutame mööda Amenhotep III-nda templi ikka veel vägevaist varemeist, mille sfinksialleest (ehk ka oinastealleest, nagu siin öeldakse) kaks kõhutavad Kunstide Akadeemia ees Leningradis ja mille obeliskidest üks seisab Concordia platsil Pariis- sis. See tempel on peale oma arhitektuuriloolise tähtsuse ka kultuuriloo- line musternäidis: tollest «kultuuride lähendamise poliitikast», mida rakendavad kõik vallutajad, rajades uue ideoloogia kolded ka ruumi- liselt vanade asemele — et uued rüvetaksid vanad ära ja vanad pühit- seksid uued sisse. Ning rahva jalalihastes kujunenud refleksid ei jääs kasutamata. Sakslased ehitasid Eestis oma kristlikud kirikud paganli- kele hiieküngastele. Siin tehti kristlik kirik pluss kolmandal sajandil otse Amoni templisse. Tõsi: ühte neljakümnendikku templisse. Rohke- maks polnud tal kandvust. Ja ta püsis seal mõned sajandid. Aga veel tuhat aastat hiljem on vana Amoni vari siinmail nii tuntav olnud, et araablased on sokutanud oma mošee valge salvitoosi otse tema tõmmu templivareme kandilisse embusse.

Me möödume pudipadipoodidest, kus kapitalistlik «kultuuride lähen- damise poliitika» pakub rullide viisi välja Horemhebi hauamaalidega trükitud sitsi *Made in Japan*, ning astume sisse suveniiripoodidesse. Neid on otse hotelli värava ees terve väike passaaž.

Muinsustetööstus on Egiptuses arvatavast märksa laiem tootmisharu. Ja mitte ainult Egiptuses, kus see tööstus seisvat peamiselt koptide käes. Ka näiteks Saksamaa on aastakümneid olnud juhtivaid võltsmuististe tootjaid. Ka mõni eestlane on sel problemaatilise väärtusega tööil pida- nud leiba teenima. Kümnekonna aasta eest surnud keraamik Juuli Suits töötas kahekümnendail aastail mõnda aega niisuguses Saksa vabrikus. Tema ülesanne oli anda egiptuse savinõudele sajandite paatina. Ja po- tid, mis tema käe alt tulid, võisid endist ütelda saksa luuletajanna Else Lasker-Schüleri sõnadega: «Olen sündinud Teebas, ehkki ma Elberfel- dis ilma tulin.»

Võltsingute eest hoiatavad reisijaid kõik turismiraamatud. Ja kvali- fitseeritumad giidid teevad seda samuti. Üldse soovitatakse hoiduda

muinsusele pretendeerivaid esemeid ostmast mujalt kui kauplustest, kus ametivõimud või erialased asutused tagavad esemete ehtsuse. Aga millega on need tagatised tagatud?

Me astume sisse kõige soliidsemasse Luksori muististepoodi ja hõreda valge habemega tõmmu peremees võtab meid mõõdetud agarusega vastu. Tema ainult kergesti tolmunud poes on pisut tõelist muuseumihõngu, nagu ju peabki olema, ja kõike, mida siin leidub, leidub siin diskreetselt v a h e, nagu ju teisiti ei võigi olla. Keset tagumist hämaravõitu ruumi asub kõrgel alusel auväärne klaaskaanega vitriin. Selle mustal sametpõhjal on paar silmapaistmatut helesinist skarabeust ja paar absoluutselt tavalist halli ušeptikujukest. Aga need pole eilsed. Need on garanteeritult kolme tuhande aastased. Ja meil on kange himu (olgu ta kui snobistlik tahes) siit ikkagi midagi osta. Me tuleme neelatades eesruumi tagasi ja silmame leti kohal seinal kolme aegadest luitunud maalinguga, kuid ometi võpatamapanevalt ilmeka pilguga ja targa suuga muumiamaski. Need on muidugi õige hilisest ajast. Aga ikkagi: nende hiiglasuuris rahulikes silmis ja tugevas kulmukontuuris on bütsantsi mosaiikide vastav joon viissada aastat ette aimatud. Selline nägu kodus seinal panna on pöörane kiusatus... Meie pilgust üles maskidele on küllalt. Peremees võtab kolme seast kõige kaunima ja säilinuma ning pöörab selle tolmusest aknast langevasse valgusevihku* (kuidas ta ometi sõandab seda nii pieteeditult puudutada?!):

«Fayum.»

Imelik, et Fayumi leid on sattunud Kairo asemel siia kaugele lõunasse... Aga muidugi: Fayum asub suurelt turismiteelt kõrval, siin aga on üks selle tee peasõlmi...

«Ehtne?»

Ta vaatab meid nii kurvas solvumuses, nagu küsinuksime, kas tema ema oli korralik naine...

«Ja mis see... maksab...?» pärimine poolsosinal.

Ta pöörab maski nii, et selle imeväärne ja vaevumärgatavalt pilgesuu peegeldub letiklaasil, mille all on pitserite ja allkirjadega lugeda «SIIN MÜÜDAVATE MUISTISTE EHTSUST TAGAB EGIPTUSE VANAVARAMUUSEUM KAIROS», ja ütleb murelikult:

«Ülim, mis ma võin teie heaks teha: viis naela.»

See on niisama hea, nagu pakuks ta meile viiekümne kopika eest ütleme Vesse venna soomussärki.

Me põgeneme tillukesse pudipadipoodi, kus keegi millegi eest ei vastuta. Ammu-ununud koduse uksekellatrilinaga võtab lahke tõmmu noormees meid vastu ja lubab oma näärivanalaoos ringi vaadata. Tema poes ja selle tagatoas kümneküünlase elektrilambi valgel on lõbusais lapse-unenäo-hunnikuis väljaõmmeldud püramiidide, sfinkside ja Memnoni kolossidega toatuhvleid, kirjudest naharibadest kandekotte ja kotikesi Nofretete näopildiga ja ilma, tillukesi kitsetallenahkseid topiskaameleid, plekkaldrikuid vaskhieroglüüfidega ja kõiksugu muud niisugust kümne-piastri-kaupa. Algul seisab kaupmees laoruumi lävel me selja taga, kuid tõmbub siis eesruumi tagasi ja jätab meid omapead kaubakuhjades sobrama. Kas ta meid tõesti ei jälgi? Tont teab. Uks eesruumi on küll paakil ja eesruumi seinal on ka paras habemeajajapeegel. Aga peremees on süvenenud ajalehte ega tee meist väljagi. Nii et me tuhlame tema kaupades minutit kümme ja tuleme oma valikuga siis letiruumi. Meie ostud sujuvad silmapilk. Kui me väljuda tahame, küsib kaupmees (ta viskab kenasti prantsust):

«Pardon... Mis keelt te kõnelesite? Ma pole seda enne kuulnud.»

«Eesti keelt.»

«Khm... Kus seda räägitakse?»

«Seda me näitame teile otsekohe!»

Ja tõesti — me süda tuksatab heast meelest, et me seda talle juhuse kombel otsekohe näidata saame! Sest poe seinal on maakaart. Kujutage ette: Läänemeremaade kaart! Mingi Taani või Norra laevafirma oma. See on kagunurka-pidi torgatud kärbsenustase habemeajajapeegli loodenurga taha.

«Näete,» ütleme talle võidukalt otsa vaadates ja tõmbame oma kodumaa peegli tagant välja, kuid märkame ta silmis hämmeldust, heidame pilgu kaardile — ja kaotame pinna jalge alt... sest lõuna pool Soome lahte ja ida pool Gotlandi on kaardil tühi sinine meri.

Selle Luksori kaupmehe veensime lõpuks siiski ära — et on olemas niisugune maa, kus räägitakse niisugust keelt. Aga küsimus ei ole kahjuks ainult temas.

*

Soomes on Orivesi, Indoneesias Sulawesi, Tanganjiikas Unjamwesi — ja kõigil neil vetel pole omavahel mitte midagi pistmist. Õige, õige. Ja ometi...

Kujutlege Vahemere lähemaid ja kaugemaid kiirgussfääre miinus teise aastatuhande keskel.

On olemas lagunev Memphis ja tõusev Ueset. On olemas foiniiklaste, kreeka ja hetiidi linnad. Mükeenese ja Teebas (Kreeka omas) juba koperdatakse natuke. On olemas pisut elevust sealkandis, kus Vahemeri ookeani avaneb. Ja peale selle on stepid ja kõrbed lõuna ning laaned põhja pool Vahemerde. Ning selle kiirgusvööndi kagutipus, palmideoaasis vastu kõrbet — tolleaegse maailma suurim kultusekeskus, see, mida kutsutakse maailma trooniks, hiiglaehitus templisaaliga, mis on tõeline kivisammaste mets: KARNAK.

Ja selle vööndi loodenurgas, vastu karekülma ookeani, mitte väga kaugel paikadest, mida roomlased poolteise tuhande aasta pärast hakkavad kutsuma *Finis terrae* — teine tolleaegse maailma suurim kultusepaik, poolteise kilomeetri pikkune lage väli, kus kasvab tuhande seitsmesajast inimekatega püstihoovatud kivisambast mets. Ka selle nimi: CARNAC.

Esimesse Karnakki, mis vanuselt küll ilmselt teine on, sõidetakse Luksorist voorimehel.

Luksor jõuab savionnidega vaevalt liiva lõppeda, plonnidest aiad tolmuste palmidega jätkuvad veel, kui juba algab peadega, aga peamiselt peadeta oinaste allee. Üle kolme meetri pikkused graniitloomad kõhutavad kummalgi pool teed oma kivi-kummuteil, kord kümme siin-, kord kakskümmend sealpool. Ja meie fotoaparaadid hakkavad taas plöksuma. Ivan Nikolajevitš, meie innukaim kaameramees, seisab voorimehel püsti, hallikirju juus ähmist kohevil, särgikaelus karvase rinnani lahti ja silmad kahele poole rullumas, nagu sõidaks sada võidusõidujalgratast mõlematpidi põigiti üle tee. Ta püüab filmida mööduvaid sfinkse hetke ühe kaameraga paremalt ja hetke teisega vasakult. Siis käriseb ta silmanähtavalt pooleks ja filmib oma vasaku poolega ühelt ja paremaga samaaegu teiselt poolt. Vahepeal lähevad pooled rutuga sõlme ja ta filmib paremaga vasakult ja vasakuga paremalt. Siis pea-

tuvad voorimehed templiesise sfinksideallee otsal. See on mõlemalt poolt enam-vähem ühtlaselt terve ja Ivan Nikolajevitš sõlmib end lahti, ühineb taas ning marsib otse sfinkside vahele ja filmib neid mõlemalt poolt korraga.

Karnaki tempel on sügava pronksiaja looming. Aga välja näeb ta nagu päratu kivihaamer. Hiiglasuur kivihaamer, pealegi kivivarrega. Püloon on kandiline kivist haamripea, 113 meetrit pikk, 15 meetrit paks ja 44 meetrit kõrge. Ning nõnda ränk, et ta omaenese ränkusest on altpoolt natuke laiuli vajunud. Haamripea raskus peab sisseastuja muserdama. Et hoop tuleb pühalt haamrilt, on muserdatu ülendatud ühtlasi. Purustatult ja ülendatult liigub ta — nagu koi, nagu kivikoi, nagu jumalako — läbi haamrivarre värvilise hämaruse täis vaaraosid ja jumalaid pühima pühapaiga poole haamrivarre otsas, kus Amoni elav käsi hoiab oma haamrit pihus.

Hulk vaaraosid on võistelnud omavahel: kes annab Amonile kätte võimsama vasara. Kuus vaaraod on ehitanud kuus pülooni üksteise ette ritta, eespoolne ikka tagumisest vägevam ja uuem. Vastavalt on pikendatud ka haamrivart ning ehitatud selle ümber müüre ja portikusi. Nii et templisse astuja, kes kõnnib esimesest püloonist tagumise pühima pühamuni maha templi pikitelje ligi nelisada meetrit, läbib sellega tagurpidi tema ehitusloo kaks aastatuhat.

Esimene püloon, templi uusim osa, on Ptolemaioste-aegne. Sissekäik kahe juberaskte tüvipüramiidi vahel on seitse meetrit lai. Aga ikkagi tunneme end seal nagu päratute raudteevagunite vahel, mis mine tea võivad iga silmapilk otsapidi kokku veereda. Pülooni ja sammastike raske pruunikashall värv annab kogu ehitusele karakteri. Pülooni taga avaneb ligi hektarine Suur õu. See pärineb 22. dünastia vaaraodelt ja püloonist tulija on sinna jõudes läbinud templi ehitusloo viimased viis sada aastat. Õu on kahelt küljelt müüri ja sammastikuga piiratud peaaegu-ruut. Sambad on tõmbid, suletud lootosõitest kapiteelidega ja omas tõmpuses täis kummaliselt jõuetut jõudu. Aga õu sammastike ja kahe pülooni vahel on nõnda suur, et siia mahub lahedasti ära vasakul terve Setos II-se tempel (umbes 400 ruutmeetrit suur) ja paremal Ramses III-nda templi esipool (õue ulatuv osa umbes 500 ruutmeetrit suur) ning et nende olemasolu peaaegu nagu ei märkagi. Õue tervikkonatuur hõlmab need templid nagu mödamannes. Õue keskel on asunud kümme vaieldava otstarbega sammast, kahes reas à 5 tükki, arvatavasti jumalakujude alused. Üheksast on säilinud mitmesuguse kõrgusega jumbid kõndid. Ainult üks parempoolne on oma täies kahekümne-meetrises kõrguses tänini püsti ja kannab puutumatu viie meetri laiust avanenud lootosõie kujulist kapiteelikübarat. Oma kummalise kujuga näeb ta välja nagu kiviaegsete hiiglatohtrite stetoskoop. Sellisena on ta praegu Suure õue kõige silmatorkavamaks esemeks.

Me heidame pilgu Setos II-se väikese templi kolme kõrvutisse «kabelisse», keskmine Amoni, vasak tema proua Muti ja parempoolne nende poja, kuujumal Khonsu oma. «Kabelid» on Karnaki hingematva kolossaalsusmulje taustal üsna tillukesed ja ohverdamissteenide jaoks nende seintel pole meil aega. Ramses III-nda tempel on Setos II-se omast viis või kuus korda avaram, aga suure Amoni templi kõrval, mille küljes mõlemad ripuvad, pole vahet nende vahel tähele panna: mõlemad on tillukesed ja aktsessuaarsed.

Suure õue parempoolse külgvärava, nn. Bubastiidide värava ees küsib Nageib, kas me tunneme piiblit. Meie seitseteist peaarputust ulatu-

vad kergest solvumusest kerge kahetsuseni. Ja muhameedlane Nageib meenutab meile teise Ajaraamatu kaheteistkümnenda peatüki teist ja järgnevaid salme:

2. Ja se sündis kunninga Reabeami wiendamal aastal, et Sisak Egiptusse kuningas ülestulli Jerusalemma wasto, sest nemmad ollid walatust teinud Jehowa wasto. 3. Tuhhande ja kahhesaa söawankriga ja kuekümne tuhhande rüütliga, ja rahwas olli ilmaarwamatta, mis temmaga Egiptussest tullid, Libia, Suki ja Mora rahwas. 4. Ja ta sai need tuggewad linnad kätte, mis Juda maal, ja tulli Jerusalemmast sadik... 9. Ja Sisak Egiptusse kuningas tulli Jerusalemma wasto ja wöttis Jehowa koia warandussed ja kunninga koia warandussed, keik wöttis temma ärra; ta wöttis ka need kuldkilbid ärra, mis Salomon olli teinud...

... Ja äkitselt leiab üks muinasjuturaamatu jutt, üks vanaisa piibli ja piibulõhnane pühapäevahommikujutt Kassisaba ja Kalamaja säärwandiga toast siin kivisse tahatud kinnituse. Need vägevad võidud Juuda Saalomoni poja üle on tõesti võidetud. Ja nende tähistamiseks on siia, teise pülooni tumehalli ja sellal juba neljasaja-aastasesse müüri tahatud vägev mälestuspildistik. Siin on vaarao Šešonk I-se hiiglasuured kartušid ja hiigla-Amon saablisorti mõõgaga ja päratu hulga Juudamaal vallutatud paikade nimedega sakilistes kartuššides. Iga nime kõrval kükitab igas kartušis kongus ninaga habemik ahelais vang. Nageib kinnitab, et paljud seinal loeteldud paigad olevat Iisraelis tänini leiduvatega identifitseeritavad. Ning me mõtleme: vististi peame rohkem, kui meil seni tavaks, oletama muinaslugude taga tõelust. Ja vististi peame — inimteadvuses kätkeva harmooniapüüu tõttugi — rohkem kui seni eeldama muinasjuttu tõeluse sisimas.

Siis läheme Suurde õue tagasi ning astume viie meetri kõrguste Ramseste vahelt teise, võrdlemisi lagunenu pülooni läbikäiku — ning seisame Sammassaali ukstel. Ja kogeme sedamaid: nii raske on teinekord otsustada, kumb see on, mida me näeme — kas tõelus või muinasjutt.

Kahel pool teed on siledaks treitud, võratute (ja võrratute!) maast taevani täisjoonistatud koorega tumehallide kivist sekvoiate mets. Teeäärsete tüvede ümbermõõt on alt üksteist meetrit, tagumistes ridades veidi vähem. Saal jumala kivise hiiega on 52×103 meetrit suur, nii et terve «Estonia» hoone oma teatri- ja kontserdisaalidega ning nende kuluaaridega ja mõlemat hoonetiiba ühendava «sangaga» mahuks siia (muide ka kõrguse poolest) lahedasti sisse, umbes nagu prillid toosi, mis nende jaoks siiski pisut ülemäära suur, ja maapind tema põranda all peab pühadusväetisest tõesti olema imeväärne olnud. Sest sellest põrandast sirutub helesinisesse taevasse ei vähem ega rohkem kui 134 kivist mammutipuud. Sambahd seisavad nii tihedasti üksteise kõrval, et kaugused nende vahel on pisut väiksemad kui nende läbi-mõõt. Kunagise õige kerge laekonstruktsiooni all pole neil olnud mingit arhitektuurilist ülesannet. Ka ruumi liigestajatena on võimatu neid tunnetada. Sest nad ei liigesta ruumi, vaid muserdavad ta ära, rullivad ta olematuks ja suruvad ta eneste vahelt välja. Nad ei teeni ruumi, need kuue ja poole meetri laiuste lootoskapiteelidega tummast kivist hiiglapasunad, vaid alistavad ruumi täiesti, möirgavad saali (ja maailma) äärest ääreni täis hääletut ülistust Amonile...

Arhitektuur mõõdab teda sünnitanud ideede jõudu teatud määral ka

materjalimassidega, mis temas on ümber asetatud, liikuma pandud, püsti hoovatud. Uue riigi hierarhiline jumalate maailm kui Uue riigi enese peegelpilt kuulutab talle rajatud templi mõõtmetega oma uskumatut materiaalselt ja mõttelist jõukeskendust. Sambad pole obelisklikud monoliidid, vaid on laotud ülitäpselt ülestikku passitatud kergelt ahenevaist tüvikoonustest. Kuidas tõsteti üksteise peale kahe ja kolme meetri paksused ja mitmekümne tonni raskused kivikettad? Kuidas hoovati üles kapiteelikarikad, mille servale mahub ringis istuma sada meest? Kuidas pandi kohale kivist laetalad, mille läbilõikel on kohati ka ikka oma neli ruutmeetrit pinda? Öeldakse: toetudes järjest kõrgemaks tõstetud liivapuustistele, mis pärast jälle minema pühitati... Tähen-dab, terve Sammassaal pidi vahepeal olema kolmekümne meetri paksu-selt liiva täis... Jaa, teisiti ei saanud see küll vist toimuda. Aga ku-jutlege töömahtu, mille see kõik kaasa tõi. Ja kuidas sündis pärast selle kivilaane dekoreerimine? Kujutlege sambaid tellinguis ja sammastel nõtkete tõmmude käte all sõejoonistustena sündimas kõiki neid meeletult paljusid jumalaid ja vaaraosid ja kartušše ja tekste ja ornamente, ja siis neid joonistusi pooliti kivisse raiutuina ja siis sadade käte viimis-teldavaina ja häilitavaina... Töötlus on kõikjal imepuhas, reljeef sü-gav, kumerused mõõdetud ja elegantseid, joon traditsioonikindel ja nõtke ühtlasi. Ja kujutlege seda kõike siis värvides lõkendama löövat ja tellin-guid eemalduvat ja sammasmetsa seisvat fantastilises sumedas säras — mis ju laiguti ikka veel näha ja aimata on...

Siis hakkame saali lõunapoolsest külgmisest uksest välja minema ja Nageibi seletusest tuleb meile meelde...

1945-nda aasta kevadtalvel uuris üks pikkade juustega noormees ühes sõjalaastatud Tartu külmakügevel äärelinnamajas ja ülikooli raamatukogudes (niipalju kui oli mahti välkmiitingute vahel, mis toimusid hal-vasti köetud aulas Ida-Euroopa suurte linnade vabanemise tähistami-seks) — rahvusvahelise lepingu mõistet.

Kas oli selline asi üldse olemas? Või oli see paljas idealistlike narride fiktsioon ja «realistlike» tarkpeade äri? Keset Stutthofe ja Kloogasid ja Tartu vanglaid ja tankitõrjekraave, mis ulatusid üle mitme mandri, tuli tõesti küsida: kas niisugune asi on olemas? Ja tuli väsimatult vastata: on, on, on! Peab olema! Sest ilma selleta on kõik ainult hirmu-vabin või vaprasekramp miinihunniku otsas. Mõtestatud elu on olemas ainult niivõrd, kui võrd on olemas see. Aga seda tuli tõestada enesele ja küllap veel mõnele muulegi. Tõestada nii ajalooliselt kui formaalselt. Ja pikkade juustega noormees tahtis alustada algusest. Nagu sihukestel sageli moeks on. Ja vineeriga lapitud härmas akna all, varbad kodu-kootud sokkides külma pärast kõntis ja vana (keelatud) raadiokast nur-gas täis sõja viimaste kuude kähinaid ja kõminaid, kummardus ta oma kirjutuslaua kohale ja luges... Oh, temal polnud viga midagi! Tal olid sokid ja kirjutuslaud ja kuradi hea meel, et ta imemoel oli terve na-haga pommide alt pääsenud ja üle noatera sakslaste vanglast tulema saanud, ja natuke häbi sokkide ja kirjutuslaua pärast — sellal, kui ta koolivendi juba oli langenud Korpuses ja Legionis ja Mannerheimi armees ning juba rühmas metsades ja kaevandustes Karagandast ja Ka-tangast Nordhauseni, Norrlandi ja Norilskini. Seda hoolikamalt luges ta kolme tuhande aastast rahvusvahelist lepingut, esimest, mis üldse teada pidi olema ja mis oli kõigi lepingute algus:

Leping, mille suur Hatimaa valitseja, vägev Hatusil, suure vägeva Hatimaa valitseja Mursili poeg ja suure vägeva Hatimaa valitseja Suppiluliuma pojapoeg, hõbedase tahvli peale tegi Egiptuse suure vägeva valitseja Ramses Teise, Egiptuse suure vägeva valitseja Setos Esimese poja ja Egiptuse suure vägeva valitseja Ramses Esimese pojapoja tarvis, mis on üks hea rahu ja vendluse leping ja rajab nende vahel rahu igavesteks aegadeks

Ta mõtles oma kooli poistest kõigil rinnetel ja luges: *rahu igavesteks aegadeks*. Ta mõtles põletatavate ja põlatute laagritest, mis tegid mandrid kárnaseks, ja luges: *inimlikult kohelda inimesi*. Ja ta mõtles: huvitav, k u s on säilinud selle lepingu algne tekst? Ja kirjutas selle tõlkest hoolega katkeid oma käsikirja... Aga pikajuukseline noormees tehti peagi nudipäiseks ja tema käsikiri rändas temaga rööpi läbi Pagari ja Patarei ladude. Kuni see, pisut luitunult küll, jõudis ta vanasse kirjutuslauda tagasi. Ja kuni ta ise, poolpaljaspäiselt küll, seda lepingute lepingut viimaks oma silmaga näha saab.

Sest siin see ongi. Suure Sammassaali lõunapoolsest väravast välju-des jõuame lõunasse kulgeva müüri ette. Otse seal, kus see Sammassaali külgmüüri ühineb, seisavad tumehallidel tahutud kividel hab-raste hieroglüüfide read...

Nageib näitab meile templi lõuna- ja põhjapoolseil välismüüridel kauneid ajaloolisi pildiseeriaid: vaaraosid oma sõjavankreil Süürias ja Hatimaal ja Liibanoni seeditseades, vaaraosid jumalatega, sõjavägedega, vangidega, vaaraosid ohvriandidega jumalaile ja nuudiga vangidele. Siis ronime esimese pülooni laele ja püüame kogu varemete pano-raami endasse neelata.

Keskne varemeteväli on pool kilomeetrit pikk. Selle pikkuse kahel kolmandikul, Suure Sammassaali ja neljanda, viienda ning kuuenda pülooni taga on umbes saja sammu pikkune rusudehõredam ala. Seal on asunud Keskmise riigi aegne Amoni tempel, mis oli umbes seitsesada aastat Setose ja Ramseste Suurest Sammassaalist vanem. Aga Keskmise riigi templist tagapool kerkivad taas säilinud portikused ja pühamute read: see on Tutmosis III-nda «patseerla», Keskmise riigi templist viissada aastat noorem, aga Sammassaalist oma kolmsada aastat vanem ehituseosa. Patseerla taga, ikka koguansambli pikiteljel, asub keset saalide ja tubade enam-vähem lagunenu labürinti üsna purunenud pühim pühamu ja mõned tema väga huvitavad naabertoad, needsamad, kust me Nageibi kannul läbi tormasime. Ühe sisemus on ammu Pariisi ära viidud — sest selle seinadekoratsioon sisaldab kronoloogilisi vaaraode-tabeleid. Teine, Tutmosis III-nda piltidega, on Aleksander Suure aegu renoveeritud ja osa Tutmosiseid Aleksandreiks ümber tehtud. Kolmas on kõige huvitavam. Seal on Tutmosis III püüdnud Hatšepsutti matkida: toa või pigem saali seintel on jäädvustatud Tutmosise poolt Süüriast tema 25-ndal valitsusaastal toodud taimede pildid ja loetelud. Ruumi kutsutakse Tutmosise aklimatisatsiooniaiaks.

Patseerla seisab veel enam-vähem püsti. Aga ikkagi on ta koos mõlema Tutmosise püloonidega nagu aegade maavärinas armetuks raputatud taust hiilgava roosa obeliski ümber, mis kerkib kitsast õuest neljanda ja viienda pülooni varemete vahel. See kolmekümne meetri kõrgune häilitud nool on lennanud kriimutult läbi aastatuhandete ja müü-

ride, mis Tutmosis III-nda poolt talle nimme lasti ümber ehitada: ikka selleks, et varjata tema peal kuninganna Hatšepsuti nime. Müürid ta ümbert on ära varisenud. Ja Senenmuti obelisk oma kuningannale püsis keset varemeid. Ning õhtune päike paneb ta püramiidja tipu hiilgama, nagu oleks see ikka veel kullatisega kaetud.

*

Me oleme Kairos tagasi.

Me sõidame mööda kauneid kaldapealseid ja läbi villadega ning villadeta parkide linnajao. Me pöördume jõe vasakule kaldale ja vaatame Memphise varemeid. Või pigem küll kohti, kus Memphise varemed kunagi on seisnud. Nüüd pole seal enam muud kui üksainus üksinduse pärast kivinahka väristav sfinks ja üks hoopis hiline koloss: valgest lubjakivist Ramses II, üle kümne meetri pikkune teadjanaeratusena ja lutuks murdunud hiiglane, pikali temale ümber ehitatud betoonist hoones. Selle hoone ringrõdult alla vahtides tunneme end kui Lilipuudimaa arstiteadusetudengid anatoomiapraktikumis. Me tahaksime elevusse sattuda. Tahaksime ohata. Tahaksime kogeda, et hing jääb kinni — nagu eile ja üleile. Tahaksime tunda end esimese kursuse tudengitena — kuid tunneme end väsinud preparaatoritena, kel on kahekümneaastane staaž. Me pole võimelised süttima. Kujutlus Vana riigi hiiglapealinnast, mille tänavail me paiga poolest viibime ja mis on veel kaks tuhat aastat vanem kui meie eilne ja üleilne Ueset, ei aja meil sipelgaid sääri mööda jooksmata. Sest kõigil muljetevalamuil on oma neelamispiir.

Sakkara.

Me kõnnime, küünlad käes, maa-aluses apiste matusepaigas. Neljasaja meetri pikkused avarad ja sünged käigud. Kivipõrandad ja võlvitud laed. Kaksikümmend neli punasest või mustast graniidist sarkofaagi ($2,5 \times 3,5 \times 5$ meetrit), üleni poleeritud, kaal \dot{a} 65 tonni — pühade härgade jaoks. Üks neist, tõsi, poole väiksem — püha vasika tarvis, kes oma karvased kõrvad enneaeagu on pea alla pannud. Kõik kokku — härgade jumaldamise ürgse kombe kõige materialiseerunud monument. Paljust teistest meeldivam selle tõttu, et siinseil härgadel vaevalt oli jumaldatusepretensioone. Ja eriti tähendusrikas sellepoolest, et see otseselt kinnitab: *quod licet Iovi, licet bovi!*

Me tõristame bussiga kõrbemäkke. Jõeorg rohetab selja taga. Me tiirleme kõrbes, lagunened püramiididelapsed paremal ja vasakul, ja peatume vaatama mastabaid. Mastaba — imelik sõna Kevade tänava vana koolimaja kunstiajalootunnist Rahumäe kalmistu liivalõhnaga. Me vaatame Taiutebi, kellegi 3. dünastia kõrge isanda mastabat balsameerimiskabeliga ja suurtest liivakiviplokkidest matusekambriga. Me silmitseme ülipeent värvilist kõrgreljeefi, mis on säilinud tänu sellele, et ta on olnud sajandeid peidus liiva all. Me heidame pilgu pimedasse kõrvalruumi hauaomaniku orja kivikirstuga. Ori pidi olema teises ilmas otsemaid võtta. Huvitav, kas sellesse kirstu maetu suri loomulikku surma või mitte? Jah, huvitav küll — aga ikkagi tajume, et kõik need viie tuhande aastased asjad ei jõua meis registreerumiskihist sügavamale. Sest kõigil muljetevalamuil on oma neelamispiir. Paraku.

Ti mastaba on siiski asi, mis keset Sakkara hallikaspruuni hägu me mälus püsivad piirjooned saab.

See Ti ise oli viienda dünastia ajal, s. o. Breastedi järgi umbes miinus 2700. aasta ümber, vaarao Nefererkere juures Mart Pordiks. Ning tema

mastaba, eriti selle matusekambri peened reljeefid, loetakse huvitava-
mate hulka, mis Vana riik üldse pakub. Ti on ilmsesti olnud kõva põl-
lundusliku huviga mõisaisand ning tema viljalõikajate ja kure- ning
hanenuumajate tööstseid, purjelaevad, mis talle tema deltamõisatest
andameid toovad, tema karjused ja kalurid ning ehitusmeistrid, kes talle
paate meisterdavad, kujutavad endast imeväärset kultuuriloolist mater-
jali. Aga mitte ainult seda. Suur reljeefpilt matusekambri põhjaseinal
kujutab Tid jõehobujahil. Pilt koosneb kolmest rõhtvööttest: all vesi
kalade ja jõehobustega, kellest üks muuseas parajasti kugistab kroko-
dilli, keskel papüürusetihniku stiliseeritud püstvöödistik ja selle taustal
kolm paati küttidega, ülal aga see, mis pildil tegelikult valitsema jääb:
papüüruseõiestik linnupesade ja linnupoegade ja poegi toitvate ning
lendlevate lindudega — kõik otse kuuldavalt sidinat-vidinat-kluginat ja
tiivavuhinat täis — ja seal sees linde hiilivad kassid . . . Ja see kõik on
teostatud niisuguse nõtkuse, peenuse ja elegantsiga, et tahtmata endilt
küsime: kui juba siin on tunda aimamatult pikki arengulisi taga-
maid — kus on siis üldse algus?

Ainult kiri neil seintel näib vähemasti meie võhikusilmale olevat ras-
kem ja kohmakam kui poolteist tuhat aastat nooremail Ueseti tekstidel.
Ta näib olevat lapselikum ja esemelisem. Ta on pildile, oma lähtele,
silmanähtavalt lähemal. Ta pole veel jõudnud eriti abstraheruda. Selles
mõttes on vana kunst abstraktsemad arengusuunad olnud nähtavasti
hädavajalikud: kui kunst oleks Altamira-impressionismile truuks jää-
nud (s. t. kui tema arenguseadused oleksid tal seda lubanud), oleks inim-
kond härgi edasi maalinud ja härjast poleks iial saanud A.

Ühes kõrvalruumis, kuhu vestibüülist seinapilu kaudu pilku saab
heita, on turistidele varutud ekstra-elamus. Ti värviline ušeptikuju,
oma pool meetrit kõrge, seisab seal pimedas nähtamatu valgusallika
paistel ja vaatab sissepiilujale ümmarguste pruunide silmadega otsa.

Ammu losutab kõrbe silmapiiril Sakkara kuulus astmikpüramiid. Me
läheneme talle läbi raske pruuni liiva küllastuse ja väsimuse kiuste au-
kartusega. Sest see on vanim kõigist püramiididest. Me teame raama-
tuist ja näeme nüüd oma silmaga: see polegi veel päris püramiid tradit-
sioonilises mõttes, vaid on alles samavõrra vana mastaba uues kvalitee-
dis kui uus nähtus ise.

Mastaba, Vana riigi iseloomulik matusehoone, on harilikult madal ja
niivõrd risttahukaline tüvipüramiid, et ta kuulub püramiidide hulka
ainult stereomeetria, aga mitte põrmugi oma «portreelise» ilme-mulje
mõttes. Ka vaarao Džoseri ihuarhitekt Imhotep ehitas (umbes aastal
miinus 3000) oma isandale 120×107×11-meetrise mastaba. Aga see pol-
nud kõigist varasemaist mitte ainult kümme korda suurem. Imhotep
laskis sellele kontsentriselt ka veel viis aheneva põhipinnaga mastabat
otsa laduda.

Süngelt tume on see kuuekümne meetri kõrgune treppmägi. Heledad
liivavöödid kõigil astmetel tõstavad kivimi tumeduse eriti esile. Tugev
edelatuug kannab praegugi silmaga nähtavat peenikest liivatuisku kõr-
best siia poole ja siit üle. Ja viis tuhat aastat on teinud ränkade kivipan-
kade kallal halastamatult tööd. Kivi paneb sellele hääletus vihas vastu.
See on hiilgav ja lootusetu lahing. Sest kestku ta ka veel teist viis tuhat
aastat — ajajõe veevarud on ometi ammendamatud. Aga esialgu — võit-
lus kestab. Kivi on pragunenud kihiliseks ja kihtide servad on tõmbunud
kergelt kaardu nagu kuumasaanud paber. Kivi on pude nagu puu. Nii
et temast annab hõlpsasti pihuga tükikesi murda. Ta on nagu meie vana-

isade muredad ja suitsupruunid sepapajamüürid Põhja-Eesti paepealse taludes.

Kunstiajalugudes võib näha skeeme, mis täisnurkselt ja selgelt kujutavad Džoseri hauaehituste kompleksi ning annavad apteekertäpselt selle mõõtmed: 544,9×277,6 meetrit. Niisuguse terrassi keskel on astmikpüramiid kord seisnud ja seda kõike on ümbritsenud kümne meetri kõrgune ja viieteistkümne (!) paksune müür. Looduses on püramiidi ümber praegu laineline liivaväli arheoloogide kaevandite ja urgetega. Ning äkitselt helendab sügaval ses pruunis rägas imeväärsete valgete sammaste rivi. See on Džoseri mälestustempel — nii uskumatult ja nii endeliselt doorialik, et tahtmatult möönad: Imhotep pidi olema selgelt-nägija! Või egas egiptlased teda asjata jumalaks tõstnud! Tööjaotusprintsip oli neil kaugeil aegadel välja kujunemata, nii et arhitektist, kes juurutas suurejoonelise kiviehituste kunsti, ja filosoofist, kelle tarkusõnu aastatuhandeid meeles peeti, sai lõppude lõpuks arstiteaduse jumal. Imhotepist sai egiptlaste Asklepios. Aga ka tema kirjamehepärimus elas nii jõudsasti edasi, et veel kolm tuhat aastat pärast teda läigatas iga kirjatsura tõhe asudes oma veenõust natuke põrandale — ohvriks jumalusele, kelleks vana ehitusmeister oli tõusnud. Jah, tema traditsiooni magnetiline toime oli nii püsiv, et see kena Tallinna postiametnik, kes kolmekümnendail aastail Mägi Kurdla pseudonüümi all maailma kultuuriloo eestilähteliseks ümber tegi, ka Imhotepis eesti taadi avastas. Kuna ta nimi ju tähendavat eesti keeles lihtsalt seda, kes IMET TEEB.

Džoseri tempel paneb järjekordselt küsima: kus on algus?

*

Isikukultuse algus on igatahes Cheopsi püramiid.

Me sõidame Kairost Gizeh'sse imeseigel ja tuulisel hommikul. Gizeh' suurte püramiidide kolmik vilksatab aeg-ajalt ees paremal ja vajub siis jälle palmiaedade taha. Tuntud psühholoogilise gravitatsiooniseaduse järgi on see kolmik hõivanud endale peaaegu et ainuõiguse esindada Egiptuse püramiidide. Kuigi ta on ainult üks viiest Kairo juures Liibüa kõrbe idaserval reastuvast püramiidideväljast.

Sõidame üle jõe, läbime mitmed ilusate villade ja palmiparkide linna-jaod ning möödume luksuslokaalidest à la *Ramses Night Club*. Noolid kauneis ja haprais värvivarjundeis hooned jätkuvad veel siis, kui haljas maa on lausa kadumas ja kui kõrb nagu noaga lõigatult algab. Sealsamas nagisevad autobussi pidurid. Väljas on nagu hämaraks tõmbunud. Me vaatame vasakuist ja siis paremaist akendest õue: me seisame mingi tumeda ja kareda, otsatu ja harjatu kivivalli ees. Me astume autobussist välja — seesama ta on.

Cheopsi püramiid on niihästi isikukultuse algus kui ka tipp.

Õeldakse: ta on 18 meetrit kõrgem kui Oleviste torn. Seda küll. Aga tema massi lõmastavast ränkusest ei anna see mingit aimu. Kuid muuseas: ta polegi midagi muud kui ainult lõmastavalt ränk. Nimelt ränk ja mitte suur. Sest suurusel on ka mingeid moraalseid aspekte. Aga millised on tema omad?

Vahepeal räägiti ja kirjutati, et temasse on kätketud tont teab millised matemaatilised teatmed, tont teab millised aegu-ületavad tõed. Üks selline kahekümnendate aastate saksa imeteos on meil parajasti käepärast. Lugegem, mis seal sõna-sõnalt sees seisab:

Cheopsi püramiid pole mitte üksnes arhitektoonilis-tehniline optimum. Ta on ühtlasi geometriseerunud tarkus ja peaaegu haaramatult kaugele arenenud matemaatilis-astronoomiliste teadmiste kehastus: kiviseisse püramiidimõõtmeisse, külgpindade nurgakraadidesse, õhutuskanalite, käikude ja šahtide kaldeisse ning püramiidi kubatuuri on sisse komponeeritud astronoomilised, geofüüsikalised, akustilised, trigonomeetrilised ja kalendaarsed suhted. Päeva- ja öövõrde pretsessiooniringi 25 868 aastat on püramiidi mõõtmeisse (kuningakambri põranda kõrgusse) sisse mõõdetud ja püramiidi arhitektuuri tuumarvudes kätkevad vahest salapärased ürgarvud, mis valitsevad bioloogilist ja astrobioloogilist loomet.

See kõik on muidugi puhas ajaloomüstiline jamps. Kuid ikkagi nime-tatakse selle tumeda kivilaama rajajat suureks vaaraoks. Omal ajal selle tõttu, et ta ehtas suurima püramiidi, ja praegu selle tõttu, et me enam ei mõtle, mida see tegelikult tähendas: maa kohutavat väljakurnamist, kõigi jõudude sundimist ökonoomiliselt tolguta tõhe ja saja tuhande mehelist tööväge, kes kolmekuistes vahetustes rühmas siin kolmkümmend aastat. Nii et selle monomaanilise tehismäe ehitajad sõid selle aja jooksul üksnes rõikaid, sibulaid ja küüslauku neljakümne tonni hõbeda eest, nagu Herodotosele siin öeldi. Kuid Herodotos käis siin ajal, kus otsesed pärimused veel elus olid. Ta käis siin umbes aastal miinus 460, s. o. just niisama palju pärast Cheopsi kui meie pärast teda. Hirm tõtt rääkida oli juba ununud, aga tõde ise oli veel meeles. Ja Herodotosele ei räägitud Cheopsist kui suurest vaaraost. Vastupidi, talle räägiti, et kuni Cheopsini oli Egiptus olnud õnnelik maa. Cheops aga laskis templid sulgeda ja kihutas rahva sunnitööle, ikka oma püramiidi pärast. Oma tütregi olevat ta omas hulluses lõbumajja ajanud — Herodotos ütleb: püramiidi ehitamiseks raha teenima.

5,3 hektarit maad. Ja selle peal kaks ja pool miljonit umbes kuupmeetrit kivipanka à 2,5 tonni.

Võib kujutleda, kui ebainimlik oli see päratu kivikärk veel siis, kui ta oli oma poleeritud voodriga kaetud ja kui selle peal kiiskasid vaarao mitmekümnemeetrised figuurid. Sest isegi praegu, kus aeg talt särava rüü maha on rebinud ning kus ta seisab keset liivatuisu sünges ja kardes alasuses, on ta ainult natuke talutavam.

Tuul kihutab pruunil liival paberiprahti. Alumistel kiviridadel hilpavad kriimud lapsed. Ja kogu taevasse tõusval lasul on valgustatud tahkude hallpruun ja varjutahkude must nii korrapärane ja pead-ringikäima-ajav nagu uusimal op-kunsti meistritööl. Vanad mustavalgeruudulise vöödiga taksod toovad kilavaid ameerika turiste ja lahjad punatupsuliste sadulatega fotokaamelid ajavad liivatuisus nende poole tuult.

Kui Nikolai Ivanovitš on end kõigi kolme kaameli kukil fotografeerida lasknud, roomame ka meie mööda meetrikõrgust üraskikäiku püramiidi sisemusse. Me katame sajameetrise tee, kus hiljem koogakil ja viimaks sirgeltki käima mahub, kuni mustavate graniidipragudeni, mida kuninga- ja kuningannakambreiks kutsutakse. Imetleme nende 25-kraadises umbuses vanade kivitahujate ja -häilijate hermeetiliselt täpset tööd ning roomame tagasi ja tunneme head meelt, et tuul ja päike alles on.

Muidugi! Nikolai Ivanovitš on nakatanud meie noored arhitektid ja otsustanud ronida püramiidi otsa. Kuid tuul on mitte ainult alles, vaid valjeneb üha. Tegelikult on vahepeal päris noor torm lahti läinud. Said käib kohalike giididega pisut närviliselt õiendamas ja seletab: tippu

ronida võib, aga niisuguse ilmaga peab enne andma allkirja formularile, milles on öeldud, et ronija vabastab Ühinenud Araabia Vabariigi valit- suse vastutusest ronimise võimalike tagajärgede eest. Nikolai Ivanovitš ruttab koos noorte arhitektidega otsima paika, kus ta oma allkirjast lahti saaks. Meie sõidame bussis Suurest Püramiidist Suure Sfinksiini ja meil ei jää vähimatki kahtlust: need kaks kuuluvad kokku. Püramiidi abso- lutiseeritud MINA ei saa iial leida endale sobivamat nägu kui selle laia kivilooma nõudlikult salapäratsev naeratus: isikukultuse lemmikmäng on sfinksimäng — poliitikas, armastuses, kirjanduses, igal pool.

Siis öötsuvad hallid püramiidid meie autobussi pära-aknas eemale ja me mõtleme: mis narril moel on sellest neetud humanismist aja jooksul rikki läinud maailma parim tööriist, intelligentsem kui kõik raalid ja tõhusam kui kõik buldooserid — tummade orjade mass!

*

«Stereoclub» on tavaline kolmanda järgu kõrts kaks kilomeetrit püra- miididest eemal. Oma tumedate puupaneelide, sepi slampide ja punaste portjääridega meenutab ta mõnda vana Tartu kadakasarestorani ime- likus orientaaelses väljaandes. Ning hallipäiste kulunud smokinguis kel- nerite asemel tegutsevad siin vilkad nubia poisid mustades pükstes ja punastes operetikuubedes, mille hõlmad ja käised on püramidaalselt võidunud. Nähtavasti käib keemiline puhastus siin veel raskepärase- malt kui meil.

Söögisaali laiade ruutude taga saab hamsin aina enam hoogu. Öhk on liivatolmust kollasevöödiline. Lillades õiepuhmastes põõsad trepiesisel värisevad tuules. Meie tunniajalise söömaaja jooksul on temperatuur 7 kraadi langenud. Nikolai Ivanovitši ja ta kolme entusiasti pole ikka veel. Puudujate jaoks on kuivtoit välja antud. Me istume autobussis ja ootame. Nataša on erutusest laiguline. Ja meie kõige sõnaahtram reisi- mees, mägiailtailane Aišat, raiub oma vihasele peegelpildile bussijuhi seljatagusel klaasil jutlust distsipliini suurest tähtsusest.

Ootame bussis umbes kolmveerand tundi. Iga viie minuti takka astume välja, järjest läbilõikavamasse tuulde ja vahime minuti hallkollases õhus vaevunähtavaid püramiide. Ikkagi piinlik olla s i i n ja mitte neid vah- tida. Tund saab täis. Poolteist tundi saab täis. Viimaks hakkab ülesmäge lookleval maanteel keset halli liivakeerist välkuma Nikolai Ivanovitši apelsinikarva särk.

«Mis? Ah te olete veel pahased ka, et me tagasi tulime? Või nii! Tänu- likud võiksite olla, et meil nii vähe aega läks!»

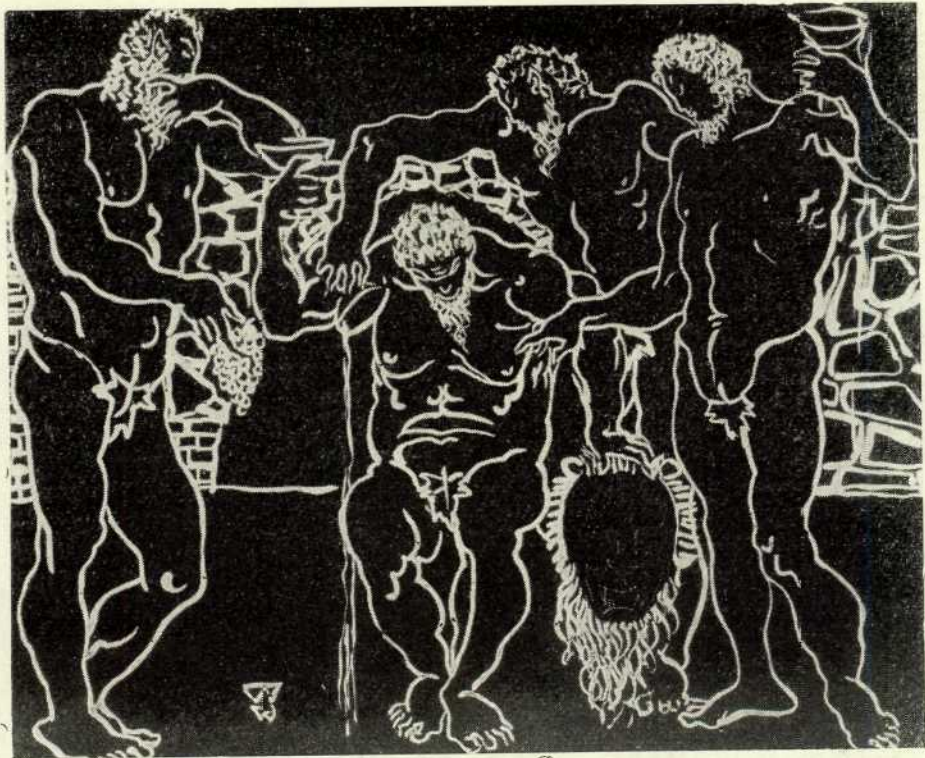
«Käisite püramiidi otsas ära?»

«Kuidas? Ahsoo. Khm. Ja meil tuleb nüüd kuivi makarone närida? No teate —»

Me ei saa enam teada, mida me teadma peaksime, ja tõenäoliselt jääb ka Nikolai Ivanovitšil üht-teist teada saamata. Sest buss jõriseb juba oma teed.

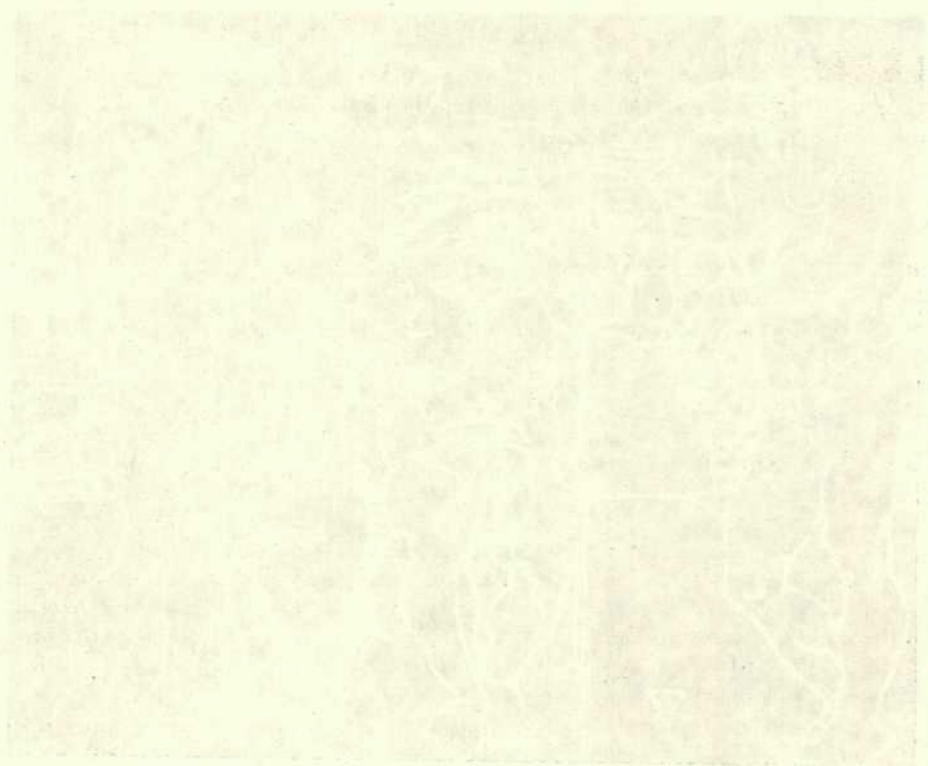
*

200-kilomeetrine kõrbeteekond Aleksandriasse algab umbes Nõmme Vabaduse puiestee paremaid lõikusid meenutavalt. Mändide asemel on muidugi palmitutid. Ja õunaaedu on märksa rohkem kui Nõmmel ning teadagi apelsiniaedadeks moondunudult. Kuid juba mõne kilomeetri järel



R. Veeber

Õhtu (Lito) 1967



pühib liiv vasakult viimasedki aiad ära ning hakkab kollase keelega asfaldiserva lakkuma. Paremalt, see on kauge jõe, niiskuse ja elu pooltel teeserval, peavad savimüüridega piiratud apelsinipuude ja palmide tutid mõne kilomeetri kauem vastu. Siis möödub viimane müür, viimane palm, viimane veetoru, viimane hallide pajutaoliste eukalüptipõõsaste hekk ja viimane püüdlikult tuultele koogutav, iilide räsitud ja liivade pekstud põõsas. (Siitpoolt viimane, sealtpoolt esimene — mõndagi ühist on viimaste mohikaanlaste ja pioneeride saatuses: vastandite ühtsuse seadus on tõesti olemas.)

Mõneks ajaks lõikub tee järskudesse punakatesse liivamägedesse, mille vormid natuke meenutavad Kuningate oru rahatuid nõlvu. Püramiidide juurest tulnute silmale on nii mõnigi punahall liivakivikink pigem fellahikäte kui Allahi kirkaga tehtud. Kui teelint mägede vahelt uuesti lagedale saab, laiub lauskõrb mõlemal pool silmapiirini.

Me oleme nüüd siis Sahaaras. Muidugi, meie maantee puudutab sellenimelist hiiglakõrbet ainult kõige servmisemast servast. Sahaara laiemas mõttes on 9 000 000 ruutkilomeetrit suur ja meie ei sukeldu temasse rohkem kui tema pikkuse kahe protsendi ulatuses. Aga igatahes pole me praegu vähem Sahaaras kui kõik tänised kosmonaudid on olnud kosmoses.

Praegu on kõrbe tohtu sammaspool enam kui 5000 kilomeetrit pikk ja 2000 lai. Ta ulatub ühtpidi Punasest merest Atlandi kallasteni ja teistpidi Vahemerest Tsaadi järveni ja Niigeri jõeni. Ta moodustab olulise osa seitsme Põhja-Aafrika riigi maist. Sel kokku Euroopa-suurusel alal asub — Niiluse kaldad välja arvatud — ainult poolteist miljonit inimest. Enamik neist elab oasisaartel keset liivamerd, kus iga saare-rannariba on ühtlasi rindelõik lakkamatus lahingus liiva vastu. Vähem osa Sahaara rahvastikku rändab näruste telkidega ja luidrate kaamelitega kõrbe südame või ta äärealade viletsail rohumail. Ning on just nende viimaste süü, et kõrbe-ekseem Aafrika näol aina laieneb: nende kitsed ja kaamelid söövad poolkõrbelise savanni Sahaara lõunapiiril aastast aastasse paljaks. Aastast aastasse võtab liiv uue poolkõrberiba oma pärisvaldusse ja liigub võidukalt uue kilomeetri lõuna poole — keskmise kiirusega kolm meetrit päevas.

Kõik andmed kinnitavad, et Sahaara loodus on viimase paari aastatuhande jooksul tublisti kõrbelisemaks muutunud. Nii et Sahaara haare pole mitte ainult laienenud, vaid tema kõrbekarakter on ka süvenenud. Teadlased vaidlevad kõvasti selle üle, kas nende muutuste põhjuseks on olnud kliima teisenemine või mingid muud tegurid või nii see kui muud. Üldisemalt arvatakse nüüd, et kliima oli paljudel Sahaara aladel 2000 aastat tagasi nüüdisaegsele palju sarnasem kui loodus. Teise näo andis siinseile maile tollal peamiselt põllundus, mis juba siis põhines aastasadade kogemusel. Kogu põllunduskultuuri aluseks oli äärmine säästlikkus ja täpsus veemajanduses, mis numiidlastelt, kartaagolastelt ja garamantidelt roomlastele edasi pärandus. Kui *Africa Romana* hääbus, kui numiidlaste ja garamantide kõrbepõllundus laostus ning ununes, kui vandaalid ja araablaste nende aedadest ja fogaratest üle trampisid, purunes ka hoolega hoitud ja kõrgeks kunstiks arendatud harmoonia pinnase, kultuuride ja kasvukorra vahel. Sest ainult tõeline kunst võis Sahaaras laiadel aladel teha mõeldavaks ime, millest räägib Plinius noorem näiteks üht Sürtide rannikupiirkonda kirjeldades: «Palmi varjus kasvas oliivipuu, oliivipuu varjus viigipuu, viigipuu varjus granaadi-

puu, granaadipuu varjus viinapuu ja viinapuu all tera- ning juurvili. Ja kõik need viljad ühel ja samal aastal ja kõik üksteise varju all.»

Kui põllunduskultuur purustati, pidid ka põllukultuurid hävima. Ammu põlluharijaiks muutunud berberid võtsid vallutajailt araablastelt uuesti üle karjandusele toetuva eluviisi ning alistajate ja alistatute lamba-, kitse- ja kaamelikarjad hakkasid koos laastama hõredaid põldudevootaguseid rohumaid, mis seni olid mandrisüdame liivu tagasi hoidnud.

Ja nüüd peab Põhja-Aafrikas hiiglaaladel kõige uuesti otsast peale hakkama.

Liivaviirud vihisevad poolpõiki üle tee täpselt nagu tuisklumi. Ja ääretu lage mingeist maapinnale immitsenud sooladest valgelaiguline kõrb sirutab end kollasevöödilise liivatuisu käes nagu vanadushalliks tõmbuva väsinud lõvi nahk. Ei, pagana pihta — Aafrika Aafrikaks, aga lõvi on siinkandis üpris kohatu võrdlusloom. See võiks ju paremal juhul ainult too hatune kerjuslõvi olla, kes seal kuskil kord Tarasconi sangari püssi ette jäi... Näe, samas paremal möödub nagu lõviromantika pilkeks tuliuus kolme-neljakorruselistest hoonetest kõrbelinnatuumik vägevate antennimastide ja raadiojaama-asjandusega. Ilmselt on see üks Egiptuses teoksil-oleva kõrbesõjakäigu tugipunkte. Siis neelab liiva-sonnune õhk mõne hetkega nii majad kui mastid nagu miraaži.

Jälle on mõlemat kätt lage soolalaiguline kõrb. Iga mõnekümne meetri takka on tee ääres püsti tühi bituumeniplekk. Kõigi nende madalate plekkornide taha on tekkinud pikad tuule suunas väljasirutuvad helekollased sõreliivahanged. Päike paistab vasakult eest täiesti selgest taevast. Päikeseketas on 40 kraadi üle silmapiiri ja peaks olema pimestavalt hele, aga liivatorm tumestab teda niivõrd, et pole mingit raskust otse päikesse vahtida. Ja sealjuures on päikesel täiesti enneolematu värv: ta on pisut rohekas helesinine.

Helesinises päikesevalges möödub paremal tilluke raadiojaam: paarisaja-ruutmeetrisel madala savimüüri piiratud krunt, kus kükitab kaks ratastelt tõstetud raudteevagunit ja väljaspool müüri kiunub tuul antennimastide ümber. Tsivilisatsiooni veel tillukesem eelpost. Raudteevagunid on muidugi autodel kohale veetud... Kuid ei! Sopsaki-sopsaki sõidame samas üle meetrilaiuse suslatee rööbaste ja jõuame silmata raudteetammi, mis vasakul eespool maanteest eemaldub ja hallide luidete vahele kaob. Õige — see on ju raudteeniit, mis tuleb Niiluse Rosette'i haru äärest ja läheb siit kuulsasse Natroni orgu, Wadi Natrun'i, mis pole maanteest rohkem kui mõni kilomeeter kaugel. Sisse pöörata pole meil sinna muidugi jälle mahti. Me ainult teame, et sealsamas on suure kõrbelahingu esimene tegelik rinne.

Wadi Natrun on ürgvana asumisala, kuid Egiptuse valitsus on nüüd asunud seda ulatuslikult laiendama. Looduslikult on siin tegu Liibüa kõrbe esimese väikese alamikuga, mille põhi madalaimas punktis on 28 meetrit allpool Vahemere pinda. See on neljakümne kilomeetri pikkune ja mõne kilomeetri laiune tektooniline lõhe, mida vana jõe-erosioon on pikkade aegade vältel süvendanud. 1953. aastast toimuvad siin kaevupuurimised, mille eesmärgiks on saavutada 13 000 hektarit uut põllunduslikku maad. Elanikke on seal praegu umbes 15 000 ja nisuning maisipõllud ja puuviljaaiad laienevad jõudsasti. Kuid Wadi Natrunis rajatakse ka tööstust. Tosinkond väikest soola- ja soodajärve annab siin, nagu nad peavadki, soola ja soodat, aga ka naatronit, see on NaHCO_3 , millest saab mitte ainult glaubrisoola, vaid ka küpsetuspulbrit

ja limonaadikihinat. Ning ei või jätta siinkohal mainimata, et mitte naatrium ega tema ühendid pole andnud sellele orule nime, vaid nad kõik on ise oma nime saanud siit nende hallide luidete vahelt — järvesoodast, mis vanadel egiptlastel kandis nime *neter*. Aga peale selle on Wadi Natrunis värskelt avatud ka jalatsitevabrik, vaibakudumistööstus ja koguni raadio-osade tehas. Viimane tunneb end tuhandeaastaste kopti kloostrite naabruses küll vist üsna naljakalt.

Umbes samas suunas arenevad praegu kõik kuus või seitse Egiptuse Sahaara-ooasi. Kuid kogu põhjapoolse Liibüa kõrbe kohal hõljub juba fantastiline hiiglaprojekt. Kui Assuani pais valmis saab, võib see äkitselt hoopis reaalseks osutuda. Sest siin, servapidi Vahemerest vaevalt kuuskümmend kilomeetrit eemal, löikub laugjasse kõrbetasandikku Kattara nõgu, Aafrika suurim alamik. Tema pindala on peaaegu 20 000 ruutkilomeetrit. Madalaimas punktis asetseb ta põhi 133 meetrit allpool Vahemere pinda. Kui lasta Vahemere veel voolata Kattara nõkku, tekitab otse keset Põhja-Egiptust poole Eesti suurune järv, mis annaks siinseile soolasavilagendikele mitte ainult teise näo, vaid mõneti uue kliimagi...

Õhk hakkab pisut selgima. Päikesekettasse vaatamine muutub juba raskeks. Paremal ilmub liivikuis teega risti jooksev kanal, mis algab mingi betoonkaevuga mõnekümne meetri kaugusel teest. Esialgu on kanal küll alles kuivapõhjaline süvend. Aga niisutusvõrk on siin kavandatud õige suurejooneliselt. Sest umbes 400 meetrit edasi kulgeb samaugune kanal eelmisega rööpi — ja nii saadavad meid iga 400 meetri takka kanalivaod mitmeteistkümne kilomeetri jooksul. See on At-Tahrir ehk Vabastusprovint, provint, mis 1953-ndast aastast vabastab end oma kõrbeiseloomust. Siin on sündimas 5300 ruutkilomeetrit põllumaad. Esialgu on maanteeäärsed kanalid küll alles kuivad ja kõrb nende ümber taimede poolest lausa steriilne. Meie kodused rabakraavid vohavate turbamatate vahel tulevad meelde. Õige — need siin on ju meie omade suhtes antimagistraalkraavid kõige täpsemal moel!

Korra juba hõrenenud liivahämust kasvavad mõneteistkümne minutiga tumehallid pilved üle terve taeva. Õhk on ootamatult üsna vihmaeelne, kui sõidame sisse tillukesse kõrbe tehislinna. Asula koosneb bensiinijaamast, moodsast autosõitjate teenindamishoonest ning paarist-kolmest kauplusest ja uhiiuust elumajast. Asfalti nilpavas liivas kahisevad hallid eukalüptihکید. Liiv kõhiseb vastu majade seinu. Madalate müüride taga kõhivad kuuldavalt niisutustorud. Nende kõha ei pane meid imestama, sest õhutemperatuur pole vist viitteist kraadigi. Aga jää pealt võetud coca-cola maitseb einelauas siiski suurepäraselt. Midagi väga erilist ses meeldivas külmas vurtsus muide ei ole. See tundub olevat valmistatud umbes nii, et liitrile lahjale oakohvile lisatakse seitse teelusikat suhkrut, lahustatakse ära, lisatakse kümme tilka kas või nendesamade hekieukalüptide ekstrakti, lastakse gaas sisse ja hoitakse pool tundi külmutuskapis.

Sajanda kilomeetri paiku mööduvad äkitselt mõned telgid ja kaks tillukest haljast põllulappi vasakul. Natuke maad edasi teeme peatuse lagedas kõrbes. Päikese hämune poolketas põrnitseb tumesinise pilvekulmu alt. Kuid enam kui sellised pilved kõrbe kohal üllatab meid helevalge spiraalne teokarp (Kukkede perekonnast, nagu Jaan Eilart hiljem ütleb), mille me teeservast liivast otsida teadmata leiame.

Tundub, nagu oleksid harvad vastusõitjad ruttama hakanud. Võibolla sellepärast, et Kairo härrastel, kes pikkades limusiinides meist

vastassuunas mööda vuhisevad, on lage kõrb alles ees. Aleksandria poole sõites pole aga liiv enam päriselt asustamata. Märkamatu on liivale signinenud tillukestest taimetuttidest elanikkond. Ja kilomeetrist teise muutub taimeasustus tihedamaks.

Kell on mõni minut 17 läbi ja hämarus tiheneb märgatavalt. Lehvi-vas mustas gallaabias ja valges turbanis mees kõnnib mööda madalat luiteharja. Vastu telliskivikarva silmapiiri on ta siluett päratu suur. Ta on nagu hiiglane, kes jalutab üle hõreda tutt-taimedest männimetsa.

Me oleme 80 kilomeetrit Aleksandriast eemal, kui bussi tuuleklaas visatakse korruga siravaid kalasoomuseid täis! Vihm!

«Mis te ütlete! Tõesti vihm.» (See on Vitali Friedrichovitš.)

«Vihm. Hm. Huvitav.» (See on Ruben Georgijevitš.)

«Vihm? K u i d a s? Aa! Muidugi! Siin — 112,3 millimeetrit aastas —» (See on Nikolai Ivanovitš muidugi mõista).

Ja see on tõesti vihm mis vihm. Kõrb on loojangust roosa ja sajust märg. Ning hämarus tuleb veel rutem kui siin alati. Ta rullib enda ida poolt üle lageda maa nagu meetripaksune hõre must vatt. Suurte tumesiniste pilvede vahel on läänetaevas vasekarva loojanguviirud. Ja läbi pimeduseks tiheneva musta vati helgivad maas mingid arusaamatud sinised ja vasksed plekid. Mis need on? Kuidas?! Ei või olla! Siin on ju ikkagi kõrb! — On küll. Aga need läikivad sinirusked pinnad pole ometi muud kui vihmaloigud kõrbeliival. Sadu on siin küllap kestnud juba mõnda aega ja see imelik liiv imendab vett üllatavalt aeglaselt. Mõne minuti pärast, kui pimedus juba peaaegu täiesti käes on, usuksime me igauht, kes ütleks, et me ei sõida üldsegi läbi kõrbe, vaid läbi päratu lahtise laukasoo.

Aleksandriani jääb 60 kilomeetrit, kui tee ääres paistab esimene palm. Ta möödub, raiudes mustade lehemõõkadega meelegeitlikult pimedust. Tuul on ilmsesti üsna vali. Me pöördume järsult paremale ja sõidame nüüd juba mererannaga rööbiti. Pimedas igitseb näputäis punakaid tulesid. Mööduvad mõned lampkatustega külad. Savimajade kollased seinad vihisevad läbi bussi tulejuga. Palmide võrad on tüve- tipust täisnurga all allatuult ära paindunud. Suur palmisalu möödub nagu vanaaegne kõrgekorstnaline mustade suitsulehvidega laevastik. Siis ulatuvad tumedad lainetavad kõrkjametsad otse teeni. See on suur Mariuti järv. Tema roolaante kohal vasakul tõuseb nähtavaks Aleksandria kuma. Aga seal, kus madal soojärv kohati lahtise vee otse teetamini sirutab, loksus see päris agaralt maantee ääres, ja linnatulede tihenevas kumas paistab, nagu oleksid tal jänesedki peal. Siis on Mariuti märg legendik kahel pool bussi: teetamm läheb kümnekond kilomeetrit otse läbi järve. Mõlemat kätt pladisevad lahtised järveveed ja õõtsuvad mustad bussikõrgused kõrkjasaared. Aleksandria majakakiir hakkab pühkima üle kärisenud pilvede ja Mariuti linnapoolsesse vaagnasse puistatakse aina rohkem tulede lõdisevat kulda.

Linnatänavad on egiptlaste õhtuse lemmiktunni kohta millegipärast haruldaselt tühjad. Siis pöördub buss mühatades hoopis inimlagedale kaldapealsele — ja saab mauhh! ja karplahvaki! vastu vahtimist... Vihane valgeroheline habe püsti, ronib suur laine otse autobussi kohal üle kivirinnatise tänavale. Ja natukese maa peal teine ja siis jälle otse meie kohal kolmas, mis äigab meil märja käisega üle akende... Pöördume kiiresti kaldapealselt põiktänavale tagasi (kes jõuab seda soolakorda muidu homseks bussi pealt maha uhtuda!) ja peatumegi varsti oma «Mena Travel Agency» ees.

Meie reis Egiptuses on praktiliselt läbi. Tunni aja pärast oleme laevas. Sest «Latvija» on Famagustast parajasti tagasi. Ja lahke Galja on meile tagumises söögisaalis muidugi juba lauagi katnud... Tegelikult oleme «Latvijal» juba kodus. Täna öösel magame end Aleksandria muuli varjus rahulikult välja — seal ta ikkagi suurt ei kõiguta — ja hommikul, eks siis näe, kas peab «Pipolfeeni» paki lahti tegema või ei...

Jaheda tuulepahvakuga hüppab Nataša turismibüroo ukselt uuesti bussi:

«Seltsimehed, ma... ma pean teile teatama, et — laeva ei ole.»

«Ah nii. Nojah.» (See on Vitali Friedrichovitš.)

«Ei ole? Hm. Huvitav.» (See on Ruben Georgijevitš.)

«Mis? Kuidas?! Aa! Muidugi. Hilineb. Vaadake neid palme. Tuul on 11,6 palli.» (See on Nikolai Ivanovitš endastmõista.)

«Büroos öeldi mulle, et «Latvija» pole tormi tõttu Famagustast välja sõitnudki...» (See on jälle Nataša.)

«Soo...?! Ja mis siis nüüd saab?» (See on meie kõnekoor.)

Selgub, et eelseisva öö magame igatahes kaldal. Öökorter on meile juba varutud. Mõne minuti pärast peatub buss hotelli ees, mis kannab üpris turismieksootilist nime «Lido House».

Tark tegu, et «Latvija» Famagustast välja ei sõitnudki — see on esimene mõte, kui meil bussist väljudes tõsiselt tegemist on, et hotelli uksest sisse saada. Maja asub 26-nda juuli kaldapealse ja Ibn Bassani põiktänavana nurgal. Meretuul vihiseb siin niisuguse jõuga, et vägisi tahab meid hotelli uksest mööda rõhuda. Trepikoja põrandal on kümne sentimeetri paksuselt liiva... Pagana pihta, kui tuul seda juba mereäärsele linnatänavale avanevast uksest nii palju sisse on jõudnud puhuda, mis sünnib siis praegu tuhandete ustega, mis avanevad otse külade ümber mähisevasse kõrbesse?!

Vistrikuline noor džentelmen turismibüroost on tulnud meiega hotelli kaasa. Ta lohutab meid heas inglise keeles ja naeratab hiiglasuurte hajameelsete pruunide silmadega nagu Fayumi hauaportreed. Vaatame ringi. Ei, selle noormehe direktorid ei saa talle ette heita, et ta oleks paigutanud meid kulukasse majja. Muidugi, «Lido House» on kõigi turismibrošüüride järgi teise liigi hotell. Aga egas Egiptuse Turismivalitus ole rohelisem kui meie Kaubandusministeerium: kas te olete kunagi näinud meie kauplustes neljanda sordi kaupa?

Kaldapealse hoone seitsmendal korrusel on õues möllav torm üsna tuntav. Viiekümneaastane lõunamaiselt hõredasti ehitatud ja kokkühoidlikkusest hämaravõitu valgustusega maja ümiseb ja vibreerib, nagu polekski ta lihtsalt hoone, mille ümber määrab tuul, vaid laev, mille sügavuses jõmiseb diisel. Halli suubuvate uste alt puhub nii tugevasti sisse, et halli põrandavaip lainetab, nagu hullaksid selle all noored kassid. Me paneme asjad jahedaisse lubjatud seintega tubadesse ja koguneme uuesti tuulisesse halli. Ei, laeva kohta pole mingeid uusi andmeid. «Agency» mikrobuss viib meid linna. Tuntud «Ramseses» ootab meid tuntud õhtusöök. Siis toob buss meid tagasi hotelli. Administraatori leti taha on asunud uus valvekorrakreklane. Ei, laeva kohta pole mingeid uusi andmeid.

Õhtul jalutama minna pole mõtet. Sest isegi pintsakuist lõõtsub tuul halastamatult läbi. Meie naised on aga suuremalt osalt kleidiväel — kogu me tõhusam riidevaru on «Latvija» pardal. Tundus ju, et mitte ainult kasukaid ja talvemütse, vaid ka sojemaide kampsuneid oleks narr Kairosse ja Luksorisse kaasa tassida. Praegu kulaksid sojemad as-

jad küll marjaks ära. Aga taolisi ilmu juhtub siin ehk üks kord viie aasta takka.

Veel enam kui torm ja riided piirab aga meie tegevusvabadust see, et kellelgi meist pole Egiptuse raha enam üle kahe-kolme piastri, see on üle kuue või kaheksa kopika. No hüva, pärast seda, kui hallis on pisut aega vastastikku habetunud anekdootide üle naerdud, nii et nikkeltoru-tugitoolid naksuvad, läheme laiali. Hommik lahendab muidugi olukorra.

Toauks rõdule on hoolega suletud. Sulguvate puuribidega raske päikesekate on kõvasti kinni tõmmatud. Aga uksepragudest puhub tuul vuhinal sisse. Läbi tuulevuhina on kuulda, kuidas lained all mühinal kaldateele vajuvad. Uni ei taha hästi tulla, kuigi oleme keskmiselt väsinud. Omast kohast teeb meie situatsiooni ebamäärasus meile nalja. Kui mitte eriti nõudlik olla, võib leida, et sel ei puudu isegi päris-seikluse hõng. Aga natuke rahutuks teeb see meid ka. Ikkagi väga hea, et laev Famagustasse jäi.

Kõik hotellitoad panevad pisut mõtlema selle üle, kes neis enne meid võivad ööbinud olla. «Lido House'i» tavaline klientuur peaksid vist olema kolmanda järgu firmade kaubareisijad ja Lääne-Euroopa säästlikumaist turistidest koolmeistritanted ning pensionärionklid. Muide pole me peale oma «avariigrupi» siin veel ühtegi klienti märganud. Üldse — peale hallipäiste kreeklaste leti taga, kes rääkisid kärinal prantsuse keelt, ja vilajate egiptuse poiste, kes me toad sõnatult jutti seadsid, näib see olevat täiesti tühi maja. Ei inimesi, ei lutikaid. Kuigi paistis, et peaks olema nii ühtesid kui teisi. Suure otsimise peale leidsime ainult paari lutikaransese tühjad muumiakestad.

Hommiikul kell kaheksa läheme «Lido House'i» vagunitaolisse söögituppa einetele. Ei, laeva kohta mingeid uusi andmeid ei ole. Ja hommiku-eine ise on meie meelest pisut hõredam kui senised. Muidugi, firma seisukohast pole me muud kui ettenägematu kulu, mille lõpp üldse veel ei paista, sest torm möllab endiselt. Ja teha pole meil praktiliselt mitte midagi. Ainus, mida võime, on loovida varjualusest varjualusesse mööda sajuhoogude piitsutatud linna. Muidugi, meie meelest võiks konsulaat varustada meid naela või paariga — siis oleks võimalik siin veel mõndagi näha. Siin on ju kreeka-rooma muuseum, mida *In-ze-griko-röumn-muzee* meid nüüd ei segaks vaatamast. Ja veel enam — siin on ka Mahmud Muhtari, selle siitmaa skulptuuri-Viiralti kodumuuseum, millest me nüüd kahekümne piastri puudumise tõttu oleme sunnitud mööda kõndima.

Kella üheteistkümneks on määratud esimene «kontrollkogunemine». Selgub, et «Latvija» pole tegelikult üldse Famagustasse jäänud, vaid õõtsub merel 40 miili Aleksandriast eemal. Tähendab, laev oleks võinud tormi peale vaatamata õigel ajal kohal olla — aga sadam ei võta ühtegi laeva vastu! Miks?!

Kõige taga on jälle kord kreeklased. (Aina-ikka kreeklased! Nüüd on see juba tõeline refrään!) Ja kogu lugu vajab väikest tagasi- või pigem ümberhaaret.

Kreeka kaubalaevastik on tonnaažilt maailma viies või kuues (ja kui tema osa mitmesugustes Panlibhonco-laevastikkudes juurde arvata, siis võib-olla veel koha või teise eespoolsem). Aga ujuvate puusärkide protsendi poolest on ta vististi üks päris esimesi. Viimastel aastatel on kreeka reederid asunud radikaalselt oma laevastikku uuendama. Võte on üldtuntud, aga Odysseuse pojapojad paistavad silma selle rakendamise jul-

gusega: nad kindlustavad oma merikirstud kõrgete summade eest ära ja ajavad nad põhja. Seda nimetatakse rahvusliku kapitali merelesuunamiseks forsseeritud korras. Teatavasti on nad seda Eesti veteski toimetanud. Ja ikka niisama nagu igal pool, et päästmiskavatsusega lähenejaile näidatakse pardalt rusikat: «Käige kuradile ja laske inimestel äri teha...!»

Üpris tõenäone, et just sama sorti patriootilise teoga sai hakkama kreeka kapten, kes aastapäevad tagasi lootsiraha kokkuhoidmise ettekäändel oma küna isetegevuslikult Aleksandria sadamasuhu karile ajas. Aga nüüd mängis romantiline vrakk, millest me saabumisel sadamaväras möödusime, tormiga kokku ning varus sadamale hoopiski tülika üllatuse. Mõni tund pärast tormi puhkemist märgati sadamas, et vraki ahtripool oli kadunud. Lainete suuna järgi võis karta, et ta oli kandunud otse sadamasse suunduvale laevateele. Tormi tõttu polnud võimalik saata tuukreid asja selgitama. Järelikult andsid sadamavõimud korralduse sadam üldse sulgeda! Ja tõepoolest — kui me pikksilmad hotelliakendest merele suuname, tõuseb reidil vägeva laine käes õõtsuvate laevade arv juba paarikümneni. Hoolikamal vahtimisel tunneme pärastlõunal oma «Latvijagi» teiste seas ära. Aga kasu on sellest üpris suhteline.

Niisiis «Lido House» annab meile hõreda hommikueine, «Ramses» makaronivormi võrra kärbitud lõuna ja kolme liharullini kahanenud õhtusöögi (mis selles möödus on viimaks meie tarvidusele enam-vähem vastav). Iga kolme tunni takka astume hotellist läbi. Administraatori leti kohal ripub paber:

11. 14. 17. 20.

Iga kolme tunni takka tõmmatakse vastav kellaaeg läbi ja kirjutatakse järgmine selle kõrvale. Ülejäänud aega võime sisustada kuidas tahes. Jah, meie võhikliku arusaamise järgi võiks konsulaat meile küll à rubla või paar piastriteks ümber vahetada, nii et meil oleks võimalus (kuna me ju oleme juba siin!) käia muuseumides, juua tass kuuma kohvi ja vajaduse korral sõita jupp maad trammiga. Aga kogenumad meist tunnevad olukorda paremini, ja nii pretsedenditult asja — me ei tea, kas üritataksegi. Eriti mitte pärast seda, kui üks meie välistöötaja (peaaegu juba kohalik elanik, kes on mõne aasta Egiptuses veetnud) meie poolt läbi astub. Veera Mihhailovna küsib talt muuseas, kui suur korter tal seal Kairos või Aleksandrias ka on? Ja selle peale ütleb see ümarik harjasjuukseline kolmekümneaastane onu: «Teate, kui teil siin ei ole kahe magamistoaga viietoalist korterit, siis seda, mis teil on, siin üldse korteriks ei peeta...» ja vaatab vaesest kuuekümneaastasest Moskva naiivitarist kahetsevalt mööda.

Me kõnnime Aleksandria kesklinna risti ja põigiti läbi. Käime vihma-varjus kinoesikuis, suurtes kaubamajades ja väikeste poodide punavalgetriibuliste aknavarjude all. Sisse astuda väikestesse poodidesse ei või, sest seal poetakse sulle müümisinnust otsemaid krae vahele. Suuremais kauplustes jäetakse sind enam-vähem rahule. Heidame pilgu luksuslikesse mööblimagasinidesse, kus turustatakse kolmekümnendate aastate orientaliseeritud kaupmeeste-toredust. Seal leidub ka kaasaegset mööblit, aga see on ilmses vähemuses. Paistab, et nüüdis-egiptuse ametija äritõusikkonna hea-elu-ideaal kehastub praegu nimelt koloniaalsakste kolmekümnendate aastate stiilis. Muide, eks me ole ju midagi pisut analoogilist paarikümne aasta eest ka kodumaal tähele võinud panna. Iga-tahes lõviosa mööblikaupluste kaubast on nagu mitmesuguste härrade

Rotermannide kortereist siia kokku kantud ja uhiuueks ning pisut veel formaadikamaks nõutud. Ja siia-sinna on pistetud mõni poolkuu-inkrustatsioon või sfinksinäo-nikerdus. Ning tumesoliidsed polstriiided Tallinna kaubasakste majadest on hästi heledate või hoopis kärtsudega üle tõmmatud. Ka vanakraamikauplustesse vaatame sisse. Mingeid eriti kütkestavaid «antiiksusi» me õnneks kuskil ei silma. Enamik seda sorti poode pakub üsna kehvi ja jämedaid serviisikesi ning muud õige kärbsemustast ja nigelat majakraami. Aga raamatukauplustesse ning -antikvariaatidesse me sisse ei astu. Sest seal võiksid mitmesugused kiusatused muuta me rahatuse liiga rahutuks...

Järgmisel hommikul on olukord muutuseta. Ilm on pisut paranenud, aga ainult niipalju, et saapapuhastajad on veel poristel tänavatel uuesti tööle asunud. Ja me ei saa neist mitte kuidagi lahti. Peaaegu vahetpidamata käib vähemalt mõni meil kannul, aga ajuti on neli või viis tõmmut noort hallihõltilist nudipead harjakaste õõtsutades ühekorraga rünnakul. Ning neil sindritel on ju õigus — nende teened kuluksid meile tõesti marjaks ära. Aeg-ajalt, kui juhtub, et saapapuhastajaid silmapiiril pole, põikame väravatagustesse ja püüame kingi paberinuutsuga puhutamaks saada. Aga professionaalset klantsi me neile muidugi külge ei nühi ja viiekümne meetri pärast on harjapoisid jälle jaol. Nagu siin kõik kaubad pakkumisel odavnevad, nii ka saapapuhastajate töö. Nad alustavad kümne piastriga ja jõuavad varsti kuue, viie, neljani. Üks õige sümpaatne kümneaastane nõgisilm käib meil kilomeeter maad järel, ja-gab meile vahepeal mingis vaat et arusaadavas nelja-viie-keele-segus giidiseletusi Saghlul Paša mälestussamba kohta ning laseb saapapuhastamistasu viimaks ühe piastrini alla. Endal on tal sealjuures peaaegu et pisarad silmas. Aga meie teeme jäised näod pähe ja kordame kõigile «Non, merci!» ja «No, thanks!» Ometi — saapapuhastajad on ainult veerand häda. Sest kui me siis pilgud üle nende pettunud naeratuste sõiduteele heidame, satuvad need (meie pilgud, tähendab) otse kolme-nelja voorimehe alles lootusrikkalt naeratavate valgete hammaste vahele... Voorimehed sõidavad meiega sammu, hoiavad ühe käega valla oma troskade sõitjaistmele seatud vihmatekke ja keelitavad meid kõikvõimalikes keeltes: «Madame! Monsieur! Un tout petit tour...», «Pas cher! Pas cher!», «Just a little tour...», «Fahren! Fahren!...» Pidurite vuhvata-des sõidab sealsamas poolpõiki kolme voorimehe rivisse must takso-limusiin ning kõrvuni naeratav autojuht paiskab poolteise meetri laiuse ukse galantselt pärani: «no piccolo giro, signora, signora...» Ning kui see meile naeru peale ajab ja me naerdes silmad jälle majade poole pöör-ame, hüppab lähemast pudipadipoest neli naeratavat vuntsikandjat ühekorraga välja ning otse me hämmeldunud ninade all hakkavad hõljuma, karglema, õõtsuma, lendlema ja lehvima tont teab mis tikandid, linikud, tuhvliid ja kärbsepeletid...

Vähemalt pool kilomeetrit saadab meid elegantselt rietatud neeger, kes pakub kõikmõeldavaid valuutavahetamiskombinatsioone lähtekur-siga 65 piastrit dollar. Ta kõneleb pisut kõiki tuntumaid Lääne-Euroopa keeli ja hakkab mõistatama, mis rahvusest me oleme. Ta pakub välja inglased, prantslased, sakslased, šveitslased, hollandlased, ungarlased, tšehhid, järjekorras kõik skandinaavlased, venelased, poolakad, soomla-sed... Ei? Irlased? Ka ei?! Siis on ta tarkus otsas (sest tema meelest on kõik Nõukogude Liidu rahvad venelastega ammendatud) ja ta jätab meid pettunult naeratades maha. Silmapilk kargab tema asemele niisama silmapaistev polüglott, seekord märksa kandilisemat sorti. Kui me tahak-

sime mõistatada selle pruuniks parkunud sarnaka mehe kodumaad, oleksime sama kimpus nagu äsja meie must püstjalapankiir. Uus mees vehib me nina all võidunud käterätti mässitud nuiaga ja rullib sealt mustkunstniku žestidega välja pudeli, mis kannab Old Scotch Whisky päris värskena tunduvat etiketti. Kõigis keeltes vannutab ta meid uskuma, et pudelis mulksuv kollakas vedelik on tõesti ehtne. Ta torkab hõbepaberis korgi meile peaaegu hammaste vahele, et me veenduksime, kui puutumatu see on! «Ja ainult kolm naela! Old Scotch — ja ainult kolm naela!» Kolm naela on pudeli viski eest muidugi täiesti reaalne hind võrreldes näiteks viienaelase Fayumi maskiga. Kuid meie siiski täname ja eitame kõigis teadaolevais keeltes ning raputame pealekauba väga ühetimõistevalt päid. «Olgu! Kaks ja pool naela! Kaks ja pool naela ehtsa šoti viski eest!» Me kuuleme, kui mõtlematud me oleme, kui me ei kasuta nii ainulaadset šanssi. Meile poleks eluilmas niisugust juhust avanenud — kui temal poleks nii kuradi tungivalt vaja kahte ja poolt naela. Saagu me aru — kaks ja pool naela on kõige vähem, millega ta kuidagi toime tuleb, õieti veel palju vähem, kui tal vaja on . . . Pagana pihta, laeva ei ole, otsa ei ole. «Kas saate aru?» Et laeva ei ole, sellest saame suurepäraselt aru. — Jah. Aga meie ei joo. «Olgu siis! Kaks naela! Kaks naela!» Kas me kujutame üldse ette, kui odav see on — niisuguse viski eest?! Ja maksta ei tarvitse naeltes! Ei! Võib ka dollarites, drahmides, rubla-des, liirides, absoluutselt ükskõik . . . Iga saja meetri peale laseb ta pool naela alla. Kui 500 meetrit täis on ja pudel ühe naela maksab, astub ta meile põigiti teele ette ja ütleb, kõndides meie ees tagurpidi, pool häält täis sportlikku uljust ja teine pool sõjakat kähedust: «No andke siis ükskõik kui palju ükskõik mida . . .»

Meil õnnestub karata läbi autodejõe teisele poole tänavat. Alles siis loobub see aatomipomm meid ründamast.

Hulgume mööda äärelinnatänavaid, kus tuulehoogudega aeg-ajalt pahvatavad ninna needsamad tundmatute toiduõilide imalmagusad mirri- ja viirukilõhnad, mis vaiksema ilmaga haaravad terve linna ja terve maa.

Araabia kodumõiste on nähtavasti üsna eksklusiivne ja ka vaestes linnaosades on esimesel korrusel tänavale avanevaid korteriaknaid vähe. Ikkagi näib, et ruumid seal taga, olgu nad kui hämarad tahes, on märksa puhtamad, kui tänavate järgi arvata võiks. Ja muuseas — ka riided inimeste seljas on hoopis pestumad, kui võiks oletada tänavate kasimatuse järgi, mille keskel nende kandjad liiguvad.

Äärelinnade äritänavale avaneb igasugu töökojakesi, millel klientide juurdepääsu hõlbustamiseks eesseina polegi. Siinsamas istub rätsep 1890-ndate aastate «Singeri» taga ja vuristab kokku sinivalgetriibulise gallaabia laiuhõlmu. Viis sammu edasi punub valges turbanis sadul-sepp kollastest naharibadest kandekotti, kuna teine kopsib kaunile vasknurdakadega kohvrile lukkusi külge. Paks vuntsidega plekksepp (või on ta koguni juveliir?) õpetab nappide kurgusilpidega kahte kräsupäist õpipoisijõmpsikat. Tillukeste puu- ja metallhaamritega taovad poisid noid rauakarva joonistustega vasktaldrikuid, mis, kolm, neli või viis naela tükk, igas suveniiripoes müügil on. Raudplekist või mõnikord vist ka hõbedast pildid taldrikute punasel vasel pole just suuremad asjad. Joon imiteerib vanade hieroglüüfifiguuride tardu sujuvust üsna saamatult ja rohmakalt. Aga «kohalik koloriit» on salgamatu. Ja poisid on üli-asjalikult ametis. Haamid tantsivad, nii et annab vaadata, ja taldrikud

pauguvad üle töö- ja tänavakumu plönn-plönnadi-plönn justkui väikesed litaurid.

Torkab silma, et meistermehed tegutsevad siinmail harva üksi. Hari-likult istub rätsepa, nahksepa või plekksepa töötoas olgu kohvi- või ka ainult veeklaasi juures ikka mõni pealtvaatav, nõuandev või niisama juttuheietav sugulane, naaber, uudishimulik või muidu asjatundja. Sageli on neid konsulteerijaid, kritiseerijaid, arutlejaid ja lobisejaid ühe töötegi- ja juures kobaras koos. Nii et Aleksandria rätsepal ja eesti luuletajal on küllap päris ühesugune töö-enesetunne.

Sage tegelane käsitöö- ja pisiäri-linnaosade tänavail on tõmmu ja kõhn ning kiirejalgne poiss olgu gallaabiast või särgis-pükstes, kes kannab mõnikord käes, aga enamasti pealael kandikut kohvitassi ja saiakestega või supi ja lõunasöögiga — poiss viib peremehele einet. Õpi- ja jooksupoisi ülesanded on siin vist veel tihedamalt põimunud, kui meie mail tsunftimeistrite ja poesakste päevil tavaks oli.

Kell 20 on meie situatsioon endiselt muutusteta. Aga torm on lõpuks raugenud kõvaks kuue-seitsmepalliseks tuuleks.

Täna õhtul võtame ette suurejoonelise organisatsioonilis-finantsilise paindlikkusnumbri. Õhtust sööme omast pisut siledamas «Ailema» hotellis, mis nagu ka meie «Lido House» asub kaldapealse lähedal kaheksakorruselise hoone kahel ülemisel korrusel. Aga seekord on õhtusöök ette- kavatsetult k e r g e. Ta koosneb röstitud saiast, kohvist ja kahest banaanist. Sel moel kokkuhoitud raha muutub pikkade läbirääkimiste järel kinopileteiks — ja me vaatame hilisõhtul «Rialto» kolmetunnilist seanssi.

Kolmekümnendate aastate maitstes, aga ilmsesti palju uuem kino on umbes kuuesajakohaline ja maani tubakasuitsu täis. Sigarettide, šokolaadi, coca-cola ja igasugu muu kraami (õnneks mitte jäätise) pakkujad kõnnivad kandelettidega mööda toolidevahesid. Publik on vaevumärgatavalt jutukam kui meil ja eranditult euroopalikult riides. Näib peaaegu, et naised on end kinnotulekuks ümber riietanud nagu meil teatrisse minnes. Sest must värv domineerib riietuses veel enam kui tänaval.

Pool tundi näidatakse meile egiptuse habemeajamisseepeide ja naistesukkade reklaame. Need on laadilt ja teostustasemelt täpisealt niisama- sugused, nagu neid meil kahekümne viie aasta eest pakkusid Kilgas ja Frederking. Siis järgneb mitmeti õpetlik, kuid paraku ainult araabia- keelse tekstiga film Egiptuse tööstussaavutuste näituse avamisest Kairos. Saavutused ise ulatuvad praktiliselt kirvevartest televiisorite ja autodeni ning siidist ja muist õhulistest kangastest naftapuurtornideni. Ses mõt- tes on film küllalt harilik ja tehnikalistlik. Aga tema õpetlikkus seisabki muus. On muidugi päris loomulik, et näituse avab president Nasser ning et kaamera näitab teda näitusel kõndimas. Meie nüüdismaitse jaoks üsna ebaloomulik (ja mälestuste tõttu kurikahtlane) paistab aga see, et tegelikult on kogu film ainult suur naeratava Nasseri paraad tööstus- näituse taustal.

Film, mida meile viimaks näidatakse, on inglise-itaalia ühistoode ni- mega «Olgnaine», kus mängivad kaasa Gina Lollobrigida, Sean Connery ja Ralph Richardson. See on luksuslikult lavastatud värviline laiekraani- tükk, kus täiesti «nii nagu peab» põimuvad miljonärilossid, jahtlaevad, kriminull, sex ja õudusjutt. Kõige selle peale on raisatud mitte ainult hulk head muusikat, vaid ka tubli kogus näitlejaannet. Sisult on tükk aga nii täiuslikul viisil oma laadi musterpalaks, et tema sündmuste üm- berjutustamiseks peab siin küll viisteist rida ära raiskama.

Vana halvatud jõhkardist miljonäri kena vennapoeg sokutab onule

ueeks haigepõetajaks oma armukesese. Enne on ta leppinud armukesega kokku, et see peab võluma vanamehe ära ja saama miljonäriprouaks. Siis muudaks vanamees noore naise kasuks ära oma praeguse testamendi, mille järgi ta ainupärijaks on mingi teaduslik instituut. Pärast vanamehe nagunii peatset surma päriksid nad siis üheskoos tema miljonid. Ja kõik sujubki ilusasti ettekavatsetud teel. Kuid haige vanamees osutub elujõulisemaks kui võis arvata. Pealegi näitab ta minakas tõredus mesinädalail leebumistunnuseid, mida peaaegu võiks kutsuda ümberkasvamise algmeiks. Ja noorprouas tekivad tema suhtes ootamatud inimlikkusepuhutised. Ühel meritsi tehtava pulmareisi hommikul leitakse vanamees oma kajutist surnult. Vennapoeg veenab noorprouat sellest vaikima ja toimetama vanamehe laip elusa mehe pähe Inglismaale kodulossi tagasi. Muidu ei omandavat vanamehe poolt naise kasuks koostatud verivärske testament Inglismaal kehtivust. Lesk nõustubki. Ja tubli kakskümmend minutit näidatakse seda, kuidas ta oma kallima abiga laiba ratastooli seab, talle kaabut pähe ja päikesepirlele ette passib, kuidas prillid hetkel, kui mõlemad seljaga laiba poole on, laiba ninalt klõpsatades põrandale kukuvad, ja kuidas laipa ratastoolis laevalt kaldale, autosse ja lossi sõidutatakse. Mitmesugustel asjaoludel vahistatakse noor lesk mõni päev hiljem oma mehe tapmises süüdistatuna. Tema vanglakambris külastab teda ta armuke ja tunnistab talle künniliselt, et hoopis tema ise mürgitas vanamehe — sest miks peaks ta pärima vanamehe miljonid lese armust ja lesegaga koos, kui saab need nüüd vennapoja pärijaõigusega üksi endale! Kohus mõistabki lese süüdi. Aga tark, õiglane ja rassielarvamustest vaba inglise kriminaalinspektor avastab kümne juhuse ja surnud miljonäri neegerteenri abiga tõe. Vennapoeg pistetakse pokri (või murrab kolm korrust mööda lossitreppi alla veeredes kaela — see ei saa päriselt selgeks). Ning vapustuste läbi õilistunud ja äraingeldatud miljonitepärijanna jääb lossi parki tõukoeri toitma ja ootama suurt romaani iga kinosaalis ohkava kontoriroti või ajalehepoisiga.

*

Jälle on hommik. Ja laeva kohta uudiseid pole. Ja kohv on ilmselt eilsest lahjem ning võtke või jätke — ka sukaadimoosi on plastmassnapas üleilmselt ja eilsestki napimalt.

Hulgume jälle mööda linna. Tuul on lõõtsunud taeva helesiniseks ja puhtaks. Aga ise on ta siitmaa sügise kohta küllaltki kõle. Varahommikust vihmast on kõnniteed veel loigulised. Jälle hakkavad saapapuhastajad me ümber tiirlema ja jälle käime uste taga paberinuutsuga kingi nühkimas. Me oleme tüdinud ajast, mida meile kolmetunniliste juppide kaupa kätte antakse. Meil on jahe. Me oleme väsinud võorast linnast ja võorastest nägudest. Ning meil on natuke piinlik olla firmale tülikaks ja kõigile kasutud. Me vahime ikka veel vihaselt pahisevat merd ja «Latvijat», mis palja silmaga on üsna vaevaltusutavuse horisondil. Otse hotelli akende all on torm paisanud väikese raugaeas mootoraluse kaldapealse müüri äärde kividele. Vesi mühiseb tast rütmiliselt üle ja loksub läbi ta roostetanud kõhu merre tagasi. Antenn nõtkuvate mastide vahel on mõttetult pingul, midagi saatmata ja midagi vastu võtmata. Viis-kuus morni tegevusetut meest seisab aluse kohal rinnatisel, nagu oleks neil selle häviva laevaga miskit ühist, ja vahib merd, nagu ei tahaks nad seda möönda. Ning äkitselt küsime endilt: kui korjata kokku

viimase paari päeva õhkõhuke sete me enesetunde põhjast ja tihendada tuhandekordseks, kas see tihend ei olekski siis — pagulastunne?

Kell 11 seisab administraatori leti kohal teade, et buss viib meid kahe tunni pärast laevale.

Me teeme viimase kiire jalutuskäigu «Ramseseni» ja tagasi. Me heidame ruttavaid, ahmivaid, natuke meeheitlikke pilke põgustuttavaile ja igivõrastele tänavatele ja nägudele. Doktor Shukri T. Abdelmalek — kuulutab endiselt üleval majaseinal võõra doktori tuttavaks saanud hallikas silt. Ja millegipärast on meil tunne, nagu oleksime pisut-pisut siiski ka doktori endaga tutvunud . . .

Aga «Latvijal» võtavad meid vanad päristuttavad vastu. Seal on Vladimir Vladimirovitš, laiakondiline, üllatavalt sõnaaher, kuid südamlilik südavenelane, peamehaanik, kellega me tutvusime siiasõidul, meeskonna ja turistide koosviibimisel keset Kreetat merd. Ja sealsamas on Pjotr Stepanovitš, täpselt samade omaduste poolest võluv siberi poiss, kelle ametinimi on vististi «kapteni abi reisijate alal».

«Tere tulemast! Kuidas teil läks?»

«Meil — hästi. Meil polnud ju midagi. Aga teil siin? Oli ränk?»

«Mmnjah. Reisijatel oli rängem.»

«Millal algas?»

«Kohe, kui Famagustast välja tulime.»

«Kõigutas kõvasti?»

«Küljetsi 38 kraadi.»

«Ja kolm päeva olite reidil — ikka selle kreeklaste vraki pärast?»

«Mhmh. Aga nüüd on puhkus. Väljume homme hommikul.»

*

Egiptuse salatirohelised rannaveed on ammu ahtri taha kadunud. Vahemeri meie ümber on jälle sügavsinine ja läänetuul ta kohal üllatavalt soe. Ahtriteki basseinis loksuvad poolteist meetrit kirbelt soolast kaheksateistkümnepäevast mereveest. Mõned entusiastid matkivad seal jõudumööda delfiine, kelle parv meie kiiluveelehvikku piiril kümbluskunsti teeb. Aga Nikolai Ivanovitš seisab basseini äärel, altpoolt võõd kitsastes pükstes nagu noor entsüklopedist ning pealtpoolt paljas ja karvane nagu paremas keskeas Poseidon:

«Delfiinid. Jaa. Nende kahesaja seitsmest sordist on see seal kõige põnevam: *Delphinus delphis*. Kuni kaks meetrit pikk. Seljauim 46 sentimeetrit lai. Juba antiikajal taltsutatavaks peetud. Seesama, kelle kujul Apollon meresuplusi harrastas. Ja seesama, kes Arioni ära päästis. Ah Arioni lugu? Palun. Ajaloo ja mütoloogia piir. Minu otsene eriala. Nii-siis Arion. Kreeka poeet Lesboselt. Circa 620 enne e-m-a-a'd. Elas Korintose türanni Periandrose juures, aga viibis vahepeal ka Sitsiilias. Sai ka seal kõrgeid honorare. Kes kord saama hakkab, saab igal pool. Purjetas suurte rikkustega Korintose poole tagasi. Meremeestes ärkasid mereröövlid. Võrdlemisi tavaline asi sel ajal. Otsustati Arion maha lüüa. Ergo: mida tema kui poeet enne surma palus? Muidugi: lubatagu tal veel kord esineda! Mereröövlid arvasid, et kannatavad ära. Lubati. Aga Arion hüppas pärast esinemist koos oma *kithara*'ga merre. Nii. Noh, seal pakkus üks kirjanduslikult rikutud *delphinus* talle turja istmiku alla ja sõidutas ta Kreekasse Tainaroni neemele. Veel 141 aastat hiljem seisis neemel selle mälestuseks Arioni poolt pühitatud pronksmonument — mees delfiini seljas.»

«Aga, Nikolai Ivanovitš, nende delfiinidega on tänapäevalgi veidraid asju juhtunud. Uus-Meremaal näiteks —»

«Nimelt. Uus-Meremaal. Khm. Aga Baselis veel enam. Baseli professor Portmann püstitas loomariigi intelligentsuse määramiseks uue süsteemi. Kõik delfiinide pärast. Te teate, mis asi on ajastumuskoefitsient?»

«Ee — kaunis segane asi...»

«Nimelt. Professor Portmann leidis ka, et segane. Ja esitas hoopis uued ja selgemad koefitsiendid. Niisugused, mis võtavad arvesse ka üksikute ajuosade suhtelist kaalu. Nii et loomade intelligentsusjärjestus on nüüd näiteks niisugune, palun: šimpans — 49 punkti, elevant — 104 punkti, *Delphinus delphis* — 120 punkti, inimene — 170 punkti. Jaa. Aga *phocaena* ehk pringel, see on üks delfiinide sort, mis te arvate, mitu punkti?»

«No ei tea.»

«Muidugi ei tea. 155! Nii et minu ja delfiini vahet on Portmanni järgi ainult 15 punkti! Kuidas see teile meeldib?»

«Väga.»

Delfiinidele endile teeb see nähtavasti samuti nalja. Tosinkond, kes meid tundide viisi saadab, ei väsi tantsimast röömsat ringtantsu. Nad paiskuvad paari- või kolmekaupa püsti õhku, tõmbid ja ometi nõtked kehad kergelt kaardunud, ja lopsatavad ülekaela vette tagasi, nii et valged kõhud ja mustad seljad välguvad. Hetketi pole vaja kuigi palju, et kogu vahvale trobikonnale organiseeritud rütmi sisse mõelda. Kahju, et Ullo Toomi meiega kaasas pole. Muidu võiks kindel olla, et me järgmise laulupeo rahvakunstiõhtul delfiinide tantsu näha saaksime.

(Järgneb)

Eesti proosa aastal 1967



raditsiooni järgi algavad eesti proosa ülevaated romaanist. Traditsioonipäraselt algab ka käesolev ülevaatekatse. Kirjandus ise ei arene enamasti küll ranges tavakohasuses. Ei saagi seda teha, areng tähendab sageli käidud teedelt kõrvalekaldumist. Eesti prosaist ei usu enam endise kindlusega põhjuse ja tagajärje ranget järgnevust. Ülevaate kirjutaja peab tahes-tahtmata olema konservatiivsem (et

mitte ütelda konservatiiv), ning otsima kausaalseid ka sealt, kus nendest pealispinnal palju märgata ei ole. Romaani hegemonia, mis eesti proosas aastaid on püsinud, ei ole möödunud kirjandusaastal jätkunud senise selgusega. Jõuvahekorrad žanride konkurentsis on kõikuma löönud. Esikohale või vähemalt hästi tähelepandavale kohale on tõusnud jutustus. Selle esimesel pilgul mittemidagiütleva ja osalt kindlasti juhuslik-välistest asjaoludest tingitud nihke taga võib aimata ja oletada ka niisuguseid mõjusid, mis juurduvad päris sügaval, nendes kihtides, kust saab alguse proosa sisuline areng ja uuenemine, kus tekivad kirjanduse ja elu kontaktid. Kas ei ole tähelepandav ja tähelepanemist vääriv, kui korduvalt on uutest jutustustes huvi keskpunktis inimese olukord, katse selgitada asjalikumalt kui seni tema suhted oleviku ühiskonnaga, soov tungida ausalt ja võimalikult eelarvamustevabalt nendesse probleemidesse ja sõlmedesse, mis täna inimest ja inimkonda ümbritsevad («Elu võimalikkusest kosmoses», «Võlg», «Irdinimene»). Sama tendentsi on märgata lühiproosas (A. Valton, Ü. Tuuliku «Tuvid kirikuplatsil», K. Saaberi «Esimene palk»). Karakteri kujunemislugu ei ole ka mahult romaani piiril seisvates proosateostes alati enam esmase tähtsusega. Nõnda sünnib ajas toimuvat arengut põhiteljeks rakendava teose asemel ja kõrval teistsugune, mis areneb rohkem laiuati, on koondatud olevikku. Inimene tänases päevas, kaasajas, ühiskonnas. Materjali üldistuste jaoks ei ole nende uute nähtuste kohta veel palju. Küll on seda aga juba tarbeks, et juhtida juurdlema mitte ainult muutuste üle proosa žanripildis, vaid ka kaugemale, selle jälile, mis siis on sisuliselt muutumas ja mis on uut.

Paaril viimasel aastal ei ole proosaülevaateid kirjutatud ning selle aja jooksul on žanriti toimunud teisigi nihkumisi. Reisikirjanduse-palavik on jõudnud vaibuda. Ka olukirjeldusest ei ole suurt midagi ütelda, vähemalt ilukirjanduse aspektist mitte. Ott Kooli raamatuga «Tähed allikas» oleme saanud esimese ulatuslikuma trükiproovi algupärasest raadiopublitsistikast ning ilmselt võime selle raamatu järgi kujutleda ka mõningaid raadiokirjanduse tänaseid probleeme ja iseärasusi ning selle suhet «päris»-kirjandusega.

1

Üks mulluse proosa-aasta erijooni, millest ei saa päriselt mööda minna, on debütromaanide rohkus. Kindlasti on see mõjutanud ka aastanivood. Mõistagi saab selle üle rõõmu tunda. Sellest võiks suurtki rõõmu tunda, kui selguks, et edukalt

lõppenud romaanivõistluse aastal ilmus meil veel ka mitu uhiuut esikromaan. Nõnda see aga ei ole. Mullu trükitud debüütide hulgas on L. Hainsalu ja V. Riisi raamatud, mis küündisid esile juba eelmisel romaanivõistlusel. Mõlemad, nii «Pigilinnu laul» kui ka «Kullist kolme kutsikani», on n.-ö. sajaprotsendilised esikromaanid. Enam-vähem võib samasse kategooriasse arvata ka V. Beekmani «Transiitreisija» ja E. Vetemaa «Pillimehe» — mõlemal autoril on juba varasemast omajagu prosaistikogemusi, ka mahukamates žanrides. Fakti märkimise korras võib eelmiste kõrval nimetada ka M. Undi esikteost «Hüvasti, kollane kass!». 1963. a. koolialmanahhis ilmunud naiivne romaan avaldati nüüd «Eesti Raamatu» kirjastusel — teises trükis. Tuleb rõhutada, et «Hüvasti, kollane kass!» ei ole aasta proosapildis irdteos. Asi pole autori poolt kärbitud naiivsuses, siin ei ole õieti midagi muutunud. Asi on selles, et suund, mida «Kollane kass» esindab, mida ta oli algatamas, on noor ja kasvab ning annab nõnda värskuse ka oma suhteliselt vanematele esindajatele. Ühtlasi aitab «Hüvasti, kollane kass!» uuesti ilmununa paremini selgitada eesti proosa uudsete liikumiste geneesi ja varasemaid ilminguid, mida kriitika on küll tähele pannud, aga kaugeltki mitte alati analüüsinud ja mõista püüdnud.

Autorite järjekordse romaani rubriiki jäävad niiviisi ainult A. Beekmani «Valgete vareste parv» ja V. Grossi «Kooliraha». Pika ootamise järel on lõpuks selgunud, et need jäävad ka raamatutena 1967. aastasse. Selles ülevaates on nad küll arvel «Loomingus» ilmunud kujul. Raamatute trükkimine venib. Võib arvata, et kirjastamisprobleem oma praegusel erakorralisel kujul tõrjub — vähemalt mõneks ajaks — meie kriitikast välja traditsiooniliseks saanud kurtmised: eesti kirjanik on laisk kirjutama. Et raamatute väljaandmisel kujunenud situatsioon mõjutab üpris tugevasti ka mullust proosapilti, selle värskust kõigepealt, selgub juba romaanide «päritolu» vaatlemisel.

1967. a. ilmunud romaanid ei ahvatle pingerida moodustama. Erinevused tase- mes on muidugi olemas, aga erinevamaks on muutunud ka laadid. Ka ei ole seekord romaanide hulgas teost, mille puhul võiks väita, et tegemist on sisuliselt nii uue raamatuga, mida ei saaks mõttes üle kanda eelmisse või üle-eelmisse aastasse. E. Vetemaa «Pillimees» pretendeerib üsna mõjuvalt esikohale, ülejäänute järjestamine oleks aga tänamatu töö, vähemalt ülevaate kirjutaja seisukohalt.

Olgu «Pillimehe» puhul kõigepealt ära üteldud üks kaksipidi-nägemine, milleks see raamat põhjust annab. Ühelt poolt on see mitmest traditsioonilisusest hoolimata väga värskelt mõjuv raamat — värskelt ka «Monumendi» kõrval. Ning samal ajal jätkatakse siin meie 60-ndate aastate romaani kõige sotsiaalsemat suunda, mida võiks kokkuleppeliselt nimetada kas või keeruliste aastate romaaniks. «Pillimehele» pole vaja kirjanduse üldpildis kohta otsida, tal on see sündimisest saadik olemas. See raamat rikastab märgatavalt «temaatilist» liini, mille jätkuks ta on. «Pillimees» on psühholoogilisem kui «Lapeteus» ja «Pinginaabrid». Siin hukkub andekas inimene. Vetemaa kirjutab Ruubeni suureks, inimlikuks. Ei saa meie temalt võtta vastutust olnu eest, ometi on see romaan-tragöödia. Vananeva luuletaja Ruuben Ilime mälestuste kaudu viib autor meid veel kord isikukultuse aega. Probleem on tal aga seatud teisiti kui P. Kuusbergil või V. Grossil, kes need aastad eesti kirjan- duses lahti kirjutasid. Vetemaa romaan on kammerlikum ja näiliselt kitsam. Lu- geja näeb peategelast kogu aja kahel tasandil: minevikus ja olevikus, kuriteos ja enesekaristuses. Kuidas töötasid 1949. ja järgmistel aastatel jämedad võllid ja suu- red hammasrattad, seda pole näha. Luubi all on enesereetmine ja sellega kaasnenud reetmise tilluke ja keeruline masinavärk. Laia panoraami asemel inimlik tragöödia. Ruuben näeb oma osa järgnevuste ahelas, mis viis Karriku surma. Ta ei näe aga pehmemdavaid ja vabandavaid asjaolusid, mida nii hästi näevad teised ja mille poolest ühiskond alati rikas on olnud. «On vigu, mida heaks teha ei saa. Karrik on ju surnud, mõistad: surnud. Ja kes selles süüdi on? Kuidas saab sihukest asja heaks

teha?» räägib Ruuben tõtt rahuliku südametunnistusega Tiidu vastu, «kes kunagi ei eksi, ja kui eksibki, siis parandab kõik vead õigel ajal».

V. Gross väitis oma vaimukas retsensioonis, et kannatav Pillimees on välja mõeldud, et tegelikult ei kannata tema prototüüp põrmugi nende asjade pärast, mis ei anna rahu Vetemaa romaani peategelasele. Ja et just seepärast ongi raamat eriti aktuaalne. Selle ootamatu mõttega võib nõus olla või mitte, romaani tõeväärtus sellest ei kahane.

Vetemaa ei lisa andmeid sotsiaalse nähtuse kohta, millest ta kirjutab. Kirjandus seisab selle käsitlemisel juba mõnda aega nähtamatu, aga range piiri ees: siamaale, ja mitte rohkem. Esitatud inimlik situatsioon mõjub aga uudset ja emotsionaalselt. Selles on ka küsimus inimese vastutusest, ja sugugi mitte retooriline. Romaan osutab autori tõhusat kunstilist edenemist ja suurt potentsiaali. Ulesehitus on säästlik, isegi väga, kujund leidlik, sõna kaalutud. Kõik on hästi põhjendatud, läbi komponeeritud. Olukordade ja inimeste nägemises on Vetemaa lausa «vanamoeliselt» plastiline ja täpne.

Süütundeliste mälestustega, mis halastamatult jälitavad andekat luuletajat Ruuben Illimet Tallinna joomakohtades, on edukal inseneril Mart Kardil tegemist Pariisis Orly lennuvälja restoranis. Ruuben Illime, tollal noor lootustandev poeet, kirjutas 1949. a. oma õpetaja vastu artikli, millest sai ränk, peaaegu et saatulik süüdistus. Üliõpilane Mart Kard istus samal ajal koosolekul ja kuulas — mitte ainult alistuvalt, vaid, nagu vihjatud, ka teatud ihaluse ja kaasavaimustumisega — rängalt süüdistavaid tiraade tütarlapse-kaasüliõpilase vastu. Tütarlaps oli olnud tema lapsepõlveseltsiline ning viimasel ajal talle eriti lähedane. Tütarlapse ankeedis polnud märgitud venda, kes oli sõjakeerises välismaale sattunud. Tal tuleb instituu-dist lahkuda, lähedased inimesed jäävad võõraks. Miks ka nemad, seda küsimust Kard endale ei esita. Koosolekut ta aga meenutab ning püüab natuke mõelda ka oma tookordse käitumise motiivide üle. Minevik libiseb aga temast mööda nagu film ekraanil, millest vaatajat lahutab emotsioonikindel barjäär. Selle salapärase vaheseina taha takerduvad kõik: tunded, mõtted, analüüsima treenitud mõistus. Ka sisemonoloogis, iseendaga nelja silma all, ei püüa ta tõsiselt selgitada, mis tolles kauges minevikus inimestega toimus.

Kaks inimest, peaaegu et eakaaslast. Põhimõtteliselt ühtelangevad sotsiaalsed kogemused. Ning kaks täiesti lahkuminevat reageerimist nendele kogemustele. Kusmaal lõpeb siin inimeste loomulik ja võimalik erinevus? Kust algab autori kavatsus, mis peab silmas kindlat kunstilist ja sotsiaalset eesmärki?

Episood, millest siin oli juttu, ei ole V. Beekmani «Transiitreisijas» rõhutatud. Aga selles on midagi väga olemuslikku peategelase kohta. Maailma asjade keerukus peab ülepea kiiresti taganema Kardi enesekindluse ja enesega rahulolemise ees. Ine Viiding oma asjalikus arvustuses on Kardi portree põhjalikult üle vaadanud. «Pestud kätega mees» ütles Kardi kohta lühidalt ja täpselt Hando Runnel. Miks mitte — kui me ikka saaksime tõdeda, et kirjaniku eesmärgiks oli ühe oma sugupõlvele tüüpilise arenguvõimaluse esitamine, niisuguse ebakangelase enesepaljas-tus, kes ise ei tea midagi oma tõelisest olukorrast. Nimelt selles punktis tekib aga väga tõsiseid kahtlusi. Autor on siin ja seal küllalt otsejooneliselt Kardi eest väljas, püüab talle kätte mängida suurt üleolekut Uibo suhtes. Kardi kahemõtteline osa romaanis seab küsimärgi alla teose publitsistliku väärtuse: Kardi ümmargused ja libedad pooltõed muudavad tema diskussiooni Uiboga pealiskaudseks. Kas ei ole, kui silmas pidada Kardi mõtteviisi iseärasusi, publitsistikale antud otstarbetult palju ruumi?

Kardi sisemonoloogi paljude pealiskaudsete mõtete ja abituvõitu inimlikustumiskatsete hulgas on üks, milles ta ulatub küllalt sügavale iseendasse vaatama: «Kui ma teinekord — seda juhtub ausalt öeldes küll harva — suudan enda vastu täiesti halastamatu olla, tõuseb minus pentsik aimus. Ma aiman, et midagi on vist sootuks

teisiti, kui olen harjunud ette kujutama. Piinab äratundmine, et ma seda päriselt tabada ei suuda. Kas pole äkki aastate eest, suure timmimise ajal minulgi mõned peenemad keeled üle pingutatud, nii et ma praegu olen võimetu ülemtoone kätte saama?»

See on — õigemini, see oleks tõhus lähtekoht Kardi karakteristika ja romaani pealisülesande selgitamiseks. Inimene, kellelt on võetud ülemtoonid, kõneleb iseendast. Kardi asend teiste tegelaste suhtes ning vahekord autoriga muudavad aga teose kontseptsiooni ebaselgeks.

«Transiitreisija» on romaan erakordselt leidliku ja paljulubava lähtesituatsiooniga. Peategelaste valik ei lase seda aga kaugeltki mitte täies ulatuses kasutada. Kujutleme ainult, et Kardi ja Uiho asemel oleksid olnud tõepoolest sisemiselt rikkad ja huvitavad inimesed! Mart Kardi n.-õ. inimlik kehveresus on loogiliselt mõistetav, tema monoloogide hallivõitu keel ja ponnistav huumoritaotlus niisamuti. Kõik see kokku vajutab aga juba nagu liiaks oma pitseri tervele raamatule.

E. Vetemaa ja V. Beekmani romaanid on paljus väga erinevad. Nende vahel tekitab aga nagu iseenesest võrdlusemomendid, mis viivad ilmselt kirjandusest ja konkreetsetest lähteteostest eemale.

Eelmistest hoopis lihtsakoelisemaks ühel tasandil ja ühes ajas — olevikus — areneb Lehte Hainsalu «Pigilinnu laul». Toivo Totalaane meheks-saamise lugu algab asjalikult, suure keskendumisega ning parasjagu satiirilisel. Avangu järgi otsustades näib siit tulevat sotsiaalse suunitlusega arenguromaan. Keskkoolipingist tulnud peategelane astub lugeja ette rõhutatult tinglikuna — võib arvata, et autor valmistab ette suuremõtmelist konflikti. Pean tinglikkusest kõneldes silmas Toivo rängalt eluvõõrast idealismi, millele üha uutest pisikokkupõrgetes tähelepanu juhitakse. Mis aga tulemata jääb, on romaanivääriline konflikt. Sotsiaalse kriitika ja tõetlemise nootidel alatud jutustus muutub varsti esimese armastuse looks. Lüürilise, kohati ka humoristliku armastusloo edenedes jäävad Toivole algul palju peamurdmist valmistanud ühiskondliku elu arusaamatused järjest rohkem kõrvale. Mentori kohustused antakse vanale elutargale vabrikutöölisele, kes neid suure hooliga täitma hakkab. Nõnda, headest inimestest ümbritsetult ja juhitud, saab haljast koolipoisist õnnelik peigmees, töömees ja igati normaalne ühiskonnaliige.

«Pigilinnu laulu» ekspositsioonis on lubatud mõndagi, mida tegelikult ei järgne. Kõik oleks nagu vastu autori kavatsusi äkki liiga lihtsaks muutunud. Küll aga võib ütelda, et Hainsalu on oma esimeses ulatuslikumas proosakatses sõnaleidlik ja ladus jutustaja, terane tähelepanija. Tal on omajagu stiilitundelist kätt — nende ülesannete jaoks, mis ta endale on seadnud. Praeguse teose esitusviis ei tööta tulevikus dramaatilisi konflikte ega inimeste või probleemide sügavpuurimist, küll aga humoristlik-vestelist ja tüübiteravat juttu argiasjadest ja -inimestest.

A. Beekmani uus romaan seisab aastakaaslaste seas eraldi. Seda just kunstiliselt, probleemiasetuses on põhimõtteliselt mõndagi lähedast Vetemaa ja V. Beekmani romaanidega. Ka siin vaadeldakse sõjajärgsetel aastatel elluastunud põlvkonna inimesi ajastu kujundavates mõjudes. Vähemalt on neid mõjusid taustas kogu aja tunda. Nõnda üldistub nende kolme romaani kõrvutamisel üks meie mulluse proosa põhiprobleem. Kui hakata sellele meie uemast proosast midagi lähedast või sarnast otsima, jäävad üle ikkagi ainult tema enda varasemad romaanid. Jälle juhitakse lugeja väikeste inimeste, väikeste tegude, väikeste tunnete ja mõtete maailma, mis seekord avaneb hoopis uute osaliste ja dekoratsioonidega. Selle viimase tõttu muutub autori varasematest romaanidest sõõrmeisse jäänud umbõhustiku kordumine nagu eriti märgatavaks ja tähendusrikkaks. Asjadel ja olustikul on selles maailmas inimeste ees mitmeid ja olulisigi eesõigusi. Autori juuresolekut kinnitavad iseloomulik detailivalik, tuttavlike rakursside kordumine; ka ülepingutatavalt «huvitavaks» kirjutatud lause või kujund siin ja seal. Selliselt tekib tumedatooniline kogupilt, millele monotoonus annab

massiivsust juurde. Inimesed, kes on kunstiga seotud ja sellest ometi nii tohutult kaugel. Inimesed teeta, inimesed ideaalideta, inimesed, kelle elu pudeneb käest lõputute väikeste mõtete ja tegude tolmuks. Ning kui nad polegi oma eluga rahul, siis on see ikka ja jälle mure millegi vähetähtsa pärast. Sellest, mis on tõeliselt valetsi, ei tea nad midagi. Kuivõrd rikkam, võimaluste- ja sooviderohkem on selle kõrval M. Traadi «Irdinimese» maailm! Võib-olla peaksid selles ühetoonilises kõrbemaastikus mingi liigenduse looma need inimesed, kellest on oma erialal midagi saanud või saamas, nagu Cannes'i laureaat Viktor või siis Riia Rita? Võib-olla. Sest millegipärast pisenevad ka nemad. Laureaat Viktor upub oma viimases vahetuses võtte-eelsesse sagimisse ning armastusega maalitud paviljoniolustikku. Inimene ise vilksatab põgusalt, kunstnik, kelle olemasolust teatatakse, jääb aga hoopis nägemata. On see olnud autori kavatsuse «kõrgeim määra» või on taotletav «teine reaalsus» end siin juba liiga ülevõimuliselt maksma pannud?

A. Beekmani romaanid kinnitavad, et ta on väga järjekindel oma taotlustes, et ta peab kahju kartmata kinni kord võetud suunast ja valitud teest. Kolmas romaan tähendab ilmselt edenemist.

Minevikust ja teatud määral ka ajalooaalidele toetudes on oma romaanid kirjutanud V. Riis ja V. Gross. V. Riisi mahukas «Kullist kolme kutsikani» on «sotsiaalne läbilõige Saaremaa elust ja sündmustest võimuvahetuste ajal», s. o. aastatel 1917—1919, nagu asjalikult on kokku võtnud O. Jõgi. On seejuures üsna küsitav, kas on põhjust kõnelda ajaloolisest romaanist. Tõsi on küll see, et nimelt tegevustiku organiseerimine kindlate ajalooliste sündmuste piirkonda annab Riisi raamatule lugemisväärtust tublisti juurde. Sotsiaalse karakteristika ülevõimuline domineerimine on raamatule vajutanud ühekülgseuse pitsi, sellest sugeneb teosesse mingi lõpetamatuse kõrvalmaitse.

Ka V. Grossi uue romaani vundamendis on ajaloolistel tõsisündmustel oma osa. Selleks tõsisündmuseks on 1936. a. toimunud Kiviõli kaevurite streik. Teos on aga üles ehitatud nii, et pole mingit põhjust kõnelda ajaloolisest romaanist. «Kooliraha» on Toomas Roosi romaan, ühe noore inimese kujunemislugu, täpsemalt — kujunemislugu viimistlev osa. Kuigi, jah, rahva ajaloole ja saatusele mõeldes on 1936. aasta sündmuste puhul hoopis enneaegne viimistlemisest kõnelda Isiklik ja ühiskondlik pörkavad inimese elus kokku. Iseandaks jäämine, sotsiaalse südame-tunnistuse alleshoidmine ja kasvatamine — see on probleem, mis eri ajajärkudel kerkib erineval kujul, aga väga järjekindlalt inimeste ette. Eriti on see puudutanud ja puudutab intelligentsi. Tuleb oma võitlemised võidelda ja loobumised loobuda ka Kiviõli töölisühingu sekretäri Toomas Roosil. Tema ümber kujunevad kompaktselt ja hoogsalt arendatud sündmustiku edenedes mitmed sotsiaalsed probleemid ja küsimused, mis aktualiseerivad minevikus, sotsiaalse pöörjoone taga mängiva loo küllalt kõrge kraadini.

On küsimus omaette, kas «Kooliraha» on ikka igas mõõdus selline raamat, nagu ta oleks võinud olla. Raamat on kirja pandud korrektse vilumusega, Grossile omaste huvitavate arutlevate kõrvalepõigetega ning kohati väga huvitavate (kõrval)tegelastega (Sosnovski oma kirgedega ja kompleksidega, hästi vaoshoitud irooniaga pildistatud direktor Bachmann). Kui aga hetkeks laskuda oletuste libedale pinnale ja mõned asjad oma käe järgi ümber kavandada? «Kooliraha» algab rõhutatult kui Toomas Roosi ja Elgi Segleri romaan. Miks ei oleks see võinud sellisena ka jätkuda? Kas Elgi varane taandumine on põhjendatud ja kas see on otstarbekohane? Kas ei ole nii ka Toomal tiibu kärbitud, Tooma väärtused hoopis küsitavaks tehtud? Tekib nagu mingi paralleel Tammlaane «Raudse koduga»: kas ei ole nii, et Peetri võitlus ja isik kasvanuksid palju suuremaks, kui Peetri ja Iige armastus oleks sügavam ja ehtsam, kui see ulatuks tõelisse tragismi?

Esimest korda on V. Gross romaanis loobunud senisest «oma põlvkonna»

ainest. Võib-olla on seegi üleminek autorile niisuguseid loomisprobleeme juurde toonud, mida kõrvaltvaatajal pole lihtne mõista ega märgata.

Eesti romaani üldistest tendentsidest ei ole 1967. a. materjali põhjal palju midagi ütelda. Raamatud on oma ilmelt vägagi erinevad. Kõige huvitavama paari, nagu juba märgitud, moodustavad kontrastiprintsiibil V. Beekmani ja E. Vetemaa teosed. Ei ole aga neid raamatuid, mis ulatuksid viimaste kirjandusaastate taustal suuremõdulistena esile või osutaksid mingit väga uutset suundumusvõimalust. Uue variatsiooniga tootab eesti romaani ja ka proosat üldse rikastada A. Beekman. Iga tahes kinnitab «Valgete vareste parv» niisuguseid lootusi, kuigi tegemist ei ole igati lõpuleviidud teosega. Selles näivad ristlevat mitmesugused kunstilised mõjud, aga mitte veel sünteesi tasemel. Kahjuks ei saa selgi korral kõnelda psühholoogilise kujutusviisi süvenemisest, mida nii väga oleks vaja. Siia on takerdunud mitmed lootusiandvad sotsiaalsed üldistused. Psühholoogilisest kujutamiskiisist kõneldes pean silmas niisugust süvenemist, mille aluseks on elu ja inimese tundmine. Seda ei saa asendada moodsate (ja, miks mitte, mõnikord tõsiselt aktuaalsete) probleemide karvupidi teosesse sissekiskumisega. Seda ei saa üldse millegagi asendada ega korvata, ja peaaegu et kõige kergemini reedab sellised lootusetud katsed romaan.

2

Juba aastaid on kirjanduse ja elu seos ning kirjanduse ühiskondlik aktiivsus kõige selgemini väljendunud nende nähtuste kujutamises ja probleemide uurimises, mis lähema mineviku keerulistest aastatest aktuaalsetena tänasesse päeva ulatuvad. P. Kuusbergi 60-ndate aastate romaanid, V. Grossi «Pinginaabrid», H. Sergo «Põgenike laev», R. Kaugveri «Nelikümmend küünalt» — nende ja mitmete teistegi romaanide kohta võib ütelda, et need on olnud vajalikud ja hädavajalikud raamatud. Seda just ühiskondlikult, ühiskondliku mõtlemise stimuleerijatena, suhtumiste normaliseerijatena, «keelatud» probleemide lahtirääkijatena. Nende teoste esteetiline roll on enamasti olnud tagasihoidlik. Suurema üldistuseni jõudis Erni Krusten romaanis «Nagu piisake meres». Seda kinnitavad muuseas ka omaaegsed katsed näha selles raamatus abstraktse humanismi manifestatsiooni. Hindil ja Krustenil näikse 60-ndate aastate proosas olevat kõige suuremad teened psühholoogilise laadi edendamisel. E. Vetemaa «Pillimees» kinnitab, et suund, mis uurib tänase inimese elu ja kujunemist sõjajärgsetest aastatest peale, jätkub ja on endiselt aktuaalne. Palju olulist eesti rahva nõukogulikust ajaloost on alles kirjanduslikult dokumenteerimata, hulk tähtsaid sotsiaalseid analüüse lõpetamata või hoopis algastmel.

Kirjanduse ja elu vahekord, kirjanduse haardeulatus — aga kaugemas plaanis ka otsingute ja esteetilise mõtte liikumise aktiivsus — sõltub mitmete muude tegurite kõrval ka sellest, kuivõrd järjekindlalt tulevad kirjandusse noored. Nimelt nooremate autorite loomingu teatavad endast viimastel aastatel järjest sagedamini uued probleemid, muutunud elutunnetus ja muutunud kirjanduslik kangelane. Muutunud kangelasest kõneldes pean ma silmas noort inimest, kes täna määrab oma kohta ühiskonnas ja suhteid ümbrusega. Peatüki algul nimetatud romaane iseloomustab ajas toimuv muutumine, oleviku ja mineviku seoste ja põimingute jälgimine esiplaanil, karakteri (karakterite) arengulugu ülesehituse põhiprintsiibiks. Jutustused, mida me täna vaatleme, on üles ehitatud põhimõtteliselt teisiti: olevikku on keskendatud hulk sündmusi, antud kitsamas ajalõigis luuakse tihedalt mitmesuguseid kontakte inimese ja ümbruse vahel. Noor inimene ei ole noore kirjaniku interpretatsioonis passiivne ega loid. Kui ta mõnikord niisugune tundub, siis küll seepärast, et tema aktiivsus on sageli mittetraditsiooniline. Ta ei rahuldu igapäevase töörühmamisega, hästi õppimisega, ühiskondlike ülesannete täitmisega. Ta

tahab sügavamale ühiskonda vaadata, mõista oma võimalusi ja kohustusi, kujunemis- ja rakendamisperspektiive tingimustes, milles elab. Inimese vastutus ühiskonnas on talle oluline. Kuid sedagi probleemi ei loe ta varem lahendatuks, vaid tahab teada, missugused võimalused on t e m a l suurtes probleemides kaasa vastutada. Ideaal ei ole talle loosungikiri, abstraktne ega religioosne mõiste, vaid midagi hoopis konkreetsemat. Sellest ka teravalt väljenduv hirm ja võõrastus inimese läbikulumise, ideaalide kaotsimineku, egoistliku kohanemise ees, mille kohta elu igal sammul näiteid pakub. Inimestega pidevalt toimuv mugandumine on Ollimar Arviku suur mure — ei ole ju tema ühiskonnaliikmena irdinimene, küll aga paljud tema ümber. E. Krusteni Martin Paal mõtleb samuti: «Kas Astrid ei teadnud, et harjumine elunähtuste, tingimuste või olukordadega tähendab leppimist nendega? Vahest koguni ka nende tunnustamist.»

Mullune proosa on tähelepanndav sellegi poolest, et oleme saanud uudisloomingut, mis aitab määrata mitmete viimastel aastatel kõige enam vaieldud teoste kohta ja tähendust kirjandusprotsessis. Eelkõige kehtib see M. Undi loomingu kohta. Kriitikat on näha, et mõistame nüüd juba hoopis paremini «Kollase kassi» ja «Võla» ideestikku. «Kollase kassi» esmailumuse järel (1963) aimas kriitika alles väga ebamääraselt neid püüdlusi, mille kandjaks oli Aarne Veenpere, see kohati arusaamatukseni närviline ja tasakaalutu, aga sisemiselt sirget joont taotlev ning enese ja teiste vastu mõneti väga nõudlik abiturient. Aarne suurt muret ausaksjäämise pärast mõistsime halvasti, hoopis arusaadavam oli tema konflikt tädiga. Vahepealsete aastatega on eesti proosas kodunenud noored inimesed, kes «mõtlevad liiga palju» ja seejuures ka nendest asjadest, mis pikka aega valitsenud arusaamade järgi ei nõudnudki mõtlemist. Selliselt esindavad nad uue sugupõlve elutunnetust selle valusamateski vastuoludes ning protesteerivad ühiskondlikus mõtlemises juurdunud inertsitu vastu.

On huvitav kõrvutada Lilli Prometi jutustust «Tüdruk mustas» M. Traadi ja M. Undi uute jutustustega. Kõigis neis on peategelasteks tänase päeva noored inimesed. Probleemid, mille ette nad on seatud, ei lange kaugeltki ühte. Saale ja Taneli eluringi («Tüdruk mustas») puutuvad suurelki vastuolud ühiskondlikku ja igikirjanduslikku päritolu: armastus, pettumused, inimeste ja «maailma» headus ja kurjus. «Irdinimese» autoril on olnud vähem kirjanduslikke kogemusi ja oskust ning arvatavasti ka vähem kannatlikkust, et kirjutada oma jutustuse peategelane eluehtsaks ja -tihedaks. Kuid sellest hoolimata ei saa Arvikust niisamuti mööda minna. Tal on väga reaalsed probleemid, tema mure ideaalide kaotamise pärast on mõtleval inimesel tõsine mure iseenda ja ühiskonna homse päeva pärast. Nimelt siin on näha, kuidas kirjandus loob põhimõtteliselt uuelaadilisi kontakte eluga ja ühiskonnaga. Ta ütleb oma arvamuse, teatab läbivalgustamise tulemused tänaste asjade kohta.

Keerulisi sõlmi harutatakse ka Mati Undi uues jutustuses «Elu võimalikkusest kosmoses». Küllaltki lohutuna ja ideaalidekehvana avaneb maailm noorte ees. Lootusrikkam on emotsioonide ja inimvahekordade ala, kuivõrd seda suudetakse kaitsta ja säilitada. Selle pessimismi juuri on väga tõejanuselt vaadeldud M. Lauristin «Nooruses» ilmunud kirjutuses («Mati Unt ja noore sugupõlve probleemid»). «Elu võimalikkusest kosmoses» ei ole nii terviklik kui «Võlg», Lauri Mägi jääb endiselt Undi loomingu kõige viimistletumaks karakteriks. Uus jutustus esitab uusi probleeme, mis põhimõtteliselt taanduvad küll varasemast juba tuttavale ja igavesele: kuidas elada? Sotsiaalsete tingimuste tunnetamine on aga muutunud täpsemaks. «Elu võimalikkusest kosmoses» on eelkõige mõtte ja meeolude raamat. Paralleelsete minajutustajate rakendamine on huvitav. Küsimuseks jääb, miks jutustavad Enn ja Ester lõpposas peaaegu ühtelangevas tonaalsuses: Ester läheb peaaegu täiesti üle Ennu «lainepikkusele». On see kavatsuslik või tekib niisugune nihkumine lihtsalt hoolimatusest karakterite selgema väljajoonistamise suhtes?

M. Traadi kavatsus «Irdinimese» puhul on ilmselt olnud huvitavam kui saavutatud kunstiline tulemus. Autor on oma ideelise kavatsuse teostamiseks ja soovitud järelduste esiletoomiseks kohati tegutsenud liiga «sirgjooneliselt». Traat läheb inimesele küllaltki uudest vaatenurgast. Arviku ümber olevate inimeste kaudu kujuneb välja inimese kulumise ja taltumise väärtuste teema. Kõrvalmotiveerivina on see olemas ka Traadi varasemas proosas. M. Undi esikromaanis ei puudu selle sugemed. Siin läheb see mõte nagu refrään läbi laulu, äärmuslik ja kategooriline. «Elu üheaolisus ja tegelik kordumine viilivad kõik ühesuguseks.» Autor ei küsi palju sellest, et inimesed, kelle kaudu seda väidet tõestatakse, jäävad osalt vinjetlikuks, et mõned pessimistlikud prognoosid mõjuvad ülepingsutatult (Elna Saarlepa puhul). Ka peategelane ise ei ole lõpuni «läbi kirjutatud». Liiga suur koorem jääb seletavate-kommenteerivate lõikude kanda. Kohati oleks Arvik autorile nagu niivõrd läbi-lõhki tuttav, et ta muutub teda kujutades läbematuks ja üleruttavaks, unustab lugeja, kes Arvikut veel ei tunne. Teisal aga võib järeldada, et autor ei tunne ka ise oma loo peategelast põhjani. Arviku positiivne maksimalismgi saab niiviisi külge mingi ebatõsise varjundi, mida autor küll kõige vähem on soovinud.

Tõhusalt kindlustavad jutustuse juhtpositsiooni mulluses proosas L. Promet ja E. Krusten. E. Krusteni tiheda sotsiaalse koega psühholoogiline jutustus «Väga halb hinne» seisab mitmeti üsna lähedal tema romaanile «Nagu piisake meres». Hella sisetundega Martin Paal — kohtunik, kes ei harju oma ametiga — on paljuski Eduard Lauluga ühte verd. Ühtlasi on ta oma kulumatusega, nooruslikult madala valulävega mitmeti lähedane eesti uuema proosa noorele kangelasele. Ning samal ajal on ta elav vastulause «Irdinimese» põhiväitele kõigi inimeste üldise ärakulumise kohta. Temporaaalvariatsioonid ei ole meie proosas iseenesest uued. Konkreetse kaasaja sotsiaalse nähtusena esitab sellise R. Kaugver oma romaani «Nelikümmend küünalt» lõpposas Villem Alavainu kiirest karjäärast jutustades. Siin esindavad seda kohtunik Paali edukas vend ja selle sõpruskond — meie päevade «roosa kodanlus», uusasised inimesed, kelle elustiil läheb hämmastavalt suuresti lahku sotsialistliku ühiskonna normidest ja ideaalidest ning kes seda lahkuminekut nagu hoopiski ei varja. Krusten seab didaktilisust kartmata kõrvuti inimeste maailma ja asjade maailma, hea ja halva, eetilise ja madala. «Väga halb hinne» on tihe raamat. Rahutus montaažis arenevad paralleelselt ja põimuvad omavahel mitu eri plaani. E. Krusteni jutustus on mulluses proosas üks väheseid teoseid, kus inimtunnete skaala esineb koguulatuses, kõigi oma rõõmsate ja kurbade värvidega. M. Undi uues jutustuses esitatakse teose programmi seisukohalt oluline üleskutse inimsuhete normaliseerimiseks. Miks ka mitte: jutustuses kujutatud vahekordades jäävad inimesed lähedasteski suhetes üksteisest küllalt kaugele. «Irdinimeses» ähvardab akommunikatiivsusprobleem ülemäärase rõhutatuse tõttu loosungiliseks muutuda. Krustenil pole inimestevaheline mittemõistmine fataalne, vaid suure ulatuse analüüsile alluv, põhjuste ja tagajärgede ahel. Psühholoogilise kujutamise viisi eelised on küllaltki selgesti näha.

Lilli Promet on oma uue raamatu «Kes levitab anekdoote?» uutes jutustustes kõrgelt artistlik prosaist. Jutustustes «Tüdruk mustas» ja «Kes levitab anekdoote?» on ta viinud praktiliselt vorminõueteta žanri tähelepandava kindlapiirilise ja viimistletuseni. Promet pildistab ja jutustab, maalib ja stiliseerib ning jõuab niiviisi erilise diskreetse tinglikkuseni, ümberloodud maailmani, milles ka «traditsioonilised» inimvahekorrad saavad kordumatuse võlu. Promet oskab olla ühel hoobil usaldusväärset traditsiooniline ning leidlikult eksperimenteeriv.

Imar Sikemäelt ilmus mahukas jutustus «Selged silmad». Sikemäe uueski raamat on varasemast juba tuttavat omapära inimeste nägemises ning vaikset huumorit. Kui üteldakse, et teose suureks vooruseks on pretensioonitus, ei ole see muudugi kiitmiseks lausunud. «Selgete silmade» kohta võib niiviisi ütelda küll.

Kogupilt jutustusest kui žanrist on arengudünaamiline ja ebahütlane. Karakteri-

loomingus, üldse kunstilise lõpetatuse poolest ei küüni nooremad kirjutajad selle küpsuseni, mida mullu esindasid Krusten ja Promet. Sisulist värskust ja aktuaalsust pakuvad nooremad aga tublisti. Nimelt siin kindlustab oma kohta eesti kirjanduses maksimalistlike taotlustega noor inimene. Nimelt siin arutleb ta, kuidas on vaja elada. On märgata ka värskaid esteetilisi suundumisi (M. Unt), milles on lubadusi ja lootusi tulevikuks.

3

Et saada ülevaadet lühiproosa lühematest vormidest, tuleb pöörduda ajakirjade poole. Lühiproosaraamatuid ilmus mullu ainult kaks ja kummaski ei ole põhjust kõnelda kui sündmusest. Eriti mitte ülevaate raamides. H. Sergio «Lootsitoa jutud» pakuvad ladusaid, kohati põnevaid merelugusid. See raamat tuletab meelde, et on olemas niisugune keerulisevõitu probleem nagu elu- ja kunstitõe vahekord. Nii see on: kõik, mis elus huvitavat juhtub, ei anna lihtsalt ärajutustatuna veel kunstiväärtuslikku tulemust. Suurelt osalt esitavad need meresõidulood head kirjanduslikku lähtematerjali. Võib arvata küll, et pärast «Pögenike laeva» ei olegi nii lihtne lugejat ega kriitikat rahuldada.

Ott Kooli «Tähed allikas» on suurel määral raadiomehe raamat, esimene selline eesti kirjanduses. Ei ole siin kerge hindamiseks mõõdupuud valida. Võib uskuda, et ka siis, kui mikrofon poleks üldse asjasse segatud, paistaksid Ott Kooli jutud, ükskõik missuguses žanris ta need esitaks, eesti kirjanduse praegusest üldpildist mõningate iseärasustega välja. «Ärge kartke olla maailmaparandaja, sest kõigepealt tähendab see — olla inimene. Kartke olla ükskõikne» — nõnda soovitab kirjanik lugejale ja nõnda on ta ise. Võib muidugi küsida ja peabki küsima, kas maailmaparandamine ikka on alati nii lihtne nagu selles raamatus. Eesti kirjandus liigub probleemsete suunas — Ott Kooli raamat aga osutab hoopis teisele poole. Mida me ka ei arvaks Kooli lühilugude kirjanduslikust väärtusest — nendes on ausat lugupidamist inimeste vastu, kes künnavad maad ja lüpsavad lehmi ning kes ei pääse elu ja kirjanduse viimaseaegseid suhteid arvestades enam kuigi tihti eesti jutustavasse proosasse.

Kas lühiproosaraamatuid oli vähe ainult 1967. aastal, või on neid üldse vähe? Neid raamatuid on vähe, sest vähe on tasemega lühiproosat. Sellest, mis kirjutatakse ja avaldatakse ajakirjanduses, kaob osa raamatusse jõudmata — kvaliteedist on puudu. Missugused valmimisel olevad raamatud paistavad kätte «Loomingu» ja «Nooruse» 1967. aasta numbritest? Loetelu ei tule pikk: Juhan Smuuli «Monoloogid», Aira Kaalu «Kodunurga laastude» teine kogu, Arvo Valtoni uus raamat. Ja ongi kõik, mida seletamata silm näeb.

«Noorus» on kirjandusliku ajakirjana järjest arvestatavamaks muutunud. Luuleosaga paistis ajakiri juba mõnda aega silma, nüüd hakkab järele jõudma ka proosa. Aasta jooksul avaldatud algupärandite tase on ebahühtlane, kogumulje on küllalt terviklik: noore põlvkonna probleemid ja maailmatunnetus kõigepealt, kindel side olevikuga. Suuremat tasemelist stabiilsust oodanuks «Loomingu» lühiproosa-osalt. Aga üks avaldu nimelt siin nende žanride hädad kõige ehtsamalt.

Mullu «Nooruses» esinenud prosaistidest tõusevad esile K. Saaber, Ü. Tuulik, A. Biin, ka eksperimenteeriv V. Vahing. K. Saaber on üks mulluse lühiproosa kõige tõsisemaid uusi nimesid, ka tema «Loomingus» ilmunud novell paistab soodsalt silma. Ülo Tuulikut segab sageli mingi romantiline kramp. Oma võistlusjutus «Tuvivid kirikuplatsil» on ta leidnud tingliku lahenduse, mis lubab inimese ühiskondlikust vastutusest vöördumisest kõnelda väga teravalt, suurelt üldistavate kujunditega.

Mõnevõrra omaette, küpsemana ja n.-ö. ülekasvanuna, aga ka silmapaistvalt viljakana seisab nooremate prosaistide hulgas Arvo Valton (täiendid n o o r, n o o r e m

ei tähenda selles ülevaates kordagi vihjet ebaküpsusele või algajalikkusele, sellega on osutatud ainult ühele kõige elementaarsemale jaotamisvõimalusele). Valtoni loomingu toimuvat kiiret uuenemist kinnitab eriti tema kolmas raamat «Kaheksa jaapanlannat», mis formaalsetel põhjustel ei kuulu selle ülevaate piiridesse. Sama näitavad ka tema mullused jutud perioodikas. Valton juurdleb inimese elu üle ja ühiskonna üle niisugustest aspektidest, mis mõjuvad eesti kirjanduses väga uudself. Ta näeb seda, mida me pole harjunud nägema. Kord on ta nukker, kord irooniline, mõnikord võib tunduda lausa õelana. Valton oskab näidata vastuolusid seal, kus neid nagu polekski, mustkunstniku osavusega loob ta veidraid situatsioone. Asja ees, teist taga silmusesse roninud mees hakkab pead murdma toimunu põhjuse ja otstarbe üle: «Sest pole ju maailmas midagi põhjusetut ja otstarbetut.»

Juhan Smuuli uuedki monoloogid kinnitavad, et on valmimas huvitav tsükkel või raamat. Selles sarjas on emotsionaalset ulatuvust inimtunnete väga erinevatesse suundadesse, on usaldusväärset inimlikku sügavust. Onnestunult on end kodunurga lugudes leidnud Aira Kaal. Looduse ja inimese tundja ning vaatleja, mõtleja ja lüürik toetavad üksteist heas vastastikusel mõistmises.

Varasemast tagasihoidlikumal tasemel on viimasel ajal esinenud E. Maasik ja O. Tooming.

Lühiproosa žanripildi kohta pole palju öelda. Maie Kalda žanriterminoloogiline repliik lühijutu tunnustamise asjas tundub vägagi õigeaegsena. Selle vastuvõtmine ei tähendaks kujunenud olukorras enam kuigi suurt nivelleerimisohtu. Novell ei ole ju kadunud, vähemalt mitte nendes avaramates žanripiirides, mida meil selle jaoks ikka on tunnustatud (mullusest näiteks A. Saare, J. Tillo, E. Niirmani tööd «Loomingus»). Ometi peaks terminoloogiaküsimuse niisugune päevakorrale tõus meid tähelepanelikuks tegema lühiproosa taseme suhtes. Žanripiiride «hääbumine» kõneleb kindlasti midagi ka kvaliteedikriisist.

4

Käesolevates analüüsikatsetes on esiplaanil olnud mulluse ja ka eesti uema proosa sotsiaalsed aspektid, ennekõike kirjanduse ühiskondlik sisukus. Samasugune lähtumine paistab silma ka hinnangutes. Niisugune ühekülgus seletub peamiselt meie uema proosa iseloomuga ning temale langevate sotsiaalsete ülesannetega. Kirjandus on nõukogude ühiskonnas rakendunud ühiskondliku mõtlemise liikumapanemise kõige võimsama generaatorina. Nii on tal mõnikord olnud liiga vähe mahti oma kunstimissiooni täitmiseks.

Nõukogude kirjanduse mitmekesisumisest kõneldakse juba küllalt kaua. Toimunud on see aeglaselt, eriti proosas. Küllalt pika aja jooksul ei ole see proosas andnud tähelepandavamaid esteetilisi uudisnähtusi, vähe on loodud tõeliselt suuri teoseid. Aeg ja jõupingutused on suurelt jaolt kulunud normatiivsete kitsenduste tagasitõrjumiseks, normatiivse mõtlemise paralüüsimiseks. Seda pikaldast edenemist on meil õpetlik jälgida vene proosa kogemuste najal — kõrvalseisja näeb rohkem. Peaegu kõikide vene nõukogude uema proosa silmapaistvamate teoste ümber on toimunud arvamuste ja suhtumiste kokkupõrge, mis kujukalt näitab, kui visalt elab edasi kunstilise ja ühiskondliku mõtlemise inertis. Võib mõista, et niisugune kunstiline rikastumine, mis eeldab filosoofiliste vaatepunktide paljust ning avarat, praktiliselt piiramatut esteetilist horisonti, on alles algusjärgus. Mülunegi proosa-aasta lisas tunnustusi sellele, kui tähtis on skeemidest ja stampidest vabanemine ning autorikontseptsiooni vaba ülesehitamine, tammunud ringist väljastumine. Tulemuseks ei ole mitte ainult vormiline mitmekesisustumine, vaid ka uudsed analüüsid inimese ja ühiskonna kohta.

Kuidas liitub mullune proosa 60-ndate aastate kirjanduse üldarenguga? Mida on tal olnud lisada?

Ühiskonna mõtlemisviis on küllalt aeglane ja raskepärane muutuma. Kiiresti ei muutu ka proosa. Muutumisprotsessi raskepärasuse peegeldajana on meie proosa tuleviku jaoks kindlasti oma ajajärgu täpsem edasiandja kui luule. Luule on hästi jõudsalt ja ahnelt haaranud uut ja niiviisi ajast ette rutanud. Proosa edasimineku on olnud rohkem sammsammuline, üllatustevaesem. 60-ndate aastate eesti proosa mõningaid peajooni on eespool juba iseloomustatud. Tagasivaates ei tohiks märkamata jääda, et pildis, mis meile lähedalt vaadates on alati paistnud küllalt dünaamilisena, on tublisti staatikatki, kordumist, liikumist, mis on edasi-liikumine ainult kitsamas-kohalikus tähenduses. Peamiselt varieerliti ja täiendati olulist, kuid küllalt piiratud probleemideringi. Viimastel aastatel on jõutud mitmete uudsete analüüsideni. Meie proosa pöördub julgemini ja asjalikumalt olevikku, otse tänasesse päeva — inimese sisevastuolusid uurides ning inimese ja ümbruse suhteid jälgides. Kirjandust rahuldab järjest vähem passiivse peegeldaja osa olevikus ning järeltarga positsioon mineviku suhtes. Aastaid tagasi ärakulutatud mõiste kaasaegsus, mida me viimasel ajal harva meelde tuletame, muutub järjest reaalsemaks. Mingisugusel määral — ja seda ei olegi ilmselt nii vähe — peegeldavad need uued nähtused ka kirjanduse ja kirjaniku varasemast elavamat osasaamist teiste rahvaste filosoofilise ja kirjandusliku mõtte liikumisest.

Ja ikkagi: kaua lasevad end siis oodata suuremad sünteesid? Väikese rahva kirjanduse puhul võib niisugune küsimine kõlada küllalt retooriliselt; teame niigi, et neid tuleb harva. Võib arvata, et üksikute juba kirjutatud ja esialgselt hinnatud raamatute väärtus ning tähendus saab edaspidi paremini mõistetavaks, et meil on ka uuemas proosas mõned teosed, mille täit suurust me liiga lähedal olles ei ole osanud näha. Aga edasi? L. Novitsenko ütles hiljutisel Baltimaade proosa nõupidamisel, et kirjanduse ülesandeks on praegu tuua selgust ja kindlust rahutusse ja ebakindlasse maailma. Selle hästi üldise soovi teostumist võib kujutleda mitmeti. Miks mitte, just rahutus ja ebakindlas maailmas on vaja, et inimesed ei unustaks inimlike põhiväärtusi ning suudaksid neid ka uskuda. Kirjandus on seda usku alati toetanud suurte inimese-sünteeside kaudu. Maailma rahutust teab eesti mullune proosa rohkem kui varem. Alati on aga jäänud vaieldavaks, missugused peavad olema tingimused, et analüüsilede järgneks kirjanduses ka suur süntees, või kas üldse on siin tegemist niisuguste põhjuslike seostega, mida saab lõpuni kindlaks määrata. Ei oska vist keegi ütelda, millal on üks kirjandus niisugusteks suurteks tegudeks küps. Küll võib aga arvata ja uskuda, et meie proosa on mullu liikunud niisuguse küpsuse poole, — ning tekitanud seejuures küllaltki palju ühiskonnale hädavajalikku mõtteliikumist ja rahutust.

Luule 67



elle kirjutuse aluseks on stenogramm ettekandest, mis sai peetud Kirjanike Liidu kombekohasel ülevaate-koosolekul. Siin heidetakse pilk mulluse eesti luule üldpildile, mis moodustus järgmistest detailidest:

— värsiraamatud: August Annisti «Lauluema Mari lugu», Erni Hiire «Heledamaks muutub päev», Jaan Kaplinski «Tolmust ja värvidest», Uno Lahe «Ingel läheb apteeki... korralikus seltskonnas», Minni Nurme «Maarjahein» (valikkogu, milles sisaldub ka uus kogu «Kasvuringid»), Hando Runneli «Laulud tüdrukuga», Loit Tiitsari «Teekäija» (autori esikkogu). Planeerituid jäid ilmunuta Kaalu, Kaalepi, Kanguri, Luige, Rimmeli kogu, samuti Traadi «Kassiopeia» omaette raamatuks lubatud väljaanne ning debütantide kassett Baturin-Ehin-Koeney. Nimekirja täielikkuse huvides olgu loetletud ka väljaspool Nõukogude Eestit ilmunud luuletuskogud, mis ülevaates küll arvesse ei tule, sest nad pole olnud mulle käepärast: Arved Viirlaiu «Höllalaulud», Hannes Oja «Tunnete purdel», Salme Ekbaumi «Kivi kiljatas aknasse» ja Eduard Krantsi esikkogu «Tungalterad»; Ivar Ivaskilt saksakeelsete originaalluuletuste kogu «Gespiegelte Erde».

— luuletused perioodikas, millest lugesin värskest üle «Loomingus» ja «Nooruses» ilmunud. Ulatuslikumate värssteostega ning enam-vähem läbikomponeeritud tsüklitega esinesid neis ajakirjades Alver, Beekman, Ehin, Kaalep, Kross, Luik, Niit, Parve, Promet, Raud, Rimmel, Runnel, P.-E. Rummo, Sang, Semper, Seppel, Siig, Suislepp, Suuman, Traat, Vaarandi, Veetamm, Villandi jt. juhuslikumat laadi esinemised + «Nooruse» esimesed trükiproovid, mis mõnevõrra korvasid debütantide vähesust.

— uusväljaanded varasemast. Sarjas «Väike luuleraamat» ilmusid Karl Muru koostatud Jaan Kärneri valimik ja Aino Undla-Põldmäe koostatud Lydia Koidula valimik. Ajalehe «Kodumaa» väljaandel valik Bernard Kangro luuletusi pealkirjaga «Võõramaa õhtu» Jaan Krossi koostatuna; iluväljaannetena tulid Fr. Tuglase «Meri» ja Juhan Sütiste «Maakera pöördub itta». Ilmusid kapitaalne antoloogia «Eesti luule 1637—1965» (koostaja Paul Rummo) ning valimik eesti nõukogude kodanikulüürikat «Tervitus tulevikku» (koostaja August Eelmäe).

— tõlkeluule. Raamatutena ilmusid Goethe «Faust» I—II August Sanga tõlkes, Umar Hajjami «Nelikärsid» Haljand Udami tõlkes (ja põhjaliku järelsõnaga), valik Baudelaire'i «Kurja lilledest» Sanga, Laabani, Kaalepi, Krossi, Orase ja Semperi tõlkes, Artur Lundkvisti «Agadir» Vl. Beekmani tõlkes ja valimik soome uue- mat lüürikat «Kõne voolab voolavas maailmas» Ly Seppeli ja P.-E. Rummo tõlkes «Loomingus» ilmus Eluard'i, Sandburgi, Puškini ja Barathašvili luulet ning soome nüüdislüürikat «Nooruses» näiteid jugoslaavia, leedu, gruusia, aserbaidžaani ja Leningradi luuletajate loomingust ning üksikuid luuletusi Voznessenskilt ja läti poeedilt Livzemnieksilt.

Nüüd esitaksin väikese meelevaldse valiku eesti mulluilmunud luuletustest. Kõik need on variatsioonid ühele ja samale teemale. Millised ja millisele, selgub kohe.

Humoristlik variatsioon:

Jumaluke, kus küll olema peaksime praegu?!
Maailmameredel pidime hulkuma vist!
Vanataat valge,
nüüd ammugi mullas,
kuunari kapteniks asuma oli veel nõus.

[— — —]

Kuid alati siis,
kui aeg oli minekuks paras,
ikka juhtus, et tuldi ja hõigati meid:
«Hei, poisid, kastke te peenraid,»
või «Poisid, lõhkuge puid!»

(Hando Runnel)

Irooniline või isegi sarkastiline variatsioon:

Kui oled noor, on pea täis plaane hulle
ja kiharad sul on kui Simsonil
ja nagu kass lööb elu nurru sulle
ja sa ei tea, et liha on kui lill.

Ent ründab aeg ja taganevad juuksed,
et paljak võidukalt võiks hiilata,
ja hinge põhjast vallanduvad nuuksed:
Jäin lokkideta ja Deliilata!

«Mu jõud, mu jõud, miks sa mind maha jätsid?»
nii ahastad sa algul, kurb ja kõhn.
Siis aga sealt, kus reas on prisked pätsid,
su sõõrmetesse tungib leivalõhn.

Nii lõpuks lõpeb sõge tormlemine
ja algab kindlalt-kahel-jalal-seis
ja sinustki auväärt koosseisuline
kaastööline saab šefi kantseleis.

Seal tsirkulaare treid sa usinasti.
Nii sügisõhtul aias — pots ja pots —
küps uibu rohtu poetab oma lasti.
On viljakas su elu lõpuots.

(August Sang)

Konstateeriv ja stollis-sangarlik variatsioon:

1

Seesama naeratuseraasuke
ei ühtegi sõna
isegi mitte noogutust
Seesama kaasanaeratuse vari

mis üldsegi ei peegelda
laia vaenulikku irvitust

Seesama kaasanaeratuse vari
JA REETMINE ON OMETI TOIMUNUD

2

Seesama silmapaistmatult hallikas
müür
mille vastu näo
just nagu tuimaks muutunu
võib äkitselt marraskile lüüa
nii et peaaegu ei märkagi
MEELEHEIDE

3

Seesama töö
ikka seesama
[— — —]
KOGEMUS

4

Seesama tee
ikka seesama
[— — —]
MIDAGI MUUD POLE OLEMAS

(Jaan Kross)

Eleegilis-resigneerunud variatsioon:

Kuu paistse mu pääle kavva,
üü käte vahel magasi maha.
Ma vahtse aknade üle lavva
ja mõtli, mida elust viil vaja.

Kuu paistse mu pääle kavva,
mul olli sääl vallus ja ää.
Ma vahtse aknade üle lavva,
ja käte vahel alliss läits pää.

(Mats Traat)

Wirtuooslev ja enesekriitiline variatsioon:

Ma voolisin savise kuju — ja savi sai elavaks.
«Mu nimi on Rõõmu poeg Tuju! Teen elus kõik enamaks.
Ma tean, kuidas tühiseb tühi, kuidas kokutab uhiuus,
kuidas peetakse pühade pühi, kuidas kaks korda kaks on kuus!»
[— — —]
Juba jänni jäi omavoli, juba vaibus väiklane vimm —
mo see juba, see juba oli kõige jumalam-kuradim!

[— — —]

Mina hõikasin: «Ettevaatust ei tunne sa mitte üks tonks!
Ära sinagi puuduta saatust, kui sa pole just palutud pronks!»
Ma vist müksasin teda vähe. Minul suus oli mullamaik.
Käsi kuidagi puutus ta pähe. Tema näole jäi nähtav laik.

[— — —]

Kõik muutub.

Läbi tuisu

ja tuulemurru

lähen minagi teisemaks.

Mul on au. Mul on annet. Mul on raha. Surnud savi aga ei taha enam saada elavaks.

[— — —]

Siisap vaatan ma kuhtunud kuju, vaatan paludes tolmuse Tuju vaest vaimetut savipead

ja kordan kui arust nõder: «Mu sõber! Mu sõber! Mu sõber!

Mu sõber! Mu südamesõber!

Mina tahtsin ju ainult head!»

(Betti Alver)

Kui nüüd laenata pealkiri Runneli tsiteeritud luuletuselt («Värsid eneseteostusest»), võiks nende variatsioonide ühist teemat nimetada «luhtunud eneseteostuse» teemaks. Seda valikut oli päris raske teha, raske kahes mõttes. Esiteks sellepärast, et teema ise on raske, raskemeelsust tekitav, väsitav, ahastusse ajav. Teiseks selles mõttes, et variatsioone oli väga palju, üks ilmekam kui teine. Sealjuures seda luhtumist enamasti ainult kirjeldatakse või sedastatakse, kes kurtjamalt, kes naerjamalt, — selle põhjusi puudutatakse aga hoopis harva ja vihjamisi («ära sinagi puuduta saatust!»). Antakse mõista surelikkust, individuaalse eksistentsi lõplikkust, bioloogilist amortiseerumist ning maise ringi suletust. Noorus kaob käest ja asemele ka ei saada midagi («lokkideta ja Delhiilata»). Ametlikustutakse ja ametnikustutakse («tsirkulaare treid sa usinasti» — kujund, mida võiks korraga tõlgitseda nii sõna «tsirkulaar» etümoloogia põhjal elu igavese ühetaolise ringkäiguna kui ka ametlik-olustikulise elusfääri võidutsemisena muude üle). Antakse mõista ka (möödunud) olude raskust, mille puhul oli tõesti kangelaslikkus seesama kõige maisemgi tee iseendaks jäädes ära käia. Õige harvadel juhtudel vaadatakse ka ennast piisavalt kõrvalt, et tunnistada oma eneseteostuse luhtamineku üheks põhjustajaks iseennast — mingil eluhetkel võetud valehoiakut, mis end tagantjärele kätte tasub, või siis lihtsalt laiskust või mugavust.

Eks luuletaja ole surelik inimene nagu iga ta naabergi, miks siis mitte olla talle tänulik sellegi eest, kui ta koos naabriga elu möödumise üle paar pisarat valab, talle ja endale kaasa tunneb, või siis jälle lohutab mehiselt, et ega see lugu nüüd nii hull ka ei ole, elati ju ennegi, vaat kui homme tõuseme koguni lendu või hüppame maha sellelt ühes suunas kihutavalt rongilt ... võib-olla.

Asi seegi.

Luule tähtsamateks ülesanneteks aga — ja mitte kõrgeteks, «palutud pronksi» omadeks, vaid kõige põhilisemateks ja põlis-tavalisemateks — peaks nagu siiski olema väljamurdmine või vähemalt väljapääsude otsimine sellest kõige savisemast ja surelikumast, heal juhul sellest väljaspool oleminegi. Seda pole vist vaja tõestada, vist isegi mitte nii palju korrata, nagu eesti luuletajad oma värssdeklaratsioonides teevad, reetes seega, et asi on neile teada küll.

Millised võiksid olla need välja-teed? Ja kuidas on neid aruandeaastal käidud?

Kui üheks ahvistustunde põhjuseks on silmapiiri lähedus, silmaringi kitsus, koha-

like olude tühimuseni tuntus, siis üheks pääseteeks võiks olla lihtsalt reisimine, olgu otseses, olgu ülekantud tähenduses — ringisõitmisena või lugemise-tõlkimisenä. Muidugi elavad ka igal pool mujal surelikud inimesed, aga ehk on nad meist targemad või kavalamad, nii et võib eeskujuga saada. Või kui ka mitte, on reis enesevärskendus ikkagi.

Tõlkeid kaasaja välisluulest ilmus mullu silmatorkavalt vähe. XX sajandi luule sari praktiliselt seisis, ainus raamat — Lundkvisti poem ja luuletused — ilmus hilinemisega, jäädes uue aastanumbri sisse. Muuseas on see sari üldse ilmutanud juhuslikkust ja taseme ebaühtlust rohkem kui üks soliidne sari teha võiks. Kauris juhuslik oli tõlgete valik ka perioodikas, ainult «Noorus» püüdis luua mingit süsteemi, aga ilmselt on tal vähe ruumi. Kui luuletamine ise on mõistagi nähtus, mis ei allu planeerimisele, siis luule tõlkimine seda pole, nii et suuremad ajakirjad peaksid (kirjastuste ülekoormatuse ja aeglase tempo tõttu) oma tõlkerubriigid muutma süstemaatilisemaks ja võib-olla ka suuremaks. «Looming» avaldab tõlkeluulet enam-vähem ainult mõne autori juubeli või surma puhul, ja siis ka ainult paar luuletust. Nii vähesega operatiivsuse huvides piirduda jäägu ajalehtede asjaks; kui kõiki olulisemaid tähtpäevi ei jõuta tähistada omaette raamatuga nagu mullu Baudelaire'i oma, jääb võimalikult esindusliku valiku ja lühikesest kommentaari andmine ikkagi eeskätt «Loomingu» hoolde; juubelite vahel aga jääb ruumi ka jooksvale tööle. Eesmärgiks peaks olema sellise tõlkijatekaadri kujundamine, kuhu tõlkimist kõrvaltööna harrastavate luuletajate kõrval kuuluks võimalikult palju kultuuride tundmaõppimisele ja vahendamisele spetsialiseerunud isikuid, et esimesed võiksid olla viljakamad oma mitteplaneeritavas põhitegevuses.

Nüüd siis pärisreisidest. Arvatavasti pole mõtet igatseda kirjutud proosa-reisikirjade kõrvale veel ka värsistatuid. Reis on enesevärskendamiseks ja -avardamiseks, mille mõju luuletaja loomingule on kaudsemat laadi kui vahetu «kajastumine» konkreetsetes luuletustes. Selleks, et saaks tekkida üldistavaid, kaasaegses ühiselus sügavamalt juurduvaid värsssteoseid, on nagu vastavate proosateostegi jaoks vaja, et tekiks oskus reisida, selleks omakorda, et oleks rohkem ja paindlikumaid võimalusi. Seni pole paha ka Lahe välvõtted — kas on neist kasu lugeda maailmapildi avardamisel, on küsitav, sest luulelugeja pole ju mitte ainult luule lugeja, ta saab välisilmast teatmestikku ka ajalehe, raadio, televiisori, kroonikafilmi, isiklike reiside, tuttavate juttude ja muude kanalite kaudu (mis küll muidugi pole kunagi nii avarad, et luulelgi siin oma osa täita ei jääks), kasu on neist aga eeskätt luulel endal; professionaliseeruvaid tardkujundeid on ikka tulus aeg-ajalt uute reaaliidega pommitada. Ühisest nimetajast neile reaaliidele jääb muidugi esialgu puudu või laenatakse see mujalt — publitsistide, sotsioloogide, filosoofide või rohkem maailma näinud kolleegide käest. Lilli Promet oma Pompeji-poemis lähtubki üldisest nimetajast. Selleks on tal «katastroof», mille all ta mahutab loodusõnnetuse Pompejis ning tänapäeva maailma kummitava tehiskatastroofi. Ühega toimunud ohtu ja teist varitsevat ohtu teades — ja kes neid ei teaks — oleks ehk võinud poemi ka kodus valmis kirjutada, kuid siis oleks võib-olla jäänud olemata palava-päeva-vintsututest-tülpinud-turisti toon, mis poemis sobib väljendama muistse ja moodsa eluviisi jõledustest nõõsinud vaatleja hoiakut. Huvitava võrdlusvõimaluse pakub Lundkvisti «Agadir» — niisamuti muljed ühest katastroofist ning aimus teisest. Ainult et Lundkvist pole ühisest nimetajast pihta hakanud, pole sõitnud Agadiri teadmise, et nüüd kohe läheb seal lahti maa värin ning tema saab sellest kirjutada. Proportsioonid ootamatult ilmunud faktide ning neist tuleneva üldistuse vahel osutavad tõesti meisterlikule reisijale ning poeedile. Esmamuljete fikseerimisest põhjalikumaks reisipoemiks võiks nimetada ka Andres Ehini «Hämarust lümeväljadel», kus ta, nagu tal kombeks, paiskab segi (või täpsemalt küll otse vastupidi — koondab ühte) pilte tsiviliseeritud

linnast ning ürgmaastikust, põimides parajail hetkil sisse nii selles ürgmaastikus elavate inimeste loodud müütikat kui ka iseennast nende kahe maailma piiril.

Ent sellega oleme jõudnud juba järgmise punkti juurde. Tihti kurdame oma provintsslikkust, ja miks ka mitte. Kas pole aga sel kurtmisel laiskuse ja muga-vuse lisamaik, kui oletame, et mujal maailmas, seal mitteprovintsis, elutsevad inimesed võiksid nagu ära lahendada ka meie probleemid, meie aga turistide ja tõlkijatena vaatame muudkui järele, kuidas see asi käib? Lõpuks veendume selles, mida niigi teame — et ka välismaalased on surelikud, mis parata, ja kui me tunnustame, et Maa on kerakujuline, siis peame ka tunnustama, et pole olemas geograafilisi provintse ja et keegi ei saa kellegi eest kuskil midagi ära otsustada. Rohkem kui juhuslikke muljeid ahmides käiksimel laia maailmaga sammu siis, kui püüaksime tundma õppida ja sünteesida inimkonna koondkogemust, mis on kätke-tud osakaupa kõigi kultuuriaegade ja -piirkondade folkloori, mütoloogiasse, religiooni, filosoofiasse. Ka see on süsteeminõudev töö. Ja ka see on tee, mis mingil määral vabastab sellel teel käija individuaalse «mahakäimise» pidevast meenu-misest, igatahes aga argimurede liigest painest, sundides tegelema olulisemate muredega.

«Fausti» ning Umar Hajjami rubaiide ilmumine tuleb seepärast kanda mulluse kirjanduselu kõige rõõmustavamate sündmuste lahtrisse. Pikkamööda ja hüppeliselt, vaevaliselt ja erak-entusiastide ettevõtlikkusest ning vastupidavusest sõltuvalt, aga siiski ta liigub, see meie osasaamine põhjatust pärandist. Tõlked Hajjamist on seda tähelepanuväärsemad, et need on meil üle hulga aja esimeseks sissetoomaks väljastpoolt Euroopa kultuurisfääri, ning seda iseloomulikud meie tõlke- ja publitseerimistegevuse praegusele olukorrale, et need on tehtud igasuguse ettetellimise ja eellepinguta, erakorras, väljaspool igasugust plaani, mistõttu nad võivad veel kauaks jääda omaette-nähtuseks, otsekui oleks tegemist mingi kurioosumiga. Muuseas on senitundmatusse kultuuri ja keelde sisseelamine, selleks võimaluste otsimine nõudnud tõlkijalt ilmselt nii palju jõukulu, et tõlked ise on jäänud mõnevõrra isetegevuslikuks, kohmakaks ja ümberjutustavaks kohati; järe-lsõnas nenditud elegantsist, mis kaasnevat Hajjami värsside sügavamõttelisusele ori-ginaalis, jääb igatahes veel puudu.

Meie oma kultuuri suhtelise nooruse tõttu ei peaks meil olema muret, et oma kul-tuuripärandit publitseerida ei jõuaks. Otse vastupidi — räägitakse «Väikese luule-raamatu» sarja peatsest sulgemiskavatsusest, sest kõik on ära avaldatud! Ehk tuleks kõne alla sarja jätkamine väliseestlastest luuletajate esitamisega? Paljud neist, nii kodumaal kui ka piiri taga alustanuist, on selleks piisava staažiga ning piisava viljakusega, et anda materjali selliste valimike koostamiseks (Kangro, Lepik, Laaban, Vihalemm jt.) — ning ka piisavalt mitmekülgsed, et need valimikud ühetoonilised välja ei kukuks. «Kodumaa» lisa «Faktid ja kommentaarid», kus väliseestlaste loomingut tutvustamisega algust tehti, võimaldab siiski liiga väikese mahu ning ühekülgsel valikul. Olgugi kodumaast lahus elavate poeetide loomingu põhjahoovuseks alati kodumaatus, ei pruugi ometi kujutleda, justkui seisaks kogu nende looming eeskätt ja ainult oma kurva saatuse kurtmises.

Mullu sai teoks ka suure luuleantoloogia ilmumine. Kuna ma pole arusaadavalt põhjustel selle koostamisprintsipiidele avaliku hinnangu andja, viitan Karl Muru kirjutusele «Sirbis ja Vasaras».

Erikaalutlustele vastav antoloogia «Tervitus tulevikku» loodetavasti rahuldab talle esitatud nõudmised.

Üks suur pärandus on meil oma rahvusliku kultuuri noorusele vaatamata olemas, ja see on rahvaluule. Regivärsilisest lüroepikast ning lüürikast on August Annist koostanud eepose «Lauluema Mari lugu». Seda tähelepanuväärset sündmust hin-nates tõi O. Muuspoeg sisse mõiste «väljavahetamine», väites, et Annisti eepos samaväärsena, aga muutunud aja nõuetele vastavana «vahetab välja» Kreutzwaldi

oma. Ma pole sellega päris nõus. Kui aluseks, materjaliks on midagi sellist lõplikult väärtuslikku nagu rahvaluule, peaks eeskätt püüdma sellele maksimaalselt läheneda (kusjuures kõik teised katsed «vahetab välja» see, kus see lähenemine on suurim). «Kalevipoja» kriitika on Kreutzwaldile ette heitnud materjali omapära mittearvestamist eepose filosoofilises taustas (lähenedamine valgustusfilosoofia nurga alla) ning kompositsioonis (lähtumine romantilisest teooriast, nagu oleks kunagi eksisteerinud rahvusepos kui tervik). Põhimõtteliselt samu eksimusi võiks ette heita ka «Lauluema Mari loole». Filosoofiliseks aluseks on siin võetud rahvaluule seesmisest omapärast niisama kaugel seisvad ajaloolise materialismi kujutelmad, mis taandab peategelase müütiliselt üldistatud elukäigu õige konkreetselt määratletaval ajalõigul elanud ühe, olgugi võib-olla tüüpilise inimese elulooks keset õige konkreetselt äratuntavaid sotsiaal-olustikulisi seoseid. Kompositsiooni aluseks on võetud kriitilise realismi kujutelmad eepilisest süžees, on püütud anda sündmustikuline ahel, karakterite kujunemine või avanemine tegevuses. Samas on tunda, kuidas materjal ise ning ka Annisti enda andelaad suruvad peale hoopis teist tüüpi telge, lüürilis-assotsiatiivset kompositsiooni, millega nii alglaulikul kui ka Annist meelsasti kaasa lähevad ja jätavad unarusse viimase algatatud katse luua kitsalt mõistetud eepilist telge. Heldur Niit kirjutab oma retsensioonis («Sirp ja Vasar» nr. 32, 1967): «Seal [s. o. meie rahvalauludes] on liigutav-hellalt maalitud vaeslapse kuju, õela võõrasema kuju, tigeda mõisa ametmehe, kurja kupja või kiltri kuju, seal on ka neiu vanemate ja vendade kujud, vana elutarga lauliku ning külaarsti kuju, ilutsevate neidude kujud jne. Oli tarvis neile ainult nimed anda ja nad liikuma panna ja meile avaneb eepilistest tegelastest ja sündmustest rikas maailm.» Kas mitte just selles nimepanemises polegi viga? Kõik need «kujud» kujunesid pika aja vältel ja said suure üldistusjõu — kas nende paigutamine konkreetsesse ajalõiku ja konkreetse inimese nahka seda jõudu vähemaks ei võta? Raskevõitu on lugedes kokku haakida müütilist kujutelma vabastajast Päikesest ning metsas rebus-olevat mässulist teopoissi.

Nii näib «Lauluema Mari» nagu «Kalevipoegki» olevat veidi liiga oma aja laps. Teiselt poolt jällegi tahaks, et ta seda veel enam oleks. «Kalevipoja» aegadel oli rahvusliku müüdi loomisel, tekkivale rahvusele ajaloo andmisel, vahetult ühiskondlik, lausa publitsistlik-propagandiline funktsioon. Tänapäeval teame, et mistahes tegevuse tunnetuslik ja ühiskondlik, esteetiline ja ühiskondlik funktsioon ei ole omavahel vastuolus, vaid esinevad läbipõimunult. Nii vastaks rahvaluule tunnetusliku laadi võimalikult täpne esitamine just nimelt kaasaja nõuetele. Selles suhtes on Annisti vaieldamatu saavutus materjali koondamine just lauliku ümber. Esiteks on see lähedane meie rahvalaulu vaimule, mis pole ei sõjakas ega ka liialt olustikku takerdunud, teiseks oleks elutunnetuslike tõdede tuletamiseks ja vahendamiseks tõesti raske leida sobivamat sellest, kes ei tegele vallutamise, vaid elamisega. Et esiemade elutarkus ja -jõud tänagi vajalikud on, seda näitab kas või Minni Nurme või Ellen Niidu sagedane pöördumine nende poole vaheldumisi oma elu faktide värsistamisega. Mis eristab Nurme «Maarjaheina» lüürilisest elukäigeeeposest? Kui ta ei mõju niisama sugestiivselt kui folkloor, kas pole sel siis ühine põhjus sellega, et Annisti loodud lauluema Mari pole sama sugestiivne kui paljude nimetute lauluemade loodud laulud ise — kas pole põhjus selles, et nii siin kui seal on märgatav mõra üksiksaatuse ja üleisikulise tarkuse vahel: üks nagu ei arvestaks teist, teine nagu ei tuleneks esimeste kogumist. Et mitte jääda siin ainuüksi meie luule feminiinse poole kallal norijaks, nimetaksin veel näiteks Harald Suislepa poeemi «Aeg tuleb maa ja mere peal...» või Mats Traadi «Talvapäeva poemi». Esimene kirjeldab heas, viimistletud värsis tervet rida reaalseid, autorile ilmselt hästi tuttavaid sündmusi, näitab nende nähtavaid seoseid, annab neile ka vaikselt hinnanguid — rahulikult, pealetükkivuseta... ja sinnapaika asi jääbki. Teine, vastupidi, ei varjagi oma rahutut, päeva kestel korduvalt muutuvat enesetunnet

(«Ennem riskida olla abstraktne humanist, / kui peita, varjata südame kumamist»), on avalikult rahulolematu enese ja maailmaga, kuulutab: «Tahaks luua laulu või müüdi, / millel kullane katus»... Jah, tahaks. Kuid ikka takerdutakse üksikelu tsirkulatsiooni. Müüdi vajalikkus on päevateemaks muutunud, kuid romantiliste unelmate hulka on jäänud Tuglase noorpõlve-marginaal: ah, luua müüte, üksinda luua seda, mida aastasadade vältel on loodud, eks ole see ülim!

Märkamatu oleme puhkereiside ja tõlgete, publikatsioonide ja pärandijagamiste juurest jõudnud jooksva luule argipäeva. Enne kui siin vaatlust jätkata, tahaksin end kinnitada ühe tsitaadiga. Üks luuletaja on öelnud oma kolleegidele nii.

«Meid kutsutakse üles otsima teed standardiseerumise laostava mõju ületamiseks. Ma ei arva, et selleks leiduks mingit patenteeritud vahendit. [— — —] Arvan, et peame otsustavalt loobuma neist rollidest, mida meile pakuvad kõik, kes vähegi viitsivad. Neid on sadade kaupa — neid poolfabrikaat-rolle. Nende väljamõttelejaks pole meie, nad määratakse meile kaela. Ainult mõned näited: Noore Vihase Mehe roll, Inimkonna Päästja roll. Ühiskonna Vitriinide Kujundaja roll, Barrikaadidel Võitleja roll (üksipuha siis, kas barrikaadid on või pole neid olemas). Kõrgel Lihtsurelike Kohal Hõljuva Üksildase Geeniuse roll, Habetunud Jõhkardi roll, Luulereligiooni Ulempreestri roll, Tsirkusetola roll, Filmitähe roll, lõpuks Samaani roll. Ilmselt on igal neist rollidest täiesti auväärne päritolu. Ma ei kavatse halvustada inimesi, kes on omal ajal mänginud neid rolle. Kuid mulle näib, et meile tuleb lõpp, kui me ajame nad endale selga nagu valmisriiete poest ostetud ülikonnad. Ning kui me tahame ületada luule standardiseerumist (või luule abil ületada standardiseerumist), peame eelkõige vältima meie eneste standardiseerumist.»

Need sõnad, mis muuseas meenutavad Mats Traadi tunamulluseid kongressieeliku mõtteid raudsete maskide kohta, on öelnud Hans Magnus Enzensberger rahvusvahelisel luuletajate sümposiumil 1966. aastal. Tahaksin neid redigeerida ainult ühes punktis: nad mõlemad räägivad rollide (maskide) kaelamäärimisest kui eelkõige välisest sundusest, mina omakorda olen märganud, kuidas neid rolle (maske) üsna rõõmsasti endale vabatahtlikult võetakse või vähemalt nendega ruttu harjutakse ja lepitakse. Kuidas leida iga päev uus lahendus antinoomiale «eneseksjäämine — enese ja teiste äratüütamine»? Või antinoomiale «tasalülitumine — heitlik nonkonformism»? «Ma ei arva, et selleks leiduks patenteeritud vahendit.» Leida neid lahendusi aga ilmselt tuleb, ja tuleb nimelt mittealgajatel, mittedebutantidel, sest ainult algajate ja debutantide esialgse kulumatu värskuse arvel läbi ajada on kah omamoodi paheline eluviis.

Uno Laht on olnud kogu oma tegevuse vältel tavatult mobiilne luuletaja. Pika-peale aga hakkas temalegi külge kasvama teatav roll (mingis rollis esinemine ja sellesse jääminegi on ilmselt eriti publitsistlike kirjanike saatus, nende tegevusse kuulub juba olemuslikult oma «mina» mitmete külgede mahasurumine ning teiste demonstreerimine, mille Laht kvalifitseeris ükskord ise pulmatola omaks. Pulmatola on see, kes pruuti-peigmeest, ämmasid-äiasid ja roogasid-jookisid tasalülitunult kiitva pulmarahva seas esindab opositsioonilist salajas-avalikku arvamust, sealjuures olles täiesti ametlik pulmategelane ning osates oma tööd teha nii, et ei saa liialt peksta, ei jää söömata-joomata ning kutsutakse ka järgmisse pulma. Nii on pulmatola roll seesmiselt sügavalt vastuoluline, võiks öelda — lõhestav. Ning muidugi ka tüütav nagu iga teine roll. Seepärast pole ime, et uues luuletuskogus üritab Laht end maskist lahti rebida. Pulma-pisipuuduste paljastaja asemel on ta muutumas olulisemate nähtuste analüüsijaks, olustikuliste reaalse seas sümboli-idude otsijaks. See on süvenemise tee. Teiselt poolt, nagu juba varem öeldud, püüab Laht ka laiemalt ringi vaadata, pulmarahvale lisaks ilmarahvast näha. Esimesel teel ei tunne Laht end veel päris kindlalt, samm on rabadavõitu, teine tee toob iseenesest kaasa kirevust ja ebahütlust. Nii on «Ingel läheb apteeki...» kokkuvõttes õige rabe, kirev ja ebahütlane raamat, igatahes mitte aga igav

või tuumatu. Tuumaks on autori tahe tunnistada, ütleme, objektiivse tegelikkuse olemasolu ja kõiki sellest informeerida ning osasaamisele kutsuda.

Jaani Kaplinski otsib orientiiri selles tegelikkuses. Tema maailm pole nähtuste-vaesem kui Lahe oma, kuid ta ei joobu paljast inimese olemasolu faktist, vaid ole-
tab ka selle olemasolu traagilisust või mõttetust. Teiste mulluilmunud raamatute hulgast tuleb tema raamatut lugeda rööbiti «Faustiga», Hajjamiga, «Lauluemaga» — koos nendega taotleb ta isiklikult pinnalt kõrgemal mõistatada inimese kohta ja ülesannet, ning ajuti seda ära mõistatades märkab, kui kaugele sellest kohast on libisetud ja kui vähe seda ülesannet on täidetud. Siis kutsub ta selle juurde tagasi. Samas välgatab siin-seal ka aimus, kui kaugel mõistatavast ka ise ollakse oma mõistatamisega, kuulutatavast oma kuulutamisega. Viimane aimus, iseenesest küll kurb ja lohutu, ei lase Kaplinski-tüüpi poeeti publiku ees didaktikupoosi tarduda. Võib olla, et tal polekski selleks kalduvust, kuid kui kellelgi on eeldusi olla vates (vt. A. Kaalepi retsensioon Kaplinskile «Loomingus» nr. 12, 1967), aga vates'e koht on koondatud, peab ta kompensatsiooniks leppima vähetänuliku didaktiku omaga.

Kolmas luuletaja mulluesinenuist, kelle puhul võib rääkida teadlikkusest oma hoiaku suhtes ning samas mitte poositardumisest, on Hando Runnel. Ta parimates luuletustes on tunda rahulikku veendumust ja enesekindlust, mis väljendub eksima-
tult õige tooni tabamises. Viimane nähtus annab tunnistust kõrgest professionaal-
sest kultuurist — väike paradoks, kui mõelda, et Runnel on väheseid meie luule-
tajaid, kellel pole ei kirjanduslähedast haridust ega ka kuigi pikka staaži. Tal on sissesündinud omadus luuletada kas hästi või üldse mitte, mistõttu ta luuletused ei jagune paremateks või halvemateks, vaid lihtsalt tema luuletusteks ja mitte-
tema mitte-luuletusteks — viimastes pole midagi parandada või ümber teha, vaid neis on sees mingi sünnipärane viga, mida autor otse füüsiliselt tunneb, ja see tunne kandub koos selle mitte-luuletusega lugejani, kes selle tunde pärast vea autorile andestab. Nende mitte-luuletuste hulkasattumise läbi on «Laulud tüdrukuga» üsna ebaühtlane raamat; seda võiks nimetada improvisatsiooni ebaühtluseks. Runnelis elab vaba improviseeriv laulik, kes laulab asjadest, mis asuvad temast küllalt väl-
jaspool selleks, et neid vaadelda objektiivselt, ahastamata, huumoriga, ning küllalt temas endas selleks, et mitte olla külm-fikseeriv virtuoos. Ka moodsa laia maailma nähtustest saab ta üha enam omajagu osa, aga ei hakka sellest laulma enne, kui ta selle osa on tõesti kätte saanud, oma jaoks. Sest — miks ei rahulda vähegi nõud-
likku lugemist kaheteistkümnenda-kogu-meis Erni Hiir või esikkogu-meis Loit Tiitsar? Esimesel pole midagi oma peale ammu-ammu omaksvõetud poosi, mis mui-
dugi ei suuda asendada isiksust, vaid on nagu jäik selgroog — väljaspool keha. Teine näib vältivat igasugust enesekujundamist, mistõttu kõik ta ilmsed eeldused (nagu kohatine vaimukus või päris hea pilk mõne väikenähtuse fikseerimisel) jää-
vad asjakesteks omaette, ilma ühendava tähenduseta.

Kui nüüd peaks tegema mingi kokkuvõtte, siis võiks sobida ehk selline võrdlus. Viibisin hiljaaegu kahel kontserdil. Mõlemal esinesid väga head muusi-
kud, ühel esitati renessanssmuusikat, teisel Mozartit. Saal oli mõlemal korral puu-
püsti täis, polnud hingata. Ja nii läks üle poole sellest muusikast lihtsalt elutingi-
muste normaliseerimiseks — sedagi ainult tänu sellele, et muusikal, mida esitati, oli
tõesti osoonitekitav, värskendav toime. Veel üks üsna suur osa muusikast läks hoo-
pis kaotsi. Ja päris väike, lubamatult väike osa läks selleks, milleks ta mõeldud
oli — läks muusikaks. Nende kontserdimuljete kõrvale paneksin nüüd ühe luule-
tuse, et lõpetada, nagu alustasingi, näitlikustamisega:

AUTOBIOGRAAFIA

Laps olin,
kui möödus sõjakolin.

Nooruk olin,
kui tuli traktorikolin.

Mees olin,
kui algas sõnakolin.

Kolin kolina järgi.
Saadaks põrgu kogu värgi,

aga hing on luulehaige.

(Mats Traat)

Nii loob luuletaja kogu oma jõuga, koguni vastumeelselt, antikolinat. Nii peab. Kuid muusika ise — selleks jääb vähe jõudu, vähe mahti. Vastastikused üleskutsed lennata, kas või kõrbenud tiibadega, pole veel lendamine. Aga:

Lind vaid mõistab,
et mitte lennata
on suur ja raske häbi.

(Ellen Niit)

**Mõistab küll.
Aga?**

Picasso ja lapsed



Picasso Kadrioru muuseumis eksponeeritud graafilisi lehti, mis pärinevad I. Ehrenburgi kogust, võib võtta mõnevõrra juhusliku koguna. Eriti arvestades Picasso pöörast viljakust on need nagu ääremärkmed suurest loomingust. Et rõhutada Picasso gigantsust, vaatleks sellestki väikesest väljapanekust vaid ühe osa — ühevärvilise litograafia — vormi karakterit. Eelkõige neid litosid, kus puuduvad pinnad hele-tumeduses, räägib vaid võrdtugev joon. Picasso joone käiku imetledes võib rääkida selle ilust, virtuooslikkusest, mõttekusest, tundlikkusest, graatsiast. Kõike seda mõndes tuleks aga kindlaks määrata suhe, mis kõigi nimetatud epiteetide vahel peitub.

Vaatame näiteks 1954. aastast pärinevaid töid «Tsirkuseartistid», «Tants», «Toreero ja 3 graatsiat». Kõigil neil on tegu võrdtugeva pideva joonega ilma mingite rõhutuste või paisutusteta. Sellel joone pidevusel on oma kindel picassolik karakter — virtuooslik, kuid samaaegselt ka ebakindlalt värelev. Tavaliselt suhtume virtuooslikkusse ettevaatlikkusega, kuna enamalt jaolt seostub see välise vormikindluse (tehnika liigse valitsemise) ja külma mänglemisega. Enamikul juhtudel on viide virtuooslikkusele rohkem hinnang kui määratlus. Ning see hinnang kujuneb negatiivseks alati seal, kus materjali ja tehnika valdamine jõuab sellise piirini, et need kaks sisuliselt tundlikkuse ja pinget ületavad ning enese varju jätavad.

Picasso jooned (nagu tema vormilisel väljendusel üldse) puudub aga parajal määral toosama liigne, mis joone mehaaniliselt enesekindlaks teeb. Võiks isegi öelda — tema joones sisaldub mingi pidev kartlikkus. Kogu kiiruse ja vormimeisterlikkuse juures säilib mingi ebakindlus igal millimeetril, mis pidevalt säilitab pinget ja tundlikkuse. Picasso mõtleb ja tunneb joonega. See on nagu vahetu kõne ilma paatoseta, kus ükski järgnev sõna eelnevat ei kahjusta. Ka siin rakendub Picasso enese öeldud mõte «Ära otsi — lei!» — joon leiab end pidevalt.

Siin ei saa mööda veel ühest mõistest kunsti tunnetamise-hindamise juures, mis väljendub sõnas «veenev». Vaevast saame näiteks Picasso litot «Tsirkuseartistid» nimetada veenvaks ses mõttes, et see kuidagi teistest enamalt tsirkuseartistide elu ja olemust uuemal või sügavamal moel avab (väljendab). Kuid ikkagi on see töö äärmiselt veenev juba omaenese vormi loogikas. Tuleb lihtsalt nõustuda, et veenvuse instrumentidiks on siin looming ise.

Siin on paras koht sisse astuda lastejoonistuste näitusele.* Seal leiduva tõelise süruseni küünevad vaid suured meistrid. Näitus, kus oli esitatud laste loodud kunsti mitmelt maalt ja mandrilt, oli kaheldamatult meie kunstielus suursündmuseks ja see avaldas ka suurt mõju hulgalisele külastajaskonnale.

* ENSV Opetajate Täiendusinstituudi korraldatud õpilastööde rändnäitus, mida eksponeeritud Haapsalus, Kohtla-Järvel, Paides ja Tartus.

Laste kriitilise tagasisideta loodud kunsti vaadeldes saab selgeks kunsti ääretus (või ka piirideta olemine). Kui laste loomingut võtta ühes suunas minevana, Picasso oma aga teises suunas, siis läheb viimane nii kaugele, et ta kusagil lõpmatuses laste loomingule juba käe ulatab. Imelik küll, just Picasso ajastute pikkust loomingut võime kõrvutada laste loominguga. Ja ka siin puutume jälle kokku tollesama «veenvusega». Puhtalt lapsepärasel kunstil puuduvad kõik materiaalsuse ja detailide tõepärasuse tunnused (kuigi lapsed detaili kujutada armastavad, ent ikka tinglik-markeerivas vormis). Kuid ka professionaalist vaataja laseb end kaasahaaratult veenda lapse käe enesekindluses ja veendunud olekus, millega lapse pilt tehtud.

Laste kunsti on otstarbetu iseloomustada maade või rahvaste järgi. On loomulik, et koondnäitusele jõudnud kümnete tööde taga on kümned tuhandet tuhandet tööd, paljud erinevad õpetajad. Pole vaja tähendust otsida sellele, et näiteks paljud sakslastest õpetajad on valinud õpetamisel Paul Klee näidatud tee, või et üksnes eesti lastel esines sõjalis-patriootilise ainega pilte. Sellised momendid annavad hinnangu vaid õpetajaile. Üldmaksev on aga see, et lastel puudub virtuooslikkus eespool kinnitatud taunivas tähenduses. Välja arvatud juhud, kus õpetaja on suutnud mingi vormikäsituse õpilastele peale suruda.

Laste looming on autorita looming. Nende tööde juures me ei räägi autori «loomingulisest käekirjast» ega muist isikupära eraldavaist joontest. Lapse töös näeme puhtal kujul vahetut lähenemist: värvirõõmu, rütmi, kujundite lihtsustatud ja olemust tabavat karakterit. Ja kummaline küll, siin on tegu sama «maagiaga», millest koosneb ka hea professionaalne kunst ja mille valitsemiseks aastakümneid vaeva nähakse. Siin asubki side Picasso ja laste loomingu vahel. See, mis on säilinud Picassol vaatamata päratule oskusele ja kogemustele, ja see, mis on lastel tänu oskuse, kujutluse stambi ja mõtteskeemi puudumisele.

Väga tähenduslik ja võluv kodukord valitseb Picasso barokklossis Cannes'is, kus tema viimase aja loomingu enamik on sündinud: ruumide kummalises sisustuses ja asjade näilises segipaisatuses võivad ümberpaigutusi teha ainult lapsed või loomad. Picasso väite kohaselt võivad ainult nemad tabada asjade omavahelisi õigeid, loomulikke seoseid.

Veel üks ühendav moment kahe näilise äärmuse — Picasso meisterlikkuse ja laste «a-meisterlikkuse» vahel. Siia tuleks tõmmata mõiste «kunstiküpsus». Tundub, et vaatajat kunstiliselt erutama küüniavad vaid tööd, mis mingisuguselgi määral on veel ebaküpsed. Niipea kui küpsus selle sõna lõplikus tähenduses on saavutatud, jääb vaataja vaid konstateerijaks. Nõnda ka Picasso graafikale, maalile või keraamikale on omane mingi kavatsuslik või ebateadlik ebaküpsus ning lõpetamatus. See irriteerib vaatajat, kuid ühtlasi ka köidab. Eks Picasso ole isegi öelnud, et ta oma loomingus ainult mõtte või võimaluse avab, teised mõelgu või arendagu seda edasi.

Kõigi selliste hinnangute — meisterlikkus, veenvus, kunstiküpsus ning paljud teised, millega tihti kunstiteoseid etiketime — iseloom on suuresti subjektiivne. Kuid hoolimata nende mõistete ähmasusest ja lõpliku formuleeringu võimatusest peaksid kunstiteooriate ja esteetikaga tegelevad inimesed neile pidevalt tähelepanu osutama, et need ei muutuks mehaanilisteks ballastsõnadeks ning et nende taga peituv pidevalt avarduda saaks.

Mehed tulevad merest

Herman Sergo: «Lootsitoa jutud».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 244 lk.

Mitu laeva ja merd läbi proovitud, tuli Herman Sergo juba keskealise mehena kirjandusse ja äratas esimese teosega «Meri kutsub» üldist ning teesklematut tähelepanu. Sergo ei jäänud juhuslikuks kapteniks kirjanduse keerulistes hoovestes. Seitsme aastaga on temalt ilmunud seitse raamatut — see on produktiivsus, mille vastu saab meil ehk ainult mõni hoolsa vaimuga naisautor. Sergo raamatud on merised ja mehised, ja väga loetavad. Loetavad sellele vaatamata, et räägivad minevikusündmustest 30—40 aastat tagasi. Ilmselt on meie senises merikirjanduses olnud niisugune lünk, mis tahes tahtmata täita tuli. Sergo hakkas randlase visadusega pihta ja jõudis selleni, et «Põgenike laeva» nimetas mõni kriitik juba randlaste «Tõeks ja õiguseks».

Oleme vee-äärne rahvas ja merejanu ei kustuta meis keegi. Iidsetest aegadest on mehed merele läinud ja end mere kaudu avaldanud. Naiivne oleks väita, et mehed läksid katsumustele ja sageli ka hukule vastu seepärast, et neid kutsusid kaugused. Selline psüühilis-emotsionaalne lähenemine välistab olulisema — sotsiaalse. Inimene elas merest. Raskustes võitis ta endale õiguse olla iseseisev. Siit kusagilt vist algab ka meremehe ja randlase aus austus mere vastu. Tulles kirjandusse elukogenud, paljunäinud inimesena, läheneb Sergo juba esimestes raamatutes oma ainekule ja tegelastele nõudliku tõsidusega. Sergo ei lähe A. Mälgu teed — ei romantiseeri, ei arhaiseeri. Autoril oli piisavalt materjali, piisavalt nähtud huvitavaid, elu-

lisi karaktereid, et jutustada neist stiliseeritud lialdusteta. Ja aeg oli edasi läinud, vahepeal olj ilmunud Händi «Tuuline rand», ja uued tuuled hakkasid hajutama seda romantikaudu, mille taga purjetasid paljud laevad arvuka meeskonnaga.

Sergo merejuttudes tuleb meri meie ni meeste kaudu. Meri on mehes nagu põld põllumehes. Autor ei kasuta naiivset skeemi — oh kui hirmus ikka meri võib olla, ja kui koletu raske on temast võitu saada. Sergo meestest jääb mulje, et tegemist on tugevaloomuliste inimestega, kes mitte kusagil abitult nõutuks ei jää. Kui sul juba kord on laev all, siis ole mees ja jää siingi iseendaks. Nigelast, virilast, vähese fantaasiaga seiklejast ei tee ükski laev ega torm kuldsuud-merekaru. Niisugused sellid ei topigi ennast avamerele. Kui Sergo raamatutesse satub kõige ohtramalt just tugevaloomulisi mehejäändrikke, kes alati, kas vee alt või vett kaudu, oma sadamatesse jõuavad, siis pole siin tegemist erilise tegelikkuse-lakeerimisega, vaid lihtsalt autori ilmse poolehoiduga hingejõult tugevamatele. Olgu lisatud — just selliste karakterite kaudu avaldub ka autori enda kirjanduslik suutlikkus kõige tulusamalt.

Sergot on juba algusest peale kiidetud tema rikka keele pärast. Isegi hoiatatud ülesoolamise eest. Lugeses nüüd tema viimast raamatut — «Lootsitoa jutud», on mulje, et Sergo «keelemõnulemisel» ei saagi lõppu olla. See on hiidlasel juba verrega kaasasaadud omadus rääkida kuuldust-nähtust täie suuga. Kiitkem autori keelevaistu,

mälu ja tähelepanuoskust. Lisagem, et keeles väljendub alati ka autori suhtumine kujutatavasse. Sergo keeles on ürgset elurõõmu ja inimese tarvidust rääkida asjadest just nii, nagu nad on. See kõik on võimalik ikkagi aine põhjaliku tundmise puhul. «Lootsitoas» räägib Sergo meestest, kellega koos ta on aastakümneid ühiseid meresid seilanud. Nendega koos on ta puudsid soola ära söönud, seetõttu pole tal mingit vajadust oma lugusid kunstlikult soolata. Õnnelik on selline kirjanik; olgu ta ühtlasi eeskujuks neile «pooltransiitseile», kes kergema vaevaga püüavad kirjanduspõllul vagusid ajada.

Sergot on mõnikord kõrvutatud Lutsuga, vihjates kummagi vestjaosavusele. Luts jääb Lutsuks, ja usume, et Sergo jääb Sergoks, nad on mõlemad oma-näolised. Mis aga jutustamisoskusesse puutub, siis peaks see kui põhirelv kuuluma iga kirjaniku arsenalis. Kui aga kord Lutsu mainisime, tahaksin väita, et Sergo vestlejana on kohati intensiivsem ja kargem. Lutsus on mingit tšehhovlikult nukrat järelemõtlikkust, erilist kaasatundlikkust. Sergo seevastu lubab meenutada Londonit ja Conradit. Siin läheb mees sageli, hambad ristis ja veri küünte all, oma saatusele vastu. Mis aga kaht kirjanikku tõesti ühendab, see on veendumus, et elu ilma naljata ja kentsakate lugudega oleks tõepoolest igav ja tuim töörassimine. Võib-olla tundub mõnele, et just huumor annab Sergo paljudele lugudele vestelise maigu. Soovida võib, et sellist vestelisust oleks meie kirjanduses rohkem. Meie viimase aja mitmed romaanid kalduvad mingisse lõtva, omapärasusse vestelisesse, kuhu on sisse poetatud mõni tera tuuma ja ideelisust, mõni otsitud rahvapärane ütlus. Ühelt poolt viitab see autorite vähestele eeldustele ja kohusetundele, teiselt poolt meie kõigi vähestele nõudlikkusele.

Kui lugeda «Lootsitoa jutte» pingu-tatult kriitilise pilguga, on esimene järeldus: raamat võiks olla ühtlasem. Selliste tugevalt ja tihedalt läbikirjutatud lugude kõrval, nagu «Õine vahikord», «Helja» («Viieist laevast»), «Aafrikas», «Õnn», on ka pinnapealsemaid jutuveeretamisi, nagu «Metsaveo kuunari kipper», «Merel on kaks seadust», «Õpetlik lugu».

Eriliselt jääb kujutlusse «Helja» meeskonna dramaatiline ja traagiline heitlus merestiihiaga, mida kujutades autor pole hetkekski unustanud, et sündmustel on alati olemas ka tragikoomiline külg.

Torkab silma, et Sergo on suurepä-rane episoodivoolija. Kui ta suudaks ühe episoodi kujutamiseks säilitada žanri mahu täies ulatuses, võiksime temalt nõudma hakata head novelli. Praegusel momendil jäävad autori nõrgemaiks külgedeks aga just kompositsiooniline abitus ja kirjapaneku kvaliteedi kõikumine isegi ühe lühema loo raamidest. Sellest on kahju, sest autor, kes elus kulgevaid voolusi, virvendusi ja ummiklaineid teraselt tähele paneb, peaks suutma seda võrdväärselt ka sõnas väljendada. Arengu tundemärgiks pean «Helja» realiseerumist sellisena, nagu ta on. Selle jutu sugestiivsus on märkimisväärne ja viitab autori dramaturgieeldustele. Tundub, et sellest loost saaks suurepärase kuuldemängu või ka aluse tõelisele filmile (heas kinostuudios).

Omaette šedöövr on hiu murdes monoloog «Õnn». Kriitika vihjas juba Smuulile kui oletatavale eeskujule. Eeskujud eeskujudeks, kuid see monoloog on küll nii sergolik, et sündis ilma konkreetse kirjandusliku eeskujuta. Siin kasutab Sergo oma keelt täies hiilguses, siin voolab tema kullajõgi elutarkuse püsivate kallaste vahel. Nimetaksin seda monoloogi tema erilise novelliliku laengu pärast koguni novelliks. Ka teistest juttudest jääb meelde ütlemata mõnusaid ütlemisi («kokk oli paar aastat üle kahekümne vana, väike ja ümmargune, alati pestud ja puhas nagu plaguvarde nupp»).

Nõudlik filoloog teeb ehk etteheiteid Sergo keelele, kuid vaevalt leidub selliseid vestlejaid, kes end igas situatsioonis suudaksid vaos hoida. Mis aga küll nurinat tekitab, on kohati liigne

äraseletamine. See tükib eriti silma otsese kõne puhul, millele autor sageli selgitava või täiendava saatelause juurde sokutab. See viimane on enamasti tarbetu. Autor võib ja tohib oma keelt rohkem usaldada! Mis veel pisut muret tekitab, see on mereleksika ja -argoo rohke kasutamine. Mäletame, et omal ajal heideti ka Hindile ette, et ta «Tuulises rannas» pruukis puhtspetsiifilisi termineid liigse agarusega. Aga mis teha, kui laev on üks keeruline riist, mille igal osal oma nimi ja iga meremees peab seda teadma. Võib-olla on õigus A. Tulikul («Sirp ja Vasar» nr. 2, 12. I 1968), kes leidis, et Sergo oleks pidanud raamatu lõppu lisama selgitava sõnastiku, kus iga kammlaegas, rooliema ja malspiik oleks ära seletatud. Merekirjanikud on siin muidugi hädas. Lihtne oli põllumehest

kirjutada, sest põllutööriistu ja hobuserakmeid pole nii palju, et neid meeles ei jõutaks pidada. Kas peame aga nüüd nõudma, et maatematikas oleks «täielikult kajastatud» ka kombinatsioonid poldikeste ja kruvikes-teni välja?

Kirjandusteos on autori võimekuse kohaselt suuremal või väiksemal määral entsüklopeedia. Selge on, et merest ei saa kirjutada ilma mereleksika ja -argoota. Et meil aga tänaseni puudub tõeline eesti meresõidu ajalugu ja asjalik käsitlus vanast heast purjelaevandusest, püüab iga mees seda lünka täita. Sergol oli see eesmärk, kui ta laevast rääkis nii, nagu põllumees räägiks hobuse etterakendamisest — asjalikult, rõõmus värin südames. Olgu ta tänatud selle eest.

J. Tuulik

Dokumentaalne olukirjeldus ja selle raskused

M. Kits: Haanjamaa monumendid». Lehekülgi Võrumaa kommunistlikest noortest. «Noorte Hääle» 1967, nr. 236—301.

Möödunud aasta kolmel viimasel kuul ilmus «Noorte Hääles» pikem dokumentaalne olukirjeldus, mis käsitles Võrumaa komsomoli võitlusteed põhiliselt aastatel 1946—1950. Oma taotluste kohta ütleb autor, et lood Haanjamaa monumentidest on õigemini küll osake Võru rajooni komsomoliorganisatsiooni ajaloost, kuid nagu kastetilgas peegelduvad selles ometi kogu põlvkonna noorte elu, töö ja võitlus.

Kuidas on see taotlus autoril õnnestunud? Ajaloolasena ja kunagise võrumaalasena tahaksin avaldada mõningaid mõtteid.

«Haanjamaa monumendid» on M. Kits kirjutanud peamiselt komanderingutel kogutud mälestuste põhjal, mida ta kuulis sündmustest osavõtjate — endiste ja praeguste võrumaalaste käest. Nende kirjapanekuga on ära tehtud vajalik ja ulatuslik töö. Kasutatud on veel ajalehtedes ilmunud artikleid ja vähesel määral dokumentaalset materjali. Tööd elustavad ar-

vukad fotod ja autori ladus ning kaaskiskuv kirjutamisviis. Põhjalikult ja mitmekülgset on näidatud Leevaku hüdroelektrijaama ehitamist. Leevaku oli Võrumaa noortele ennastalgava töö ja poliitilise võitluse kooliks, tagantjärele aga selle monumendiks.

Klassivõitluse positsioonilt lähtudes on autor kirjeldanud bandiitide rohkeid kuritegusid, rõhutades, et kufak ja bandiit olid mõttekaaslased, liha ühest lihast.

Taas kerkivad meie silmade ette tolleaegsed kommunistlikud noored. Nad olid erinevate kujunemisteede ja iseloomudega, aga julged ja veendunud oma eesmärgi õigsuses. Kuid nende tegevuse ja võitluse näitamisel on autor laskunud lihtsustamisse, mille tõttu tolleaegseid keerulisi ajalooündmisi ja olukordi on kohati serveeritud võrdlemisi primitiivselt. Kas selles teravas klassivõitluse olukorras ei olnud noortel ka möödalaskmisi ja vigu? Kindlasti oli, ja sellegi näitamisega muu-

tuks meile veel selgemaks nende võitluse raskus ja keerukus.

Tõsi küll, aja ja olukorra komplitseerituse kohta on autor põgusalt öelnud: «Olukorra tegi keerulisemaks veel seegi, et mitte kõik, kes noil aastail bandiitidega ühinesid, polnud nõukogude võimu vaenlased. Palju oli nende hulgas kulaku propaganda ohvreid... Kõik bandiidid polnud sugugi kulakuvõsud, endised kaitseliitlased või omakaitselased. Mõnede sotsiaalne päritolu oli puhas, nende südamel polnud metsa bandiitide juurde minekuni vähimatki veresüüd.»

Kuid kahjuks autor selle konstaterimisega põhiliselt piirubki. Olukirjelduses eneses ei ole neid keerukusi näha. Ka «Tööraha Elus» 28. dets. 1967 avaldatud artiklis «Publitsistid küllastavad Võrumaad», kus hinnatakse M. Kitse ja S. Kuznetsovi kirjutusi, on öeldud: «Üks vana kibetõde kõlab nõnda: elu on alati keerulisem kui raamatus. Eluprobleemide komplitseeritus ei jõua alati tervikuna ka dokumentaalsesse žanri...»

Nii kurdame olukirjelduse, jutustuse — s. o. kirjanduse juures. Tihti ei jõua keerukad minevikusündmused täielikult ka ajalooteadusse. Kuigi viimasel aastakümnel on nõukogude ajalooteaduses sügavalt analüüsitud juba paljusid keerulisi ning vastuolulisi perioode ja sündmusi, on meil sel alal ikka veel vähe suudetud korda saata. Sest mis parata — peame tõdema, et kõige operatiivsemalt on meil 1940. a. järgset aega ja klassivõitlust käsitlenud ikkagi kirjandus ja kunst. Näiteks P. Kuusbergi romaan «Südasuvel» täidab vastutustundlikult 1941. a. sõjasuve ajaloolise tõe avamise ülesannet. Tuletame hetkeks meelde leedu filme «Keegi ei tahtnud surra» ja «Taevatrepp». Kas ei seisa need oma sisult väga lähedal Võrumaal ja mujal Eestis toimunud sündmustele?

Millest algavad ja milles seisavad M. Kitse lihtsustamised? Algavad ehk kohaliku olustiku mitteküllaldasest tundmisest ja vähesest oskusest mälestusmaterjale kriitiliselt kasutada.

Mälestuste kasutamisel satub iga autor raskuste ette. Ajaloo allikatena on nad nii või teisiti subjektiivset laadi. Nende järgi esitatud faktide ja andmete õigsus sõltub jutustajast, tema teadmistest, silmaringist, tõearmastusest, mälust jne. Mälestuste põhjal esitatud andmeid on vaja igakülgsest kontrollida ja kaaluda.

Aine käsitus pole alati dialektiline. Autor ei suuda ajaloosündmustele läheneda historismi printsiipi arvestades. Näiteks räägib ta talurahvast ja kulaklusest liiga üldiselt. Alati polnud kõik kulakumöödu väljaandnud talupidajad bandiitide aktiivsed abistajad, vaid piirdusid nõukogude võimu kirumise ja «valge laeva» ootamisega. Teiselt poolt — nii mõnigi kord leidsid bandiidid toetust ja peavarju keskmike või isegi väikemaapidajate juures. Ka termini «kulak» konkreetne kasutamine vajaks täpsustamist. On ju teada, et mõnikord kanti tollal kulakute nimekirjadesse neidki, kes tegelikult kulakud polnud. Muidugi, selliseid vigu parandati tol perioodil ja ka hiljem.

Vähe arvestab ja käsitleb autor ka psüühilisi tegureid, mis mõjutasid kohalike elanike seisukohti ning ellusuhtumist. Tuleb arvestada sedagi, et vähest leidis ka neid kohalikke võimuesindajaid ja kaasajooksikuid, kes omavolitsesid ning rikkusid ise seadusi, valades sellega vett klassivaenlase veskile. Ei saa unustada, et siinse keerulise olukorra muutis veelgi keerulisemaks isikukultuseaegne õhkkond, samuti nagu etendasid oma osa kodanliku Eesti ja fašistliku okupatsiooni aegne vaimne pärand, kõikvõimalikud kuulujutud jne. Kõige selle tõttu olid paljud keskmikud ja osa kehvikuidki sageli mitte niivõrd vaenulikud kui lihtsalt kõhkleval ja äraootaval seisukohal.

Mõned märkused faktoloogia vallast. Siin näitavad eksimused autori vähest ainesse süvenemist või faktidega suvalist ümberkäimist. Nii jääb «Haanjamaa monumente» lugedes mulje, nagu oleksid Võrumaal bandiitide vastu võidelnud peaaegu ainult kohalikud kom-

munistlikud noored. Kuid kas ainult nemad? Näiteks kirjutab autor grupi bandiitide likvideerimisest Sulbis Määritsa talus paarikümne Sõmerpalu valla kommunistliku noore poolt. Kuid peale nende võtsid sellest operatsioonist osa ka sõjaväelased, kelle osa ei võiks alahinnata. Sama sündmuse puhul on ebatäpselt märgitud: «Alles lõuna ajal kella kahe paiku tehti Määritsa talus viimane kui bandiit kahjutuks.» Tegelikult läks tulevahetuse ajal peale küüni ja rehealuse ka maja põlema ning majas olnud bandiidid jäid kõik tulle. Võidakse öelda, see pole oluline. Kuid siiski, miks mitte kirjutada mingist sündmusest kuni lõpuni täpselt?

Kahjuks on käsitlemata jäänud oluline probleem: massiline kollektiviseerimine ja kommunistlike noorte osa selle läbiviimisel. On ebatäpne väita, et kõige intensiivsem kollektiviseerimine Võrumaal toimus 1949. a. teisel poolel; tegelikult toimus see sama aasta kevadel. Nii oli Võrumaal 20. märtsil 80 kolhoosi, 1. mail 356 ning aasta lõpuks 368 kolhoosi, mis hõlmasid 66,3% majapidamistest.*

«Haanjamaa monumentide» lõppriides märgib M. Kits, et nii sai paberile osa Võru rajooni komsomoliorganisatsiooni ajaloost. Ajaloo tasemeni see olukirjeldus sisuliselt veel ei küüni. Ajaloo-alase töö kirjutamine eeldab ajaloolase lähenemisviisi, põhjalikumat süvenemist tollesse keerulisse aega ja kohalikku olustikku. Kaalukama sõna peavad ütleva arhiivimaterjalid, mitte suulised emotsionaalsed laadi andmed. Samuti oleks kasulik kirjutuse ilmumise järel kontrollida selle kohapealset vastukaja. Sel teel on võimalik teha täpsustusi ja saada hoopis uusi andmeid. Autor kinnitab: avaldatule peab tulema järg. Järje kirjutamise ajal tuleks aga täiendada ja süvendada ka eelmist.

Ülaltoodud arutlused peaksid teatud määral maksma teistegi samalaadsete kirjutuste kohta, kuna selles laadis töid on ilmunud ja on veel ilmumas. Nii-sugused käsitlused võivad teha ära suure töö ajaloo-sündmuste ja nende kangelaste jäädvustamisel, kuid ainult siis, kui jälgitakse fakte ja ajaloolist töde kogu keerukuses.

K. Deemant

* Э. Э. Лааси, Подготовка и проведение коллективизации Эстонского крестьянства (1944—1949 гг.). (По материалам Вырумааского уезда). Автореферат. Таллин, 1967, lk. 27.

RINGVAADE

Kirjanike Liidus

26. märtsil toimunud Kirjanike Liidu juhatare presiidiumi koosolekul kuulati L. Remmelga informatsiooni kirjastuse «Sovetski Pissatel» 1969. a. plaanist.

28. märtsil toimunud parteiorganisatsiooni koosolekul vestles H. Hansen teemal «Eesti lugeja kirjandusliku maitse sotsioloogilisi aspekte». Ettekanne äratas hulga küsimusi.

Muidu aga möödus märtsikuu kahe suure kirjaniku — Marie Underi ja Maksim Gorki juubelite õhkkonnas.

Pidulikud kirjandusõhtud toimusid Kirjanike Maja saalis vastavalt 20. ja 27. märtsil. Oma mõju avaldasid kirjanduselule ka teatrikuu üritused ning poleemiline ettevalmistus kineastide kongressiks. Lõppes ka kirjandusülevaadete «hooaeg». 11. märtsil arutati läinud aasta proosat. Ülevaate tegi Ü. Tonts. Kaaskõnelejaid ning vasturääkijaid oli rohkesti (N. Andresen, H. Siimisker, A. Kaalep, V. Beekman, L. Promet, V. Gross).

Kolhoosi kirjandusauhind

E. Vilde nim. kolhoosi kirjandusauhinna žürii, arutanud läbi möödunud aasta teosed, pidi kahetsusega märkima maa-aineliste raamatute vähesust 1967. aasta eesti kirjanduse üldpildis. Soodsamat tähelepanu kutsus sel teemal esile Ott Kooli teos «Tähed allikas». Kuigi nimetatud raamat ei ole

kunstiliselt igas osas laitmatu, pidas žürii silmas autori tihedat sidet maarajoonide eluga, nende probleemide valgustamist ja südamlikku lähenemist töötavale inimesele ning otsustas E. Vilde nim. kolhoosi 1967. aasta kirjandusauhinna määrata Ott Kooli raamatule «Tähed allikas».

«Meie mees Vilniuses» 50-aastane

Ametlikku kultuuriatašeed meil Leedus pole. Ja ometi on seal üks oma mees, kes selle töö vabatahtlikult enda õlgadele on võtnud ja sellega pikki aastaid eeskujulikult hakkama saanud. Selle mehe nimi on Eduardas Astramskas.

Eriti toimekas on E. Astramskas olnud eesti kirjanduse vahendamisel leedu lugejatele. Enne sõda ilmus Leedus eesti kirjandusest vaid üks raamat — A. Gailiti «Toomas Nipernaadi»; E. Astramskase tõlkes ükski on Nõukogude Leedus ilmunud O. Luts («Suvi» I ja II), A. H. Tammsaare («Kõrboja pere-mees»), Fr. Tuglas («Väike Illimar» ja novellivalimik «Viikingite veri») ning E. Vilde («Mäeküla piimamees»), V. Gross («Tiivasirutus»), T. Kallas («Nii palju päikest»), L. Metsar («Unistused ei sure»), L. Promet («Meesteta küla»), A. Saar («Inimene otsis õnne») ja J. Smuul («Meremees Murka»). Lisaks hulk näidendite tõlkeid — B. Kaburi «Rops», A. Liivese «Viini postmark», E. Ranneti «Salakü-

tid», J. Smuuli «Lea» ja «Polkovniku lesk», E. Vaiguri «Murulaukude must päev», katkendeid pikematest teostest, lühiproosat ja luuletõlkeid ning kirjuti eesti kultuurielust. Esimeseks suuremaks tööks oli 1957. aastal ilmunud Fr. R. Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsete juttude» leedundus ja seni viimaseks jäänud on mullu kirjastuses «Vaga» väljaantud eesti muinasjuttude kogu «Ilus minia».

25. aprillil sai Eduardas Astramskas 50-aastaseks.

Ta sündis Mogiljovis teenistuja perekonnas, lõpetas 1936. a. Mariampole (Kapsukase) gümnaasiumi ja 1945. a. Vilniuse ülikooli germanistika-eriala. Praegu vabakutseline; varem töötanud ka tõlgina ja pedagoogina. Esimesed ilukirjanduslikud tõlked tegi saksa keelest. Saksa keelest ja saksa keelde on tõlkinud hiljemgi, muuhulgas tõlkis ta paar aastat tagasi koos dr. Hermann Buddensiegiga Heidelbergist saksa keelde Kr. Donelaitise «Aastajad».

Jõudu ja jaksu edaspidiseks.

Aspāzija

16. märtsil möödus 100 aastat läti silmapaistva poetessi Aspāzija (Elsa Rosenbergi) sünnist. Läti kriitika on kõrgelt hinnanud Aspāzija loomingut

ideelisi ja kunstilisi väärtusi — tema rahunuse- ning protestiromantismi ja võitlust naise võrdõiguslikkuse eest.

Kirjanikukuulsuse töid Aspāzijale

eelkõige ta näidendid. 1894. a. veebruaris lavastati Riia Läti Teatris draama «Vaidelote», mis näitas, et Aspāzija süda ja mõtted on uue ühiskonna, uute ideede poolt. «Näidend on hüüdjä hää kõrbes vabaduse, õiguse ja õnne järele, mida ei saada kätte sel vaimuvaesel ajal. Näidend otsib elule uut sisu,» kirjutas selle lavastuse puhul «Dienas Lapas». Tolleaegses läti näitekirjanduses oli Aspāzija teos uudne nähtus.

Paar kuud hiljem lavastas sama teater Aspāzija näidendi «Kaotatud õigused», mis paljastab väikekodanlikku elulaadi. Läti kirjanduses ei olnud seni veel keegi sellise teravusega kritiseerinud nn. «paremaid perekondi», kus välised kõlblusnormid varjavad moraalselt laostumist, väiklust ja egoismi.

Pärast «Kaotatud õiguste» esietendust puhkes ajakirjanduses poleemika. Kui uue voolu pooldajad ja «Dienas Lapas» hindasid teost positiivselt, siis kodanlikud kriitikud heitsid autorile ette koguni amoraalsuse ülistamist. Sõna sai ka autor, kes kaitses naise õigust võtta osa ühiskonnale kasulikust tööst.

1905. a. revolutsiooni eelõhtul loodud muinasjuttnäidendis «Höbelinik» kajastuvad tolle aja poliitiliste võitluste meeleolud.

Aspāzija sulest on ilmunud kokku

Sõnumeid Bulgaariast

Käesolev aasta algas Bulgaaria kirjanduses mitme ümmarguse juubeli tähistamisega. Sel puhul oli kõige enam juttu Lamarist (Laljo Marinov), luuletajast ja prosaistist, kelle sünnist möödus 70 aastat.

Lamari isikupära ja töekspidamisest luules kujunesid välja 20-ndail aastail. 1921. aastal ilmus tema esikkogu «Areen». Siis tulid kuueaastase vaheaja tagant luulevalimik «Raudsed ikoonid» ning sõjavastane poem «Rahulikud rahutud aastad» (1928). Seljataga on

Suri Ilja Selvinski

22. märtsil lõppes 69-ndat eluaastat kõndiva tuntud vene poeedi ja draamakirjaniku Ilja Selvinski maine teekond. Nõukogude luulekunstis üks teerajaja, samal ajal ka lihtsalt hea vene luule traditsioonide jätkaja üldse, sellisena võtsid teda omal ajal vastu Gorki ja Majakovski, Assejev ning Pasternak.

Trükiristsed aastal 1915. Alustas luuletustega. Hiljem võlusid suured eepilised žanrid. 1927. aastast alates avaldas värssromaane ja tragöödiad. Küll ajaloolisi, küll sotsiaalfilosoofilisi. Kõrge vārsikultuur, vormiline mitmekulgus.

kümmekond näidendit, kuid ta emigratsioonis ja kodanlikul perioodil loodud teostel polnud enam endist ühiskondlik-ideelist kõlapinda. Tema kirjandusliku pärandi hinnatavam osa on siiski luule («Punased lilled» 1897, «Hinge hämaruses» 1901, «Päikesepais-teline nurgake» 1910, «Lillesülem» 1911).

Kogusse «Punased lilled» on koondatud 90-ndail aastail nn. uue voolu perioodil loodud luuletused.

Põhiteemana läbib raamatut protest elu tühjuse ja väikekodanliku piiratud vastu. Aspāzija mõistab hukka arguse ja leplikkuse.

Aspāzija kutsus hülgama oma aja argipäeva, kuid ei suutnud veel visandada uue elu perspektiive.

Aspāzija hilisemast luulest tõuseb esile emigratsioonis loodud autobiograafiline lüürika kogudes «Päikesepais-teline nurgake» (1910) ja «Lillesülem» (1911). See on siiras tundelüürika, mälestuspõige lapsepõlve. Viimistletud vormis kujutatakse siin vaimselt tugeva ja aktiivse inimese kujunemist.

Aspāzija kirjandusliku pärandi hindamisel on avaldatud mitmesuguseid seisukohti, kuid üksmeelselt kinnitatakse, et ta loomingu paremikul on läti kirjanduse ajaloos jäädav koht.

viis aastakümnet tööd — 20 raamatut, 50 000 värssi.

80. sünnipäeva pühitses bulgaaria kirjanduse üks vanemaid ja teenekamaid kirjanikke Ljudmil Stojanov.

Stojanov on esinenud viljakalt luules, proosas ja draamas ning tundnud huvi bulgaaria kirjandusloo vastu. Tuntumad luulekogud on «Viirastused teelahkmed» (1914), «Mõök ja sõna» (1917), «Maine elu» (1939) ning draama «Kollane täht» (1957).

Koos V. Inberi, K. Zelinski jt. poeedide ning kriitikutega kuulus I. Selvinski aastatel 1922—30 konstruktivistide rühma. Konstruktivism lihtsustas kirjandusteose stiili, rikastas temaatikat, kasutas ja ühendas varasemate kirjandusvoolude ökonoomseid võtteid. Kirjandusteost vaadeldi kui konstruktsiooni, temalt nõuti funktsionaalsust, elu organiseerivat hoiakut. Sel kombel, uurides kirjanduse vormilisi vahendeid, poetikat, värsitehnikat jms., mängis Ilja Selvinski tähelepanuväärset ja head osa ka nõukogude kirjandusteooria arengus.

JOHANNES VOLDEMAR VESKI

Meie hulgas ei ole enam vabariigi vanimat keeleteadlast. 28. märtsil s. a. lõpetas surm Eesti NSV teenelise teadlase akadeemik professor Johannes Voldemar Veski, auväärse töömehe elutee.

Akadeemik J. V. Veski sündis 27. juunil 1873. aastal Tartu maal end. Kudina valla Vaidavere külas. Pärast kihelkonnakooli lõpetamist jätkas ta õpinguid H. Treffneri eragümnaasiumis ja Tartu ülikooli loodusteaduskonnas. Kitsad võimalused sundisid aga õpinguid katkestama. Töötanud mõned aastad pedagoogina, siirdus kadunu ajakirjanduslikule tööle, olles tegev 1901. aastal asutatud «Teataja» jt. ajalehtede toimetustes.

1914. aastal kutsuti J. V. Veski Tartusse Eesti Kirjanduse Seltsi teadusliku sekretäri kohale, kus ta võttis juhtivalt osa seltsi keelelisest tegevusest. Terve meheea õpetas ta ülikoolis eesti keelt: 1919.—1944. a. lektorina, sihtdoksendina, hiljem professorina-kateedrijuhatajana kuni 1956. aastani. 1946. aastal valiti ta Eesti NSV Teaduste Akadeemia akadeemikuks. Aastail 1947—1952 täitis ta ka Keele ja Kirjanduse Instituudi sektorijuhataja ülesandeid. Kogu sõjajärgsel perioodil juhtis J. V. Veski Emakeele Seltsi tööd.

J. V. Veski esimene keelealane kirjutis ilmus 1900. aastal, tema viimased tööd ootavad paraku postuumset avaldamist. Seega võttis kadunu seitse aastakümnet aktiivselt osa eesti keele rikastamisest ja korraldamisest, tehes ära õieti mitme mehe elutöö. Aegumatud on J. V. Veski teened eriti oskusõnavara loomisel. Tema osavõtul on ilmunud üle 30 oskusõnastiku, suur hulk tema loodud sõnu on saanud tänapäeva keeles üldtarvitatavaks. Kirjakeele ühtlustumist soodustasid «Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat» (1918) ja kolmeköiteline «Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat» (1925—1937), millega fikseeriti tänini kehtivad kirjakeele normid. Võib liialdamata öelda, et kadunud on olnud suur osa selles, et kaasaegne eesti kirjakeel on kujunenud sõnarikkaks ja vormikindlaks.

Teenete eest nõukogude keeleteaduse arendamisel ja seoses üheksakümnenda sünnipäevaga autasustas NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium akadeemik J. V. Veskit Tööpunalipu ordeniga.

Akadeemik J. V. Veski arvukad õpilased — emakeele õpetajad, keelelised toimetajad, teaduslikud töötajad ning kolleegid ülikoolist, samuti kõik need, kellega kadunu on koos töötanud, säilitavad akadeemik J. V. Veskit alatise mälestuse kui suurepärasest inimesest ja väsimatu entusiasmi töömehest.

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA PRESIDIUM

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

EMAKEELE SELTS

KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

Sisukord

Õ. Eelma		*** (Tuleb minna veel tükike teed)	568
Suvel (Lito)	481 ees	Ühe rahvavalgustajaga vastamisi	569
R. Parve		N. Baturin	
Seosed	483	Töllasõit	576
Pärast maru	485	Väikesele printsile	576
Alküoonilised päevad on möö-		Mängu	577
dunu müüt	485	E. Niit	
E. Krusten		J. Kross	
Täiskuu öö	488	Muld ja marmor	578
V. Beekman		R. Veeber	
Olematu puu	500	Õhtu (Lito)	593
Kutse	501	Ü. Tonts	
Džvari	501	Eesti proosa aastal 1967	608
Valged lumed	502	P.-E. Rummo	
Suurte sulade puiestee	503	Luule 67	619
Pärlimeri	503	I. Malin	
H. Tominga		Picasso ja lapsed	629
Kümme päeva mõtlemisaega	504	J. Tuulik	
H. Arrak		Mehed tulevad merest	631
Oleviste (Linoollõige)	529	K. Deemant	
P. Haavaoks		Dokumentaalne olukirjeldus ja	
Varakevad	566	selle raskused	633
Parapalu rannaetüüd	567	Ringvaade	636
*** (Pea kohal pilv kui valge		Nekroloog	638
müürijäänus)	568		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 7. III 1968. Trükkimisele antud 1. IV 1968. Trükiarv 10 200. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,90. MB-01643. Tellimise nr. 862. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42

«Looming» nr. 4, aprill 1968. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 4, апрель 1968

1800
1800

50 кор.

Индекс
78174